

Draž za početnike

Priručnik za borbu protiv revizije prošlosti

SADRŽAJ

Upozorenje autora.....	10
1941.....	11
1.1 Skrivanje na Ravnoj gori.....	11
1.2 Održavanje reda u šumi.....	11
1.3 Ponuda partizanima da odustanu.....	12
1.4 Partizani izazivaju nemire, četnici održavaju red.....	13
1.5 Sukob sa četničkim vođom Pećancem.....	14
1.6 Četnici samovoljno prilaze ustanku.....	15
1.7 Saradnja sa Nedićem protiv ustanka.....	16
1.8 Prvi Mihailovićev napad na partizane.....	17
1.9 Etničko čišćenje je prioritet.....	17
1.10 Tito traži zajedničku borbu.....	18
1.11 Mihailović gubi kontrolu.....	19
1.12 Mihailović vođa ustanka.....	21
1.13 Mihailovićeva ponuda Nemcima.....	22
1.14 Ne smem dozvoliti da komunistički pokret ojača.....	23
1.15 Četnički napad na Užičku republiku.....	24
1.16 Nemačka procena Mihailovića.....	26
1.17 Svim silama protiv partizana.....	27
1.18 Sastanak Mihailovića sa Nemcima.....	29
1.19 Partizansko opkoljavanje Ravne gore.....	30
1.20 Završni nemački udar.....	33
1.21 Nemačka poternica i čin generala.....	34
1942.....	37
2.1 Saveznička slava i saradnja sa fašistima.....	37
2.2 Borbe za istočnu Bosnu.....	39
2.3 Pripreme za Crnu Goru.....	40
2.4 Ubistvo majora Atertona.....	42
2.5 Vladina vojska nam kvari račune.....	43
2.6 Nemačka potera i prelazak u Crnu Goru.....	43
2.7 Britanci razotkrivaju Mihailovića.....	46
2.8 Ceo narod je protiv partizana.....	48
2.9 Nabavka municije od Nemaca.....	49
2.10 Saradnja sa NDH i fašističkom Italijom.....	50

2.11	Klati isključivo kamom.....	52
2.12	Fašističkoj Italiji treba još plaćenika.....	53
2.13	Četničke sabotaže pod maskom partizana.....	53
2.14	Glavna aktivnost legalizovanih četnika.....	54
2.15	Četničko zauzimanje Foče.....	56
2.16	Četnički izlazak na more.....	57
2.17	Britanci traže sabotaže.....	59
2.18	Italijani neće dirati Dražu.....	59
2.19	Englezi su nam najveći problem.....	61
2.20	Mihailovićev pasivni otpor.....	62
2.21	Samo partizani vode rat.....	62
2.22	Mihailović koči četničke sabotaže.....	63
2.23	Mnogo je hteo, mnogo je započeo.....	64
2.24	Italijani daju uniforme i zajme topove.....	65
2.25	Mobilizacija za operaciju Vajs.....	66

1943.....68

3.1	Sa fašistima ćemo napasti komuniste.....	68
3.2	Mobilizacija stanovništva za osovinsku operaciju.....	69
3.3	Pokolj muslimana Sandžaka i istočne Bosne.....	71
3.4	Francusko odlikovanje	73
3.5	Opšti napad na Bihaćku republiku.....	74
3.6	Četnici i Talijani zajedno na Neretvi.....	76
3.7	Đurišićevi četnici kasne zbog pljačke.....	79
3.8	Dražina mišolovka na Neretvi.....	80
3.9	Kolaboracija je najveća neistina i komunistička propaganda..	83
3.10	Okupatori daju sve, dobri neki ljudi.....	84
3.11	Sela su porušena, popaljena, gradovi uništeni.....	86
3.12	Moji neprijatelji su partizani, ustaše, Muslimani i Hrvati.....	87
3.13	Popularnost kod okupatora.....	88
3.14	Bednici žabarski nam duguju živote.....	89
3.15	Bogu hvala, izgleda da smo komuniste potukli.....	91
3.16	Partizanski proboj na Neretvi.....	91
3.17	Četnici u paničnom bekstvu.....	92
3.18	Uzdignuta pesnica i smrt fašizmu.....	93
3.19	Pobegao korpus, pobegla artiljerija, brigade ne postoje.....	94
3.20	Tražim pojačanje Italijana, naše trupe su inferiornije.....	95
3.21	Mihailović lično kreće na front.....	96

- 3.22 Partizani puštaju četnike, Mihailović ih zatvara u logore.....97
- 3.23 Odbrana Drine italijanskom artiljerijom
- 3.24 Partizani nisu nikom ništa uradili
- 3.25 Sela palim, svaki dan streljam
- 3.26 Neka Italijani pošalju bar jednu četu
- 3.27 Beg generala Mihailovića
- 3.28 Pobuna srpskih regruta
- 3.29 Četnici i Italijani sabijeni u Kolašinu
- 3.30 Nemačko hapšenje četnika
- 3.31 Italijani brane četnike
- 3.32 Partizani pružaju odlučan otpor
- 3.33 Britanci traže otpor u Srbiji
- 3.34 Dok partizani ginu na Sutjesci četnici slave
- 3.35 Jugoslovenska vlada pomaže isključivo Mihailovića
- 3.36 Britanski radio počinje da hvali partizane
- 3.37 Ničim izazvana nemačka potera
- 3.38 Stvarno stanje četnika
- 3.39 Kočenje sabotaža u Srbiji
- 3.40 Četnici više profašistički nego prosaveznički
- 3.41 Četnicima naređeno da ne napadaju Nemce
- 3.42 Mihailovićev postupak vrdanja
- 3.43 Četnici ne štite seljake od Nemaca
- 3.44 Uništenje partizanskih porodica
- 3.45 Tuga zbog odlaska okupatora
- 3.46 Četnička antiosovinska ofanziva
- 3.47 Bezazleno simuliranje otpora u Srbiji
- 3.48 Čišćenje simpatizera u okolini Beograda
- 3.49 Četnički pohod u istočnu Bosnu
- 3.50 Britansko razočarenje
- 3.51 Nemačko vrbovanje Draže Mihailovića
- 3.52 Najopasniji neprijatelj je Tito
- 3.53 Saveznici nam odobravaju pokolje
- 3.54 Narod neće u četnike
- 3.55 Čišćenje Kosmaja
- 3.56 Pomoć okupatorima u rasulu
- 3.57 Britanci razotkrivaju Mihailovića
- 3.58 Dajte mi imena, izmisliću specijalne organe protiv njih
- 3.59 Savezništvo sa Nemcima u Srbiji

- 3.60 Četničko proterivanje Britanaca
- 3.61 Novi sporazumi sa Nemcima
- 3.62 Britanci prepušteni na nemilost
- 3.63 Nepodnošljiva sloboda nemačkog kretanja
- 3.64 Sabotiranje britanskih misija
- 3.65 Nemci i četnici sada su saborci
- 3.66 Britanski general razočaran
- 3.67 Četnički pokolji u okolini Beograda
- 3.68 Među četnicima nema junaka
- 3.69 Ubijamo sve što ih simpatize
- 3.70 Četnici nemačka policija
- 3.71 Istrebljenje jataka, simpatizera i čitavih porodica

1944

- 4.1 Ubistva intelektualaca
- 4.2 Odlaganje sabotaža
- 4.3 Pohvala za pokolj
- 4.4 Bitka za Ivanjicu
- 4.5 Sabotaže se opet odlažu
- 4.6 Bez okupatora ne možemo
- 4.7 Kolju po selima
- 4.8 Major Đurić traži objašnjenje
- 4.9 Tako se to radi
- 4.10 Na kongres nemačkim kamionima
- 4.11 Novi ugovori sa Nemcima
- 4.12 Lazović ubija i pljačka, Draža ga unapređuje i hvali
- 4.13 Čuvamo nemačke kolone
- 4.14 Jedan neposlušni hoće da napada Nemce
- 4.15 Ne dozvolite Englezima akcije protiv Nemaca
- 4.16 Pokolj u Pomoravlju
- 4.17 General Armstrong uhvatio četnike na delu
- 4.18 Kralj i vlada su saglasni sa mojim radom
- 4.19 Četnici se bune protiv zločina i kolaboracije
- 4.20 Odbrana okupirane Srbije od partizana
- 4.21 Novi sporazumi s Nemcima
- 4.22 Nemci daju municiju, mi ubijamo
- 4.23 Narod se okreće partizanima
- 4.24 Četnici brane nemačke puteve, partizani ih ruše

- 4.25 Čerčil rekao dosta
- 4.26 Nemci komanduju četnicima
- 4.27 Draža simulira otpor
- 4.28 Ko napada Nemce, taj pomaže partizane
- 4.29 Branimo Srbiju uz pomoć nacista
- 4.30 Niko neće ostati čist
- 4.31 Sa kim smo mi u ratu
- 4.32 Smena ministra Mihailovića
- 4.33 Partizani puštaju četnike, Mihailovićevih komandant ih strelja
- 4.34 Četničko-nemačka saradnja u senci evakuacije avijatičara
- 4.35 Samo bez nemačke uniforme
- 4.36 Draža preko Nedića traži oružje od Nemaca
- 4.37 Nedić govori u ime Draže Mihailovića
- 4.38 Prosjačenje kod okupatora
- 4.39 Na Nemce neće biti ispaljen nijedan metak
- 4.40 Četnička predstava u Pranjanima
- 4.41 Dražina ponuda Hitleru
- 4.42 Hitlerov odgovor
- 4.43 Smena generala Mihailovića
- 4.44 Dolazak američkog špijuna
- 4.45 Nemačka isporuka municije
- 4.46 Dražina opšta mobilizacija
- 4.47 Nemačka delegacija u Pranjanima
- 4.48 Napad na Nemce je delo izdaje
- 4.49 Srčani udar od blizine Crvene armije
- 4.50 Povratak partizana
- 4.51 Kralj protiv Draže
- 4.52 Draža protiv kralja
- 4.53 Draža zabranjuje ustanak protiv Nemaca
- 4.54 Opoziv Mekdauela
- 4.55 Pobuna protiv Dražine politike
- 4.56 Izdržite sa naslonom na Nemce
- 4.57 Dolazak Crvene armije
- 4.58 Mekdauelova prazna obećanja
- 4.59 Dan uoči oslobođenja Beograda, za ustanak je prerano
- 4.60 Proboj četnika i Nemaca iz Srbije
- 4.61 Četnici prate i pomažu nemačke trupe
- 4.62 Naši odredi su vršili nasilja i uzimali velike dažbine

- 4.63 Nemci daju municiju da ubijamo Srbe
- 4.64 Ne smemo služiti okupatoru, ali ipak služimo

1945

- 5.1 Nemci ispunjavaju sve želje
- 5.2 Glad, bescilje, razdor
- 5.3 Vojvoda Đujić pozdravlja fašističkim pozdravom
- 5.4 Odbrana Drine zavisi od Nemaca
- 5.5 Nemci šalju sabotere
- 5.6 Nemci daju gume za opanke
- 5.7 OZNA loži Dražu
- 5.8 Povlačenje četnika za Nemcima
- 5.9 Bacači plamena protiv partizana
- 5.10 Ja sam prvi napustio teren, vi ostanite na svojim položajima
- 5.11 Tražim nemačku municiju i američku intervenciju
- 5.12 Nisu Nemci okupatori, okupator je Tito
- 5.13 Ako Nemci ne daju municiju, gubimo rat
- 5.14 Prijateljski sa ustašama, Hrvatima i muslimanima
- 5.15 Ako Nemci ne isporuče municiju napuštamo položaje
- 5.16 I sa crnim đavolom protiv komunista
- 5.17 Omogućite mi da se borim protiv okupatora
- 5.18 Nacionalne snage u službi nacista
- 5.19 Đurišićeva kolona napušta Dražu
- 5.20 Sukob Đurišića i Mihailovića
- 5.21 Nemačka neće izgubiti
- 5.22 Propast Pavla Đurišića
- 5.23 Poslednja odbrana nacizma u Sloveniji
- 5.24 Pogibija Mite Ljotića
- 5.25 Konačni poraz na Zelengori

1946

- 6.1 Ja im kažem da čiste, a oni kolju
- 6.2 Svi smo sarađivali sa Nemcima, osim mene

Izvori i literatura

Registar imena

UPOZORENJE

Ova knjiga predstavlja zbirku citata povezanih prostim istorijskim okvirom. U knjizi su citirani pre svega četnički, saveznički i osovinski dokumenti.

Najviše ima citata samog Draže Mihailovića. Nije me zanimalo šta o njemu kažu partizani, već ono što je on sam radio i govorio. Sva citirana dokumentacija je dostupna na internetu.

1941

1.1 SKRIVANJE NA RAVNOJ GORI

Pukovnik Dragoljub Mihailović je, kao i mnogi drugi, uspeo da izbegne zarobljavanje u aprilskom ratu. Sa grupom od tridesetak ljudi tokom maja 1941. stigao je u zapadnu Srbiju, gde je formirao Komandu četničkih odreda. Istovremeno, u južnoj Srbiji se skrivao vojvoda Kosta Pećanac, zadužen od jugoslovenskog Ministarstva vojske da organizuje četničke odrede. Pećanac je bio stari četnički vođa iz vremena balkanskih ratova i prvog svet-skog rata. Kao i pukovnik Mihailović, vojvoda Pećanac je organizovao ljude u šumi i čekao.

Draža Mihailović se sa svojim štabom nalazio na Ravnoj gori, povezujući razbacane ostatke Jugoslovenske vojske. U junu 1941. je na ovu zabačenu planinsku visoravan stigao i stari general Ljubo Novaković. On je bio viši po činu od pukovnika Mihailovića, što je značilo da ima prvenstvo komande nad nepredatim delovima Jugoslovenske vojske. No, između njih je ubrzo došlo do zategnutosti. Pukovnik Mihailović je generalu Novakoviću dao ultimatum da napusti Ravnu goru ili će ga silom oterati, navodno zbog pljačke seljaka (uzimanje vojne imovine), pa čak i pokušaja silovanja.

U narednim mesecima Dražini emisari su obilazili sela, sastavljali spiskove obveznika, javljali da Jugoslovenska vojska nije kapitulirala, da zakletva još uvek važi i da se na poziv regularne vojske, čiji je Vrhovni komandant sada pukovnik Mihailović, svi moraju odazvati. U su-protnom, sudiće im se po vojnim zakonima.

1.2 ODRŽAVANJE REDA U ŠUMI

Šef prve kvislinške uprave i komesar policije Milan Aćimović u Draži Mihailoviću nije video pretnju. Ovaj sta-

ri policijski kadar je ocenio da pukovnik Mihailović ima ulogu održavanja reda u šumi, kako mase ne bi pale pod uticaj komunista:

Što se tiče moga stava prema nacionalnim ljudima u šumi, navešću jedan slučaj: odmah u početku okupacije, u toku meseca maja ili početkom juna, Nemci su bili organizovali jednu veću akciju da bi očistili naše šume od ostataka jugoslovenske vojske, kako su nam sami govorili. Tu se u prvom redu mislilo na Dražu i njegove ljude. Ja sam Nemcima isticao nekorisnost i čak štetnost te akcije, govoreći da će za vreme okupacije biti uvek ljudi koji će odlaziti u šumu i bolje je da tamo padnu pod uticaj jednog nacionalno trezvenog čoveka nego pod uticaj komunista. Nemci su te razloge primili i tako do te akcije nije došlo¹.

Između Dražinih ljudi i komesara Aćimovića postojao je redovan kontakt.

1.3 PONUDA PARTIZANIMA DA ODUSTANU

Nakon nemačkog napada na SSSR, komunisti su započeli oružanu borbu. Krajem jula, partizanski delegati su došli na Ravnu goru, jer su čuli da se tu nalaze nepredati ostaci vojske koji će nastaviti borbu protiv okupatora. Bili su veoma iznenađeni, jer im je predloženo da ostave oružje i prestanu da se bore:

- da partizanski borci sklone oružje na Ravnu goru i da se razidu kućama; obećano je da ih Nemci neće progoniti zbog toga što su neko vreme bili u šumi;
- da se Dragojlo Dudić, Miša Pantić i Dragan Jovanović, koji su smatrani vođama partizana u valjevskom kraju, mogu skloniti u njihov štab na Ravnoj gori;

¹ Milan Borković, Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941-1944, I-II, Beograd, 1979., str. II/209-210.

- ako je Jovanović voljan da prihvati predlog, mogu ga autom prebaci u Beograd, gde će sve ovo moći da utvrdi sa Milanom Aćimovićem, komesarom unutrašnjih poslova².

Pukovniku Mihailoviću je smetala pojava oružane partizanske formacije pod vođstvom KPJ, jer je smatrao da je komunistima borba protiv okupatora samo sredstvo osvajanja vlasti. On je nastojao da postojeće organe vlasti očuva. Odmah je stupio u vezu sa kvislinškom upravom, radi dogovora o zajedničkoj borbi protiv ustanka.

1.4 PARTIZANI IZAZIVAJU NEMIRE, ČETNICI ODRŽAVAJU RED

Četnici su u potpunosti izbegavali Nemce, dok su partizani svakodnevno izvodili sabotaže. O tome svedoči dnevnik načelnika Štaba nemačkog komandanta Srbije od **11. avgusta 1941.** godine:

Po mišljenju komandanta Srbije, a u suprotnosti sa iznetim za Hrvatsku, nemiri se u prvom redu i gotovo isključivo imaju pripisati komunističkom uticaju. Četnici su se za sada odvojili od komunističkog pokreta, i izgleda da će u potpunosti izbegavati prepadne na posadne jedinice³.

Pukovnik Mihailović je u avgustu naredio formiranje četničkih odreda, proglasivši sebe "komandantom četničkih odreda Jugoslovenske vojske". Njegove čete nisu bile formirane od dobrovoljaca, već od vojnih obaveznika. Njihov zadatak je bio "krstarenje po okolini u patrolama u cilju sprečavanja pljačke i nasilja", i da onemoguće "razornim elementima da uzimaju maha". Jedan od zadataka pokretnih četa bio je da prihvataju u svoje redove pripadnike žandarmerije primorane da se bore partizana:

² Rodoljub Čolaković, Zapisi iz oslobodilačkog rata, Sarajevo, 1977., str. 86.

³ Zbornik NOR, tom XXII, knjiga 1, dok. 289.

U slučaju da žandarmerija bude primorana da se bori sa Nemcima protivu komunista (partizana) povesti ih i uputiti u odrede pokretnih četa⁴.

U slučaju opšteg ustanka, zadatak Mihailovićevih četa bio je preduzimanje vlasti u svoje ruke. Polovinom avgusta, partizani su ponovo došli na Ravnu goru da pozovu Mihailovića u borbu. Pukovnik Mihailović im je rekao da će povesti oružanu borbu protiv okupatora kada bude vreme za to. Stavio im je do znanja da niko nema pravo da organizuje vojsku sem njegovih oficira i poručio im da ne napadaju žandarme. Nije dogovorena zajednička borba protiv okupatora, ali je dogovoreno nenapadanje.

1.5 SUKOB SA ČETNIČKIM VOĐOM PEĆANCEM

Glavni Mihailovićev rival za vlast nad četnicima bio je stari vojvoda Kosta Pećanac. Mihailović mu je **15. avgusta** uputio ultimatum, zahtevajući da mu se potčini kao “najstarijem komandantu operativnih jugoslovenskih snaga u Otadžbini”, da mu ne ulazi u rejon, da produži svoj rad “u južnoj Srbiji i Albaniji”, i da povuče svoje odrede južno od linije razgraničenja:

Molim da povučete Vaše ljude koje ste uputili nedavno severno od pomenute linije na teren južno, ili pak da se povinuju mojim naređenjima⁵.

Pećanac je ovo odbio. Sugerisao je Draži da mu se potčini, ponudivši mu mesto načelnika štaba. Mihailović je ovo odbio. **27. avgusta**, vojvoda Pećanac je izdao “Proglas dragom narodu”, kojim je pozvao “neodgovorne elemente pod imenom četnika” koji nisu pod njegovom komandom da se u roku od osam dana vrate kućama, pod pretnjom smrtne kazne:

⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 2.

⁵ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str.59

Neodgovorni elementi ruše i pale naše domove, ubijaju i ono malo Srba što je u životu ostalo. Pljačke na sve strane. Siluju naše kćeri i naše žene. Sve to čine pod svetim imenom srpskih Četnika, na čijem čelu ja stojim. [...] Svi koji se nalaze skriveni u šumama, a nisu pod mojom komandom, imaju se u roku od 8 dana vratiti kućama i svome redovnom poslu. [...] Za neizvršenje prednjeg kazniće se smrću.

U međuvremenu, dok se Mihailović obraćao Aćimoviću, Pećanac se obratio direktno Nemcima za snabdevanje. Zbog ovoga je u narodu nazvan izdajnikom i naglo je izgubio uticaj, čime je Mihailović stekao prevlast.

1.6 ČETNICI SAMOVOLJNO PRILAZE USTANKU

Nasuprot Mihailovićevom skrivanju od Nemaca, partizani su zagovarali otvoreni otpor, što je privlačilo četnike koji žele da se bore. Razvojem ustanka, nekoliko četničkih vođa se samoinicijativno priključilo borbi protiv okupatora. Sredinom avgusta poručnik Ratko Martinović je sa svojom grupom napustio Ravnu goru i pridružio se borbama. Bez Mihailovićevog naređenja, četnici pod vodstvom potpukovnika Veselina Misite su **31. avgusta** napali Loznicu, a četnici pod vodstvom poručnika Ratka Martinovića i popa Vlade Zečevića su 1. septembra napali Krupanj. Ustanak je počeo veoma preteće da se razvija po Nemce, o čemu svedoči izveštaj nemačke komande:

Ustanici na području Loznice i Krupnja najvećim delom pripadaju nacionalistima. Srpsko stanovništvo u celini učestvuje u ustanku. Izvestan broj razbijenih nemačkih vojnika još uvek luta na području Loznice i Krupnja. Još se ne mogu sagledati sopstveni gubici⁶.

⁶ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 113.

1.7 SARADNJA SA NEDIĆEM PROTIV USTANKA

Krajem avgusta, okupatori su poverili bivšem vojnom ministru generalu Milanu Nedić da formira marionetsku vladu sa primarnim ciljem "da ustanički pokret u zemlji bude za kratko vreme ugušen"⁷. Uporedo sa prilaskom njegovih četnika ustanku, pukovnik Mihailović šalje delegaciju generalu Nediću u Beograd radi dogovora o zajedničkoj borbi protiv partizana. Delegaciju je vodio Aleksandar Mišić, sin slavnog vojvode Živojina Mišića. Po odobrenju nadležnog nemačkog generala Harolda Turnera, saradnja je uspostavljena **3. septembra 1941.** godine, o čemu sam nemački general izveštava:

Otpriblike 3 dana posle stupanja na dužnost predsednika vlade pojavio se kod njega pukovnik Aleksandar Mišić sa još 2 oficira po nalogu Mihailovića i izjavio da bi ovaj želeo da se sa predsednikom Nedićem bori protiv komunista, te moli naoružanje i opremu za 2000 ljudi, a posebno obuču. Nedić je izjavio pukovniku Mišiću da mu ne može nabaviti cipele i predložio upotrebu opanaka. Između ostalog ostavio je Mihailoviću da očisti oblast zapadno od Morave. Ovde treba naglasiti da je Nedić ove pregovore vodio uz moje odobrenje, pošto je u to vreme postojala nada da bi Nedić raspolagao velikim delom oficira koji se nalaze ne samo u Beogradu nego i u šumama. 10. septembra vratio se Mišić sa izjavom da je Mihailović saglasan sa tim zadatkom posle čega mu je Nedić uputio 200 000 dinara.⁸

Nakon sklapanja sporazuma general Nedić je izdao pukovniku Mihailoviću novčanu pomoć, i izdejtvoval kod Nemaca da ga ne gone. Sa druge strane, četnici Draže Mihailovića su bili obavezni da sprečavaju partizanski ustanak zapadno od Morave. Četnici Koste Pećanca su bili zaduženi za oblast južno od toga.

⁷ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 111.

⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 243.

1.8 PRVI MIHAILOVIĆEV NAPAD NA PARTIZANE

Prva Mihailovićeva oružana akcija od dolaska na Ravnu goru bio je napad na partizane valjevskog odreda u selu Planinici, početkom septembra 1941. Partizani su pokušali iz sela da odnesu prikupljeno oružje za ustanak, a Mihailović je navodno „čuvao selo od pljačke". U tom prepadu Mihailović je lično komandovao četnicima. Dragiša Vasić je to ovako opisao:

Napadom je komandovao lično komandant. Posle kraćeg međusobnog puškaranja, on je uspeo da se privuče školskoj zgradi i da u nju ubaci bombu koja je prekinula borbu. Preostali partizani su zarobljeni.⁹

Nekoliko dana nakon napada, na Ravnu goru je došao partizanski izaslanik Miloš Minić. On je oštro protestovao zbog četničkog napada na partizanski odred u Planinici, a zatim je nastalo "mučno i dugo međusobno optuživanje". Na kraju su se ponovo sporazumeli da se ne napadaju.

Nepremostiv problem u pregovorima četnika i partizana bilo je pitanje vlasti. Četnici su kontrolisali staru administraciju, a partizani novu ustaničku administraciju. Dok je Hitler vodio rasistički rat Germana protiv Slovena do istrebljenja, ustanici u Srbiji su se svađali oko odbornika na slobodnoj teritoriji.

1.9 ETNIČKO ČIŠĆENJE JE PRIORITET

Septembra 1941. godine pukovnik Mihailović je poslao izbegličkoj vladi u Londonu svoj prvi program. On je ocenio da je ustanak u Srbiji preuranjen, da treba zadržati "neprijateljski stav", ali još ne ulaziti u borbu sa okupatorom:

- Održavanje neprijateljskog stava prema okupatorima i njihovim pomagačima, ali za sada, do daljeg, ne ulaziti u

⁹ Nikola Milovanović, Izdaja, Beograd, 1983., str. 94.

neposredne borbe osim u slučajevima samoodbrane kao što je slučaj u Hrvatskoj.

Naročito je nastojao da spreči napade ustanika na žandarmerije, što je nazivao “građanskim ratom”:

- Nastojati da se po svaku cenu onemogući građanski rat među Srbima i u tom pravcu uticati i na druge;

Naprotiv, trebalo je pripremati se za etničko čišćenje “u danima sloma”, o čemu je takođe obavestio vladu u Londonu:

- Omediti de fakto srpske zemlje i učiniti da u njima ostane samo srpski živalj;
- Posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjavanje svežim srpskim elementom;
- U srpskoj jedinici kao naročito težak problem uzeti pitanje muslimana i po mogućnosti rešiti ga u ovoj fazi.¹⁰

1.10 TITO TRAŽI ZAJEDNIČKU BORBU

19. septembra 1941. godine partizanski vođa Tito je došao kod pukovnika Mihailovića, kako bi udružili snage. Mihailović je govorio da je okupator nesrazmerno jači i da treba čekati sa ustankom dok savezničke snage stignu u Jugoslaviju. Tito je govorio da je zaista neprijatelj jak, ali da borba protiv fašizma mora voditi:

Draža je rekao: *“A šta vi mislite ako okupator pođe s kaznenim ekspedicijama i popali sela i varošice po ravničarskim krajevima? Šta ćemo tada s narodom?”* Tito mu je rekao da ćemo narod izbaciti u šumu, u zbegove, izvući

¹⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 6

ćemo hrane, a za to vreme od saveznika će nešto doći. Ako budemo združeni, mi ćemo okupatoru odoleti.¹¹

Draža je ostao pri tome da je neprijatelj još uvek previše jak i da je bolje vršiti "inteligentne sabotaže". Pukovnik Mihailović je posebno bio protiv mešanja sa partizanima i stvaranja nekakve zajedničke vojske.

1.11 MIHAILOVIĆ GUBI KONTROLU

Uprkos Mihailovićevim nastojanjima, ustanak je tokom septembra zahvatio veći deo Srbije i stvorena je prostrana slobodna teritorija poznata kao Užička Republika. Sve više Mihailovićevih, pa čak i neki Pećanačevi četnici prilaze ustanku. O ovome izveštava Štab nemačkog Komandanta Srbije **16. septembra 1941.** godine:

Podstaknuti delimičnim uspešno vođenim borbama od strane komunista, nacionalni Srbi organizovali su takođe borbene formacije protiv Nemaca.¹²

Tih dana, još jedan četnički komandant javlja pukovniku Mihailoviću da je morao pristupiti ustanku:

Video sam da će mi se odred raspasti ako ne pođem u opsadu. Znam svoje ljude. Odlični su borci. Stvoriti takav odred nije lako. A Martinović i pop Zečević navalili da se ide i kažu ko ne pođe da je izdajnik, kukavica. Zato sam rešio da pođem, ali kao kompletan odred i da se ne mešamo sa partizanima. Smatrao sam da će se naći neki izlaz.¹³

Ne čekajući odobrenje pukovnika Mihailovića, i kapetan Dragoslav Račić se **22. septembra** pridružuje mačvan-

¹¹ Nikola Milovanović, Izdaja, Beograd, 1983., str. 93.

¹² Zbornik NOR, tom XII, knjiga 1, dok. 153

¹³ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 120-121.

skim partizanima u napadu na Šabac. **23. septembra** i četnički vođa Dragutin Keserović samoinicijativno napada na Kruševac.

Početak jeseni, gotovo svi Mihailovićeви komandanti su već bili uključeni u borbe.

Srpski ustanici, četnici i partizani zajedno, sprovode zarobljene nemačke vojnike kroz Užice, jesen 1941.

1.12 MIHAILOVIĆ VOĐA USTANKA

Osećajući da gubi uticaj, pukovnik Mihailović je krajem **septembra 1941.** pristupio ustanku. Prema rečima njegovog savetnika Dragiše Vasića, narod je bio raspoložen za borbu protiv Nemaca, počeo sve više da se okuplja oko partizana, a u ravnogorskom štabu je nastala bojazan *“da ćemo ostati usamljeni”*¹⁴. Mihailović je krajem septembra na oslobođenoj teritoriji proglasio mobilizaciju, što je doprinelo naglom porastu snaga pod njegovom komandom. Selima su počele krstariti patrolе *“Jugoslovenske vojske”*, dobro naoružane i opremljene uniformama. Istovremeno, Mihailović je uspeo da uspostavi radio vezu sa Britancima. Oko 10. oktobra sa Ravne gore je poslat telegram izbegličkoj vladi u kome se partizani ni ne pominju, a Draža Mihailović se predstavlja kao vođa ustanka:

Jugoslovenska vojska u zemlji postoji. Njome komanduje pukovnik Draža Mihailović. Narod željan borbe. Nemamo ni najpotrebnijih sredstava. Za sada borimo se samo puškom i bombom. Nemci su uplašeni. Neznaju šta da rade. Ipak čine velike svireposti. Opolili smo valjevo već više dana. Ka Kragujevcu i Kraljevu nadiremo. Neprijatelj u aviaciji oskudan prema nama ipak nadmoćan. Aerodromi u Preljini, Čačku i Požezi spremni. Naš štab na Suvoboru. Na celoj oslobođenoj teritoriji nigde nema neprijatelja sem kao zarobljenika. . . Skoro sve pruge i puteve smo porušili.¹⁵

Predsednik izbegličke jugoslovenske vlade, general Dušan Simović je **18. oktobra** iz Londona odgovorio Mihailoviću:

Sa divljenjem prati ceo naš svet na strani, kao i saveznici, vašu borbu. Pitanje pomoći vama stalno nam je na umu. Sve se preduzima da vam pomoć bude hitna, kao i da u

¹⁴ Nikola Milovanović, Izdaja, Beograd, 1983., str. 95.

¹⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 8.

borbi ne budete usamljeni protiv brojnog neprijatelja.¹⁶ Tokom oktobra, četnici i partizani su se zajedno borili protiv Nemaca, ali je dolazilo do sukoba oko vlasti na oslobođenoj teritoriji, i odlučivanja u pogledu vojne taktike. Krajem oktobra, Nemci su za gušenje ustanka dovukli dodatne trupe i započeli masovni odstrel civilnog stanovništva. Zloglasni masakr gimnazijalaca u Kragujevcu samo je jedan u nizu stravičnih zločina koje su nacisti tada počinili. Mihailović je nemačke zločine iskoristio za brutalnu propagandu protiv partizana. Govorio je da partizani namerno izazivaju nemačke „odmazde” kako bi srpski narod stradao.

Nemci su saopštili da je streljano 2300 stanovnika Kragujevca, "pre svega komunista, bandita i njihovih pomagača".

1.13 MIHAILOVIĆEVA PONUDA NEMCIMA

Pukovnik Mihailović je igrao dvostruku igru. **27. oktobra 1941.** je na sastanku sa partizanskim komadantom Titom dogovorio zajedničku borbu protiv okupatora, na osnovu čega su mu partizani iz fabrike oružja u Užicu isporučili oružje i municiju. Sutradan, **28. oktobra** su Mihailovićeви izaslanici kontaktirali nemačkog obaveštajca Josefa Matla u Beogradu. Izneli su mu predlog za zajedničku borbu protiv partizana, o čemu je Matl **30. oktobra 1941.** izvestio nadležnu komandu:

Četnički odredi jugoslovenske vojske pod komandom pukovnika Draže Mihailovića stavljaju se na raspolaganje za borbu protiv komunista u saradnji sa nemačkim vermahtom.¹⁷

U nastavku je precizirano da će Draža Mihailović ugušiti partizanski ustanak istočno i zapadno od Morave, te

¹⁶ Nikola Milovanović, Izdaja, Beograd, 1983., str. 111.

¹⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 238.

očekuje da će Nemci potom poštediti represalija srpsko stanovništvo u njegovoj zoni odgovornosti:

Draž Mihailović očekuje da će od trenutka kada on izda odgovarajuće zapovesti svojim odredima biti obustavljene kaznene akcije protiv srpskog stanovništva i masovna streljanja na područjima na kojima se nalaze njegovi četnički odredi. Opšti cilj je da se uspostavi stanje i mir i red kakvi su u okupiranoj Srbiji bili pre 28. 6. 41.¹⁸

Mihailović je pažljivo skrivao suštinu svoje ponude Nemcima od jugoslovenske izbegličke vlade, kao i od britanskog predstavnika Bila Hadsona, koji je tih dana stigao na oslobođenu teritoriju.

1.14 NE SMEM DOZVOLITI DA KOMUNISTIČKI POKRET OJAČA

Pukovnik Mihailović je krajem oktobra definitivno rešio da napadne partizane, što je najavio svim uključenim akterima: jugoslovenskoj vladi, britanskoj misiji i nadležnoj nemačkoj komandi. On 28. oktobra 1941. godine izbegličkoj vladi najavljuje skori napad na Užice, iznoseći svoje motive:

Izmirio sam se sa komunistima. Mir ne može dugo trajati, jer oni neće da nam ustupe Čačak i Užice. Fabrika oružja u Užicu je od ogromne važnosti za naše odrede. Bojim se da ćemo morati to mesto silom zauzeti što pre. Ne sme se dozvoliti da komunistički pokret ojača.¹⁹

Prema rečima šefa britanske misije Bila Hadsona, neposredno pred početak napada na partizane pukovnik Mihailović ga je upozorio da je to isključivo njegova unutrašnja stvar:

¹⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 238.

¹⁹ Ivan Matović, Vojskovođa sa oreolom mučenika. Povest o generalu Arsu R. Jovanoviću načelniku Vrhovnog štaba NOVJ i njegovoj tragičnoj sudbini, Beograd, 2001, str. 99.

Ovaj napad na partizane koji ću izvesti i moji odnosi s njima isključivo su jugoslovenska stvar, a ja sam legitimni predstavnik svoje vlade.²⁰

Na dan napada, pukovnik Mihailović je 1. novembra 1941. uputio pismo generalu Hinhoferu, komandantu 342. nemačke divizije, kojim ga obaveštava da je u stanju da uništi partizane i "održava red" na području zapadne Srbije, samo ako dobije dovoljno naoružanja:

Organizacija četnika je u stanju da održava red na području zapadne Srbije. Komunistička opasnost će prestati od momenta kada se četničkoj organizaciji pruži mogućnost da neometano radi. . . Uslov je: dovoljno naoružanja, koje nedostaje. . . Oblast zapadne Srbije nikakav vojni značaj za nemačke jedinice, i trebalo bi da bude slobodna zona, u kojoj četnici održavaju red, pod uslovom da ih se u tome ne sprečava i da su dovoljno naoružani.²¹

1.15 ČETNIČKI NAPAD NA UŽIČKU REPUBLIKU

Neposredno nakon što se ponudio Nemcima kao saradnik, Mihailović je **1. novembra 1941.** napao Užice. Napadom odreda Jugoslovenske vojske na srpske ustanike započeo je iscrpljujući bratoubilački rat u okupiranoj otadžbini. U naređenju komandanta Požeškog četničkog odreda za napad na Užice stoji:

U radu biti odlučan, hrabar i energičan kao što to dolikuje srpskim četnicima ...

a potom:

U noćnim borbama najbolje je sve iznenadno i bez larme likvidirati.²²

²⁰ Jozo Tomasevich, Četnici u Drugom svjetskom ratu, Zagreb, 1979., str. 36-37.

²¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 240

²² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 18.

Istovremeno, noću **1/2. novembra** pukovnik Dragoljub Mihailović je naredio majoru Radoslavu Đuriću da "odmah u toku noći, pod okriljem mraka" napusti front prema Nemcima kod Kraljeva i napadne partizane u Čačku:

Odmah i u toku noći, pod okriljem mraka, povući glavninu naših snaga sa Kraljeva, ostavljajući najnužnije delove radi prikrivanja odsustva trupa pred neprijateljem. Pravac kretanja Čačak. Raspored kretanja izvršiti lično, zauzeti Čačak i obezbediti ga sa užičkog pravca. Partizansku Komandu razoružati i poslati je na Ravnu Goru.²³

Na frontu kod Kraljeva sa kog je trebalo povući trupe, četnici i partizani su zajedno vodili borbe protiv Nemaca. Većina četničkih boraca, kao i Đurić lično, bili su protiv ovakve Mihailovićeve odluke. Major Radoslav Đurić je odbio da izvrši naređenje i obavestio je partizanske saborce o tome:

Nije se moglo izvršiti kada smo vodili jednu veliku borbu sa okupatorom gde su bile i zajedničke kolone i zajedničke ambulante i zajednički lekari i izmešane jedinice. Nije se moglo nikako dopustiti da se u toku borbe sa okupatorom napadne jedna strana jer su borci i jedne i druge strane bili za saradnju.²⁴

Na Mihailovićevu žalost, ni napad na partizane u Užicu nije išao prema planu. Partizani su preduzeli vanredne mere odbrane na osnovu dojave da četnici pripremaju napad. Čak je i stanovništvu deljeno oružje. Posle žestokih borbi, četnici su odbijeni, a partizani su pokrenuli kontranapad, zauzimajući Požegu od četnika **3. novembra 1941.** U međuvremenu je Mihailović naredio napad na partizane u Čačku, što su četnički komandanti ponovo odbili. Partizanske snage su nastavile da potiskuju Mihailovićeve četnike ka Ravnoj gori.

²³ Stenografske beleške i dokumenta sa suđenja Dragoljubu Draži Mihailoviću, Beograd 1946, str. 407–409

²⁴ Miodrag Zečević, Dokumenta sa suđenja ravnogorskom pokretu, Beograd, 2001, str. II/1399-1402.

Zbog žestokih borbi sa partizanima, Draža Mihailović je bio sprečen da ode na pregovore u Beograd zakazane za **3. novembar**, o čemu istog dana obaveštava okupacionog komandanta Srbije, nacističkog krvnika Franca Bemea:

S obzirom na stvarnu situaciju u zemlji, koju već nekoliko dana karakterišu borbe većih razmera koje moje jedinice vode protiv komunističkih elemenata i koje se verovatno pretvaraju u opšti sukob, u ovom momentu je neophodno da ostanem na svom mestu dok se situacija ne raščisti. . . Tačan dan mog dolaska u Beograd javiću preko mog pregovarača.²⁵

1.16 NEMAČKA PROCENA MIHAILOVIĆA

Pukovnik Mihailović je pokušao da odobrovolji naciste napadom na srpske ustanike, ali mu to nije pošlo za rukom. **3. novembra 1941.** general Turner iz Beograda izveštava nadležnu nemačku komandu da se Mihailoviću ne može verovati:

Učestali su izveštaji da se Mihailovićeva taktika sastoji u tome da pregovorima sa nama i eventualno pomoću oružja i municije koje bi dobio od Nemaca dobije vremena i mogućnosti da izgradi organizaciju koja bi u datom momentu krenula protiv nemačkih oružanih snaga.²⁶

Turner podseća da su Mihailovićevi četnici učestvovali u ustanku, nanevši Nemcima teške gubitke:

Na kraju je poznato, da su se odredi pukovnika Mihailovića, i to pukovnika Misite kod Loznice i vojvode Račića na planini Cer, aktivno borili protiv nemačkih oružanih snaga i da su u prvom redu odgovorni za jake borbe u zapadnoj Srbiji i teške gubitke nemačkih oružanih snaga. Iz izveštaja zarobljenika i poverenika jasno se vidi da danas postoji jedinstven front između partizanskih odreda i odreda pukovnika Mihailovića.²⁷

²⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 241.

²⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 242.

²⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 242.

Stoga, general Turner je zaključio da bi pregovaranje sa Mihailovićem štetilo ugledu Vermahta:

Pregovaranje sa Mihailovićem ne samo da bi štetilo ugledu Vermahta nego bi bilo neshvatljivo u krugovima dobrovoljaca i četnika koji su se do sada borili sa nama i poljuljalo bi poverenje u iskrenost nemačkih okupacionih vlasti.²⁸

Iako su već doneli odluku, Nemci je nisu odmah saopštili pukovniku Mihailoviću. Pustili su ga da se ubija sa partizanima još neko vreme. Nastalo je "dosta čudnovato zatišje" u nemačkim operacijama u Srbiji.

1.17 SVIM SILAMA PROTIV PARTIZANA

Mihailović je uz pomoć Pećančevih i Nedićevih snaga krenuo da uguši ustanak u Srbiji. **2. novembra** Mihailovićevi i Pećančevi četnici zajedno napadaju partizane u Ivanjici. **4. novembra** partizani napadaju i razoružavaju četnike u Čačku i Gornjem Milanovcu. Istog dana, četnicima u Gornjem Milanovcu je oružje vraćeno nakon što je poručnik Zvonko Vučković u dao "časnu oficirsku reč" da neće napasti partizane:

Sve ovo koštalo me je časne reči da neću komuniste napasti, koju je od mene tražio Rakić kao garanciju. Odmah sutradan sa Stojanovićem doneo sam odluku da napadnem komuniste no s tim da se ja privremeno sklonim kako bih održao časnu reč u koju su komunisti čvrsto verovali.²⁹

5. novembra 1941. pukovnik Mihailović predsedniku jugoslovenske vlade Dušanu Simoviću iznosi svoju verziju događaja, insistirajući da Britanija ne šalje pomoć za partizane:

²⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 242

²⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 110.

Borba komunista protiv Nemaca je prividna. Oni se snabdeli oružjem iz fabrike u Užicu. Napali su moje trupe u Ivanjici, Požegi, Arilju, Užicu, Gorjevnici, Ražani, Kosjeriću i drugim mestima. Borbu sam primio i verujem da će njen ishod biti u moju korist. . . . Budu li pomognuti od Engleske, ja pomoć odbijam. . . . Imajući fabriku oružja u Užicu, odakle mi nisu dali ništa, još treba da im vi dobavite englesko oružje, pa smo gotovi zauvek.³⁰

U noći između **6. i 7. novembra** četnici kojima je vraćeno oružje, iznenada napaju Gornji Milanovac i u bolnici zarobljavaju 125 partizana. **7. novembra**, četnici bezuspešno napadaju partizane u Čačku. Istog dana, Pećančevi i Mihailovići četnici zajedno napadaju Ljig i zarobljavaju 107 partizana.

I pored angažovanja svih raspoloživih snaga, pukovnik Mihailović nije uspeo da zauzme Užice i Čačak, dva najveća grada slobodne teritorije. **9. novembra** on naređuje četnicima istočne Bosne da napuste položaje prema ustašama i napadnu slobodnu teritoriju u Srbiji:

Situacija je takva da sve naše trupe iz Bosne najbržim načinom povučete na Bajinu Baštu, usput i kod vas sve partizane razoružavati i naoružavati naše ljude, na koji način povećavati vaše odrede. Čim dođete u Bajinu Baštu, jedan deo snaga uputite pravcem ka Užicu a drugi na Kosjerić, da napadaju na partizane, da ih razoružavaju i naoružavaju naše.³¹

Usled međusobnog sukoba, povučene su četničke i partizanske jedinice sa fronta prema Nemcima. Ovo je premorenim nemačkim trupama u Srbiji omogućilo dragoceni predah. Dok su se partizani i četnici ubijali, izveštaj 342. nemačke divizije od 12. novembra svedoči da su vojnici Vermahta u Srbiji bili na izmaku snaga:

³⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 105.

³¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 27.

Zdravstveno stanje, posle svega ovog, ne može se okarakterisati kao dobro. Trupa je fizički svakako vrlo umorna. Specifičnost i trajanje dejstava počinju negativno da se odražavaju na disciplinu i opšte držanje trupa.³²

Za to vreme, Mihailovićeви četnici i odredi pronacističke vlade napadaju 500 partizana između Lazarevca i Belanovice.

1.18 SASTANAK MIHAILOVIĆA SA NEMCIMA

Pukovnik Mihailović se očajnički nadao pomoći od okupatora. On se **11. novembra 1941.** u selu Divci kod Valjeva sastao sa predstavnicima Vermahta. Na sastanku je ubeđivao Nemce da im nije neprijatelj i tražio je municiju da nastavi borbu protiv partizana, o čemu svedoči službeni nemački zapisnik:

Zahtevam da mi se omogući da nastavim borbu protiv komunizma koja je počela 31. oktobra. Mi znamo kako se vodi borba u šumi, naročito protiv elemenata koji žele da se sakriju. Neophodno je imati municiju! Računajući s tim, došao sam ovamo.³³

Uprkos želji da postane saradnik, pukovnik Mihailović Nemcima nije bio potreban. Nadmeno su izjavili da stižu njihove oklopne trupe koje će slomiti ustanak, i da Vermaht ne želi saveznike „koji mu se privremeno priključuju iz razloga oportuniteta". Nemcima je bilo poznato da su njegovi četnici prišli ustanku. Mihailović se pravdao da mu nije namera da ratuje protiv Vermahta, da je borba protiv okupatora bila „nužno zlo" kako narodne mase ne bi prešle na stranu komunista. On je izjavljivao bezrezervnu lojalnost, ali je molio okupatore da njegovo „delovanje na nacionalnoj osnovi" ostane tajno da ne

³² Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 148.

³³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, str. 871-878.

bi prošao kao Kosta Pećanac, koji je u narodu „stekao oznaku izdajnika“.

Na njegovu žalost, Nemci mu nisu ostavili drugu mogućnost do da položi oružje. Draža se vadio da takvu odluku ne može doneti sam, ali je obećao:

Nеćemo se boriti protiv Nemaca, pa ni onda ako nam ova borba bude nametnuta.³⁴

Kao dokaz ozbiljnih namera, četnici su Nemcima predali preko 350 zarobljenih partizana, ali nije pomoglo. Nakon nemačkog odbijanja, šef marionetske vlade Milan Nedić se preko radio Beograda odrekao Draže Mihailovića:

Sinoć je Radio-London doneo vest da su nemačke vlasti pozvale Dražu Mihailovića na pregovore u cilju uspostavljanja mira u Srbiji. Ovo ne odgovara istini. Naprotiv, istina je da je Draža Mihailović slao emisare nemačkim vlastima i nudio saradnju, a nemačke vlasti su odbile svako pregovaranje s njim. Jer, kad sam nekada zvao Kostu Pećanca, zvao sam i njega, pa se i on primio, kao i Pećanac, saradnje na uništenju destruktivnih i komunističkih elemenata. Za ovaj rad on je primio od srpske vlade i velike sume novca. Ali danas je on za nemačke vlasti kao i za srpsku vladu isto što i svaki komunist, čim radi za London, demokratske zemlje i crvenu Moskvu.

Nemci su zarobljene partizane neko vreme koristili za prisilne radove, nakon čega su većinu streljali.

1.19 PARTIZANSKO OPKOLJAVANJE RAVNE GORE

U danima kada se nudio Nemcima za gušenje ustanaka, Draža Mihailović je slao potpuno drukčije izveštaje za London. **13. novembra** Dušan Simović javlja britan-

³⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, str. 871-878.

skom šefu diplomatije Entoni Idnu da je primio sledeći telegram od pukovnika Mihailovića:

Komunisti su nas napali i prisilili da se istovremeno borimo protiv Nemaca, komunista, ustaša i drugih grupacija. Uprkos tome, ceo narod je uz kralja. Stotine hiljada naših ljudi nenaoružane, a oni koji jesu nemaju municije.³⁵

Pukovnik Mihailović se našao u nezavidnoj situaciji, odbačen od Nemaca i opkoljen od partizana na Ravnoj gori. **15. novembra 1941.** izbegli general Dušan Simović ga je preko radio Londona proglasio za komandanta „svih jugoslovenskih oružanih snaga u zemlji“. Na osnovu toga, Draža Mihailović je **16. novembra 1941.** izdao proglas da se svi naoružani pokreti na okupiranoj teritoriji Jugoslavije stavljaju pod njegovu komandu. Velika Britanija je istog dana preduzela diplomatski pritisak kod vlade u Moskvi da se partizani potčine Mihailoviću:

Vlada Njegovog veličanstva smatra da borbu treba da vode Jugosloveni za Jugoslaviju, a ne da to bude pobuna koju će voditi komunisti za Rusiju, ako se želi uspeti. Vlada NJ. V. traži zato od sovjetske vlade da naredi komunističkim elementima da se povežu sa Mihailovićem, da sarađuju s njim protiv Nemaca, da se bezrezervno stave na raspolaganje Mihailoviću, kao nacionalnom vođi.³⁶

U međuvremenu, započeo je završni nemački udar. Nemci su četnicima ipak napravili neke ustupke. U naredbi za gušenje srpskog ustanka od **18. novembra** stoji da četnike treba tretirati kao ratne zarobljenike, a partizane ubijati:

Gde god se pojave komunističke bande treba ih uništiti. Sve četničke formacije Draže Mihailovića razoružati i zarobiti.³⁷

^{35,36} William Deakin, Bojovna planina (drugi deo), elektronsko izdanje, Znaci.net, 2007.

³⁷ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 148.

Opkoljen na Ravnoj Gori, Mihailović je poslao svoje delegate partizanima da naprave sporazum „ma pod kojim uslovima“. Partizanski štab mu je ponudio da stupi u borbu protiv Nemaca, da se odrekne zahteva za potčinjavanjem i da pitanje jedinstvene komande rešavaju sporazumno. Šef britanske misije Bil Hadson je izvestio Kairo o razvoju situacije:

Moje je mišljenje da Mihailović ima sve kvalifikacije izuzev snage. Partizani su sada jači, i on mora prvo njih da likvidira britanskim oružjem pre nego što se ozbiljno okrene Nemcima. . . Partizani uporno traže da zadrže svoj identitet bez obzira u bilo kakvom dogovoru sa četnicima. Oni smatraju da Simovićeva neobaveštenost o partizanskoj vodećoj ulozi u pobuni pokazuje da jugoslovenska vlada ne poznaje situaciju. . . Oni sumnjaju da Mihailović pomaže Nedića i druge proosovinske elemente u borbi protiv komunista.³⁸

Primirje je zaključeno **20. novembra 1941.** u slobodnom Čačku. Dogovorili su da zajednički pruže otpor okupatoru, puste zarobljenike, i da mešovita komisija ispita uzroke sukoba i krivicu. Mihailović se odmah pohvalio izbegličkoj vladi da je uspeo da zaustavi „bratoubilačku borbu“ i da objedinjuje sve snage za borbu protiv Nemaca. U telegramu vladi od **22. novembra 1941.** ne pominje svoju ponudu Nemcima za saradnju, a odgovornost za građanski rat prebacuje na partizane:

Učinio sve i uspeo da prekinem bratoubilačku borbu koju izazvala druga strana. U dosadašnjim borbama protiv jednih i drugih utrošio sam skoro svu municiju. Ulažem najviše napore da udružim sve narodne snage i izvršim reorganizaciju za odlučnu borbu protiv Nemaca. Potrebno najhitnije da dobijem oružje, municiju, zimsko odelo, obuću a zatim i ostalo.³⁹

³⁸ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 148

³⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 105.

1.20 ZAVRŠNI NEMAČKI UDAR

Na srpske ustanike prvo su poslali odredi pronacističke vlade. Od **24. do 28. novembra** vođene su žestoke četvorodnevne borbe za Gornji Milanovac, ali srpski partizani odbijaju napade vladinih odreda i nemačke avijacije.⁴⁰ **27. novembra 1941.** godine New York Times izveštava kako Draža Mihailović beskompromisno ratuje protiv Hitlera:

Te pokretne i lako naoružane snage, očiglednosu povezale svoj otpor u opšti ratni front protiv Nemačke. Njihovi naponi dali su važne rezultate na dalekim bojnim poljima Rusije i Afrike. Pobeđena Srbija još ratuje!⁴¹

Uprkos izjavama jugoslovenskoj vladi da priprema „odlučnu borbu protiv Nemaca“, pukovnik Mihailović nije pružio otpor nemačkoj ofanzivi koja je usledila (tzv. prva neprijateljska ofanziva). On je povukao svoje ljude u planinu, a sveže nemačke divizije su se obrušile na partizane, zauzimajući ustaničku teritoriju za svega par dana.

O slomu ustanka u Srbiji pukovnik Mihailović je **30. novembra 1941.** radosno obavestio generala Simovića:

Nesretno vođeni uz to malobrojni komunisti su na svojim pravcima za ciglo dva dana razbijeni. Neprijatelj ovladao Užicom, Požegom i Čačkom. Nastavljam četničko ratovanje. Odgovara stvarnoj situaciji.⁴²

I sami Nemci su bili iznenađeni neočekivano brzim slomom srpskog ustanka:

Operacija 342. i 113. peš. div. neočekivano je pogodila komunističke ustanike u rejonu Užice – Čačak (oko 10.000 ljudi). Istina, glavnina je uspela da

⁴⁰ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 149.

^{41,42} Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999.str. 151.

pobegne prema jugu i jugoistoku, na hrvatsku teritoriju koju poseduju italijanske jedinice, ali su gubici ustanika ipak veoma veliki, ukupno oko 2000 ljudi. Ta činjenica, kao i dolazak zime, dopušta da se komunistički ustanički pokret na srpskoj teritoriji može privremeno smatrati kao potučen.⁴³

Ostaci partizana su se povlačili u Sandžak, a gonili su ih Mihailovićeve četnički odredi, legalizovani kod okupatora. Pukovnik Mihailović je naložio svojim komandantima da se legalizuju u okviru Nedićevih snaga, čime su dobili vlast nad ruralnim područjima Srbije. Jedan Mihailovićev delegat je ovako opisao tu idiličnu situaciju u Srbiji:

Situacija je u Srbiji ovakva: cela Srbija, koja je bila od komunista mestimično posednuta očišćena je pomoću Nedićevaca i naših četnika Draže Mihailovića i svi komunisti razbijeni, razoružani i pohvatani. U svim varošima postavljena je vlast četnika Jugoslovenske vojske, to jest Dražinih četnika.⁴⁴

Izgledalo je da je Mihailović ostvario plan da sačuva svoje snage, uspostavi vlast po selima i protera partizane iz Srbije.

1.21 NEMAČKA POTERNICA I ČIN GENERALA

Nakon što su se obračunali sa partizanima, Nemci su krenuli na Mihailovića. Njemu je **5. decembra** dojavljeno da Nemci kreću da ga uhapse. Mihailović je svojim komandantima naredio da raspuste odrede, sklone opremu sa Ravne gore, a ranjenike evakuišu u bolnicu preko srpske žandarmerije, koja će ih prijaviti kao svoje.⁴⁵ On sam se sakrio u obližnje selo Struganik, kod Aleksandra Mišića. Prema memoarima njegovog pratioca, dolazak Nemaca u selo ga je iznenadio, ali je odmah skočio u neku jarugu i nestao. Načelnik štaba Aca Mišić je izašao pred Nemce ubeđujući ih da je greška u pitanju:

⁴³ Zbornik NOR, tom XII, knjiga 1, dok. 266.

⁴⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 32.

⁴⁵ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 153.

Aca ih je ubeđivao da je Draža na Rudniku, u borbi protiv partizana, a oni su klimali glavama i naredili pokret u pravcu Baćinca.⁴⁶

Britanski oficir Bil Hadson, koji je u vreme nemačke operacije stigao na Ravnu goru, ovako je opisao situaciju:

Nisam našao nikakve ostatke Mihailovićevih ljudi, izuzev njega lično i nekoliko oficira. Svi drugi su se pretvorili u Nedićeve ljude i otišli, na potpuno razočaranje Švaba.

Nemci nisu imali gubitaka, ali je ubijeno desetak ljudi i pohapšeno gotovo petsto pod sumnjom da su četnici. Majori Aleksandar Mišić i Ivan Fregl su uhapšeni i odvedeni u Valjevo, gde su potom streljani. Mihailović se izvuкао, a njegovi legalizovani odredi su se odmah pridružili Nedićevim snagama u gonjenju partizana. Komandant Užičke četničke brigade je **8. decembra** ovako objasnio taj preokret svojim demotivisanim borcima:

U ovim momentima kada su sve srpske nacionalne snage zauzete borbom protiv komunizma, pojedini četnici ne pokazuju dovoljno volje i revnosti u vršenju svojih vojničkih i građanskih dužnosti. [...] Naša organizacija i druge stranke mogu imati različite poglede na izvesne probleme, ali ne i na borbu protiv komunizma, tog najvećeg narodnog neprijatelja.⁴⁷

General Paul Bader, nemački komandant Srbije, ocenio je da je Mihailovićeva grupa razbijena, a za „vođom odmetnika“ je raspisao poternicu od 200.000 dinara. No, borba protiv Nemaca nije bila u planu. Mihailović **20. decembra 1941.** šalje instrukcije crnogorskim komandantima, Đorđu Lašiću i Pavlu Đurišiću, u kojima deklarativno pominje borbu za slobodu okupirane otadžbine, ali praktično razrađuje smernice za čišćenje

⁴⁶ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 156.

⁴⁷ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 161.

„narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata" i borbu protiv partizana. Draža Mihailović zacrtava da je njihov cilj povezivanje Srbije i Crne Gore „čišćenjem Sandžaka od muslimanskog življa", te povezivanje Srbije i Slovenije „čišćenjem Bosne od muslimanskog i hrvatskog življa." Četničke vođe upozorava da sa partizanima ne može biti nikakve saradnje jer se oni bore „protiv dinastije i za ostvarenje socijalne revolucije".⁴⁸

⁴⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 34.

1942

2.1 SAVEZNičKA SLAVA I SARADNJA SA FAŠISTIMA

Dok je pukovnik Mihailović razrađivao planove etničkog čišćenja Bosne i Sandžaka, zbog nemačke poternice ste-kao je brojna saveznička priznanja i čin generala. Novi predsednik izbegličke vlade, Slobodan Jovanović, imeno-vao ga je **11. januara 1942.** za ministra vojnog, zbog zasluga za „dizanje ustanka protiv Nemaca". Istog dana radio London na francuskom javlja:

To je neka vrsta De Gola. Drži u šahu nemačku voj-sku... Džinovska nemačka vojska, čiji je mehanizova-ni talas tekao po celoj Evropi kao lavina, skrhala se na šaci junaka kojima komanduje Mihailović. On je najveličanstvenija pojava ovog rata, zadivljuje ceo svet nepokolebljivom hrabrošću.⁴⁹

13. januara 1943. kairski Egyptian Gazette ga proglašava za jugoslovenskog Robina Huda:

Jugoslovenski Robin Hud, general Mihailović, koji se žilavo bori sa Nemcima u planinama Srbije, naimenovan je u novom jugoslovenskom kabinetu za ministra rata, kao znak poverenja Jugoslovenske vlade u njegove snage i kao dokaz njihove čvrste solidarnosti sa vladom.⁵⁰

U međuvremenu, Draža Mihailović je već stupio u pregovore sa fašističkom Italijom. Italijanski izveštaj od **17. januara 1942.** beleži da je preko ličkih četnika uspostavljena veza sa njim:

Bilo je moguće – preko njih – da se utvrde kontakti sa generalom Dražom Mihailovićem, rukovodiocem pre-

^{49,50} Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999., str. 152.

ostalnih jugoslovenskih snaga i četničko-nacionalističkih formacija koje je London nameravao da gurne protiv nas stvaranjem gerile, čiji je razvoj mogao poprimiti velike razmere i primorati nas na angažovanje značajnih snaga i sredstava...⁵¹

Osnova za saradnju sa fašističkim osvajačima bila je borba protiv zajedničkog neprijatelja:

Italija i Osovina vode danas na Balkanskom poluostrvu, kao i na istočnom frontu, prvenstveno borbu protiv boljševizma.⁵²

U međuvremenu, saveznička priznanja i položaji su se nizali. **19. januara** jugoslovenski kralj Petar II Karađorđević ga je unapredio u čin generala. Njegove dobrovoljačke formacije su proglašene regularnom vojskom Kraljevine Jugoslavije, na osnovu čega je Mihailović imao pravo mobilisati narod u svoje jedinice, pod pretnjom vojnih zakona u stanju rata.

General Mihailović je ostao prikriven u Srbiji, gde je preko legalizovanih odreda radio na uništenju partizanskih ostataka. U obraćanju svojim ljudima on koristi beskompromisnu antiosovinsku retoriku:

Među ljudima ima se sprovesti buđenje nacionalne ideje za uspostavljanje nove Jugoslavije, onemogućavanje komunista i fašista, preziranjem narodnih izdajnika (Nedića, Ljotića, Koste Pećanca) i njihovih sluga. Preziranjem i izbacivanjem iz društva svih onih koji služe neprijatelju.⁵³

U to vreme, prema nemačkim podacima, bilo je 8.035 četnika pod komandom okupacione uprave u Srbiji.⁵⁴

^{51, 52} Zbornik NOR, tom XII, knjiga 2, dok. 10.

⁵³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 59.

⁵⁴ Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks*, Stanford University Press, 1975., str. 127.

Prema izveštaju kvislinške uprave, Mihailovićeви četnici čine većinu tog ljudstva, pokazuju ličnu mržnju protiv komunista i "stupaju u borbu protiv komunista sa naročitoм strašću".⁵⁵

2.2 BORBE ZA ISTOČNU BOSNU

Proterani iz Srbije od Nemaca, nedićevaca i četnika, partizani su početkom 1942. prešli u istočnu Bosnu. U istočnoj Bosni je ustanička teritorija bila pod kontrolom četnika, koji nisu dozvoljavali borbu protiv okupatora već samo protiv "ustaša i Turaka". Partizani su došli sa parolom "da raščiste saradnike okupatora". **19. marta 1942.** major Radoslav Đurić izveštava generala Mihailovića da je ljudstvo u četničkim odredima primilo partizane sa simpatijama, da neće da se bori protiv njih, da partizani ubijaju četničke oficire, koji traže pomoć Nedića i Ljotića:

Bosanci neće da se bore protiv partizana. Gde su partizani sa našim odredima, oficiri su morali napustiti odrede jer partizani ubijaju sve oficire koje uhvate... Po odobrenju Nedića, Dangić danas na sastanku sa Koraćem. Dakićev odred prišao partizanima. Dangić uopšte nema svojih snaga za borbu. Doći će i Ljotićevci iz Bajine Bašte u pojačanje.⁵⁶

Par dana potom, **22 marta. 1942.** godine ministar Mihailović šalje telegram predsedniku jugoslovenske vlade, uzimajući pomirljiv ton i ne pominjući četničku kolaboraciju, kao i uvek u komunikaciji sa njima:

Komunisti nas ometaju u radu. Imamo pozitivnih dokaza da im okupacione snage pružaju podršku, jer ove žele da s proleća obe strane budu zauzete međusobnom borbom. U Bosni oni su prišli Ustašama. Učinite sve što možete da ih uputite na pravi put.⁵⁷

⁵⁵ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 213-214.

⁵⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 69.

⁵⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 105.

Početkom aprila, četnički vođa Jezdimir Dangić je otišao u Beograd, gde se ponudio Nemcima za borbu protiv partizana. Zauzvrat je tražio da teren istočne Bosne očišćen od partizana ima u svojoj vlasti. Draža Mihailović je **9. aprila 1942.** depešom obavešten da pregovori Dangića i Nemaca dobro napreduju:

Dangić tražio novčanu pomoć i dobio 2 miliona. Pomoć u ljudima i oružju radi suzbijanja partizana obećana. Nemci mu stavili do znanja da će sav teren očišćen od partizana imati u potpunoj vlasti.⁵⁸

Nakon što su partizani ipak ovladali istočnom Bosnom, usledila je združena osovinska operacija Trio, kojom su Nemci, ustaše i Italijani zauzeli ustaničku teritoriju. Nemačko naređenje za napad je glasilo da uhvaćene partizane treba odmah streljati, a četnike koji se ne opiru ne tretirati kao ustanike:

Postupak prema ustanicima:

- a) Ustanike koji su uhvaćeni s oružjem u ruci, kao i svakog koji se nalazi u njihovoj pratnji i podržava ih ili poseduje municiju, treba streljati.
- b) Četnike koji se ne odupiru trupama ne tretirati kao ustanike.⁵⁹

2.3 PRIPREME ZA CRNU GORU

Nakon uništenja partizanskih ostataka u Srbiji, general Mihailović je početkom aprila krenuo preko planine Golijske u nameri da uguši partizanski ustanak u Crnoj Gori. **12. aprila 1942.** godine njegov pomoćnik to najavljuje četničkom komandantu koji je bio u službi okupatora u Sandžaku:

⁵⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 105

⁵⁹ Zbornik NOR, tom XII, knjiga 2, strana 303-304.

Treba mi hitno izveštaj o komunistima u Sandžaku i Crnoj Gori. Nameravamo da ih u maju potpuno likvidiramo. Mislimo da ćemo zato dobiti sva potrebna sredstva...⁶⁰

Mihailović je tih dana poslao više telegrama vladi u Londonu tražeći automatsko oružje, municiju i novac. Uporedo, **17. aprila 1942.** godine Draža Mihailović nalaže svojim ljudima da stupe u kontakt sa okupacionim šefom policijske uprave Beograda Dragim Jovanovićem, koje je je rukovodio logorom Banjica:

Onima u Upravi grada reći da nemilosrdno raščišćavaju sa komunistima.⁶¹

18. aprila Vrhovni zapovednik Jugoslovenske vojske u otadžbini general Dragoljub Mihailović poručuje kapetanu Pavlu Đurišiću da ostane na “nacionalnoj liniji” koja se sastojala u “čišćenju komunista” uz pomoć okupatora:

Važno je da ostanete u nacionalnoj liniji potpuno kao i dosada. Komuniste čistite gde možete a izbegavajte Talijane i posredno iskoristite ako se što može izvući od njih... Pozdrav đeneral Mihailović.⁶²

Nakon što je sve pripremio za uništenje partizana, ministar i general Mihailović krajem aprila traži novu isporuku oružja iz Londona.⁶³ **7. maja 1942.** godine on na veoma ubedljiv način obrazlaže vladi Slobodana Jovanovića potrebu uništenja partizana u Crnoj Gori:

Za London: Poseban izveštaj o komunistima. Suđeno da ceo narod preživi ovu napast. Pod firmom borbe za slobodu ulaze u narod. Terorom odmah sprovode svoje ideje. Narod ih tek onda upozna ali dockan. vrše

^{60, 61, 62} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 72.

⁶³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 79.

masovna ubijanja istaknutih nacionalista. Glavna im tvrđava oblast šavnika Crna Gora. Srbija ih preživela prošle jeseni. Narod ih goni i listom je uz nas. Bosna ih preživela ovog proleća. U Crnoj Gori sada borbe sa njima. Kraj oko Berana i Vasojevići ustali protivu njih. Niko ih neće ali se terorom održavaju i tamo. Oni su glavna smetnja ujedinjenja svih nacionalnih snaga.⁶⁴

2.4 UBISTVO MAJORA ATERTONA

Englezi nisu bili za to da se četnici i partizani međusobno ubijaju, dok Hitler jača. Tih dana je u Jugoslaviju stigao britanski major Terens Aterton, poslat da uspostavi vezu sa grupama otpora. **11. maja 1942.** major Zaharije Ostojić najgorim rečima izveštava Dražu Mihailovića o majoru Atertonu, koji je pokušao da ujedini otpor Osovinu u okupiranoj Jugoslaviji:

Engleski major Aterton još gori od "Marka" i tražio pomoć za komuniste, ali nije dobio vezu sa Maltom. On želi da vas vidi i piše pismo. Sada je negde u Bosni. Ima od svoje komande uputstvo da svim silama muti i podržava borbu protiv okupatora bez obzira na gubitke našeg naroda. Politički želi da obrazuje neku šumsku vladu na koju bi on imao uticaj kao Englezi u Londonu na našu vladu tamo. Po svemu želi grobnicu našeg naroda za račun Engleza. Jednom rečju trgovac ljudskih života. [...] Aterton dao komunistima 250.000 lira. Ovome džentlmenu treba sprečiti vršljanje i objasniti da mi nismo Crnci i da ne prodajemo naš narod, već ginemo za njegovo dobro.⁶⁵

Majora Terensa Atertona i njegovog telegrafistu Patrika O'Donovana uskoro je pojeo mrak. U Mihailovićev štab malo potom je stigao četnički komandant Spasoje Dakić, noseći Atertonov dvogled i njegove čizme.⁶⁶

⁶⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 83.

⁶⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 84.

⁶⁶ William Deakin, Bojovna planina (drugi deo), elektronsko izdanje, Znaci.net, 2007.

2.5 VLADINA VOJSKA NAM KVARI RAČUNE

Četnici su zagovarali kolektivnu odmazdu za ustaške zločine nad Srbima. U prvoj polovini **maja 1942**, generalu Mihailoviću pun brige piše njegov savetnik Dragiša Vasić, da im očekivani dolazak Jugoslovenske vojske iz inostranstva može pomrsiti planove za posedanje teritorije i odmazdu nad Hrvatima:

Ta vladina vojska, koju očekujemo, biće pored Srba regrutovana svakako i od Hrvata i Slovenaca koje će pokupiti po Evropi i Americi, ali čije će učešće i komplikovati naš položaj... nije isključeno da će se oni truditi da nam pokvare mnoge račune prilikom posedanja teritorije i odmazde koja bi imala na njoj da se preduzme.

U nastavku pisma, on optimistično zaključuje da će čišćenje “nepoželjnog stanovništva” ipak moći da se sprovede:

U prvoj godini iza prošlog rata moglo se prosto istrebiti jedan dobar deo svoga neželjenog stanovništva a da niko zbog toga i ne okrene glave. Dakle, ako budemo pametni, ovo pitanje čišćenja odnosno preseljavanja i izmene stanovništva, neće nam biti naročito teško.⁶⁷

2.6 NEMAČKA POTERA I PRELAZAK U CRNU GORU

Polazeći u Crnu Goru, Draža Mihailović **9 maja 1942**, preko izbegličke vlade traži bombardovanje vojnih ciljeva u Srbiji:

Potrebno hitno bombardovati vojne ciljeve ovamo. U prvom redu Savski most kod Beograda, Borski rudnik,

⁶⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 85..

Trepču sem električne centrale, pristanište Metković i električnu centralu Omiš. U mnogome bi diglo moral naših ljudi u narodu. Narod očekuje to. Treba izvršiti narodnu želju. Đeneral Mihailović.⁶⁸

Dok se nalazio u predelu Golije, Nemci su sredinom maja 1942. godine, preduzeli novu operaciju Forstrat („Šumar“) protiv njega. Prema Mihailovićevom izveštaju vladi u Londonu, Nedić je lično potpisao naredbu za napad na Goliju, što je dovelo do zahlađenja odnosa između njih.⁶⁹ U vreme nemačkog opkoljavanja Golije, Draža Mihailović je već otpertjao.

Odbačen od Nemaca u Srbiji, Mihailović prelazi u italijansku okupacionu zonu, gde stavlja odrede Jugoslovenske vojske u službu fašističke Italije. Četnici u Crnoj Gori su još od aprila 1942. učestvovali u italijanskoj antiustaničkoj ofanzivi. Krajem maja 1942. godine Petar Bačović izveštava Dražu Mihailovića o stanju trupa Crnoj Gori i Sandžaku:

Kapetan Pavle Đurišić raspolaže sad sa 2000 stalnih četnika i dva puta toliko rezervnih trupa. Njegovi stalni četnici dobro su naoružani i dobro snabdeveni. Pored velikog broja automatskog oružja imaju veći broj bacača i četiri brdska topa. Naoružanje je Đurišić dobio od italijanskih vojnih vlasti. Pored naoružanja njegovi stalni četnički odredi dobijaju od talijanskih vlasti hranu u naturi i stalnu novčanu nagradu.⁷⁰

„Đeneral“ je od fašističkog okupatora redovno primao oružje i municiju za borbu protiv partizana. Istovremeno, Mihailović je u savezničkoj štampi već postao legendarni simbol otpora. Slavljen kao gerilac, dobijao je obilatu novčanu pomoć od Saveznika i jugoslovenske emigrant-

^{68,69} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 105.

⁷⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 105.

ske vlade. **25. maja 1942.** godine general Mihailović izlazi na naslovnici magazina Time, čime njegova slava na zapadu dostiže vrhunac. U prapratnom članku opisane su njegove nebrojene borbe:

Njegovo uništavanje osovinskih jedinica, bombardovanje puteva i mostova, kidanje i dizanje u vazduh komunikacija, dostigli su takve razmere da su nacisti morali da objave novo ratno stanje. On je već postao veliki simbol neznanih hiljada u okupiranoj Evropi, koja se još odupire Hitleru.⁷¹

Mihailovićev komandant Pavle Đurišić drži udvorički govor u čast italijanskog guvernera Crne Gore.

⁷¹ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999., str. 153.

2.7 BRITANCI RAZOTKRIVAJU MIHAILOVIĆA

Mihailovićeve dvostruka igra nije mogla proći nezapaženo. Britanski oficir za vezu kod četnika Bil Hadson je krajem maja 1942. otvoreno govorio:

Ja znam da stvarno partizani jedino vode borbu sa Nemcima i Italijanima, dok četnici sarađuju sa okupatorima i bore se jedino protiv partizana.⁷²

Jedan od četnika mu je objasnio “da je sada građanski rat u Jugoslaviji i da mi gledamo da sredimo svoje unutrašnje stanje pa tek da se borimo protiv glavnog neprijatelja”. Na to je Hadson rekao:

Partizani nisu neprijatelji a borba sa njima ide na štetu Engleske. Zato mi Englezi ne možemo ni da pomažemo one koji ne rade u korist Engleske. Kada je to uvideo đeneral g. Mihailović oterao me je od radio stanice, ja sam izgubio svaku vezu sa mojom komandom i prelazim iz ruke u ruku pojedinih odreda i smatraju me kao zarobljenika.⁷³

^{72, 73} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 87.

Šef britanske misije Dvejn Hadson, koga su četnici "smarali kao zarobljenika" (levo), i Draža Mihailović u Crnoj Gori 1942/43.

2.8 CEO NAROD JE PROTIV PARTIZANA

Nakon što je zatočio britanskog oficira za vezu, general Mihailović **26. maja 1942.** godine traži od jugoslovenske vlade naoružanje za borbu protiv partizana. On je Slobodanu Jovanoviću predstavljao borbu četničkih odreda naoružanih od Italije kao borbu “celog naroda” protiv komunističkog terora. Posebno ga je upozoravao da ne veruje kapetanu Hadsonu:

Ponavljam komunisti su omrznuti u narodu zbog užasnog terora. Zapamtite: narod ih neće i uskoro im je kraj. Srbija, Sandžak i Istočna Bosna potpuno slobodni od njih. U Crnoj Gori sam se narod digao listom protiv njih. Ponavljam sam narod i sad se i Crna Gora čisti. Kapetan Hadson prošle jeseni omeo mi je dolazak pomoći u naoružanju i time doveo tada do velike krize. Bojazan je da usled nerazumevanja naše situacije i sad to ne učini kad je najpotrebnije i kad se bliži slom Nacizma i Fašizma i pobjeda demokratije. Ozbiljan udar prema neprijatelju ne može se preduzeti bez oružja i municije. Ne zavaravajte se. Ceo narod je uz jugoslovensku vojsku.

Početka juna 1942. Draža Mihailović stiže u Crnu Goru i lično preuzima komandu nad operacijama protiv partizana. Do početka juna, četničko-italijanskom ofanzivom je ugušena poslednja partizanska teritorija u Hercegovini i Crnoj Gori. Mihailovićev štab je smešten u selo Gornje Lipovo kod Kolašina.

10. juna 1942. godine kralj Petar II Karađorđević je ukazom br. 661 proglasio Mihailovićev Štab za Vrhovnu komandu Jugoslovenske vojske, a ukazom br. 662 od istog dana naimenovao njega za Načelnika Štaba.

2.9 NABAVKA MUNICIJE OD NEMACA

Dan nakon što je postao načelnik štaba Jugoslovenske vojske, general Mihailović **11. juna 1942.** dobija poruku od “Jozefa” da je novcem jugoslovenske vlade dogovorena kupovina municije od Nemaca:

Imamo mogućnosti da od Nemaca kupujemo municiju na vagone. Sadržina vagona: 240000 puščanih i 60000 bombi. Cena 230000 dinara. Molim odobrenje kupovine i zaduženje ovde dok od vas dobijem novac. Hitno. Rok nam je 15. juni.⁷⁴

15. juna 1942. general Mihailović dobija poruku od “Valtera” o pregovorima za nabavke municije:

U pregovorima smo za nabavku municije iz Smedereva. Zahtevaju isplatu na Utovarnoj stanici. Mi tražimo na istovarnu. Ako ne pristanu, mogli bismo izvršiti jednu probu sa najmanjom pošiljkom. Jedan vagon 330000. Od koga da uzmem novac. Javite moguće istovarne stanice i adresante na pruzi normalnog koloseka.

Izgleda da više nemačke instance nisu znale za ovu trgovinu, niti da je Mihailović napustio Srbiju. **10. jula 1942.** general Ler javlja generalu Baderu da je najopasniji protivnik u Srbiji Mihailović:

U Srbiji održavati sadašnje smirenje putem izvođenja pokretnih borbenih dejstava. Najopasniji protivnik je Mihailović. Njegova organizacija ne sme doći do izražaja.⁷⁵

⁷⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 111.

⁷⁵ Zbornik NOR, tom XII, knjiga 2, dok. 107.

2.10 SARADNJA SA NDH I FAŠISTIČKOM ITALIJOM

29. juna 1942. komandant Durmitorskog četničkog odreda izveštava Dražu Mihailovića da vojnici neće da se bore uz Italiju protiv protiv svoje braće:

Na kamenoj gori bila je glavna partizanska snaga, prema kojoj je bio moj odred jačine 400 četnika. Kapetani Kijanović i Đoković, pobešli su sa položaja bez ikakvih razloga i moga znanja... Prilikom drugog begstva sa položaja kapetan Kijanović izvestio me je tek sa Kolovrata, da vojnici neće ni da čuju da se više bore...⁷⁶

U međuvremenu, uprkos genocidu nad Srbima, četnici u Bosni su potpisali ugovore o savezništvu sa snagama NDH. **11. jula 1942.** Draža Mihailović je obavešten da je razlog sklapanja sporazuma jačanje partizana, ali i da su borci protiv sporazuma:

Istina je da su četnici na Ozrenu i Trebavi napravili sporazum sa Hrvatima na pitanju zajedničke borbe protiv komunista. Razlog, što su se svojim teškim položajem bojali uništenja posle slabe situacije u Istočnoj Bosni. Borci su protiv sporazuma i Botić ide tamo. [...] U srezu Rogatičkom, preko 100 četnika sa Hrvatima održavaju red.⁷⁷

Draža Mihailović je svojim komandantima objasnio da se sporazum sa Pavelićevim vlastima mora razumeti, ali je greška što je on javan, pa ga treba proglasiti delom neodgovornih elemenata:

Sporazum između četnika u Bosni, Hrvatskoj i Lici i Pavelićevih vlasti je svakako neželjena posledica

⁷⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 113.

⁷⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 123.

partizanskih nasrtaja na četnike i JVO – kao takav mora se razumeti. Ono što se u tom sporazumu ne može odobriti, to je što su dotični četnici dopustili da bude formalan, zvaničan, javan, iskorišćen za ustašku propagandu. Zato ga treba dezavuisati, a u svakom slučaju smatrati učinjenim od neodgovornih, lokalnih ljudi i grupica...⁷⁸

16. jula 1942. Draža Mihalović u depeši svom čoveku pod pseudonimom “Valter” pominje vezu sa Pavelićem:

Dajte detaljnije podatke o licu koje nosi Pavelićeve poruke. Da li je to Mitrović?⁷⁹

Istog dana major Petar Baćović izveštava Dražu Mihailovića da su svi četnički odredi u Hercegovini stupili u službu fašističke Italije:

Svi četnički odredi na teritoriji Hercegovine legalizovani su kod Talijana, dobijaju hranu, oružje i municiju. Platu ne primaju samo im se po neki put u vidu pomoći dodeljuju manje svote novca.⁸⁰

28. jula 1942. godine Vojislav Lukačević obaveštava Dražu Mihailovića da četnici dejstvuju u “tesnoj saradnji” sa Italijanima i predaju im zarobljene partizane i pripadnike pokreta otpora:

Vojvoda Bircanin kao vaš punomoćnik za zapadnu Bosnu, Liku, Dalmaciju i Hercegovinu, u pratnji celog štaba baš je vršio inspekciju četničkih odreda po Hercegovini. Svi četnici na ovoj teritoriji su legalizovani i dejstvuju u tesnoj saradnji sa Italijanima te im predaju i sve zarobljenike i krivce.⁸¹

Istovremeno, general Mihailović se oslanjao na bezrezervnu podršku zapadnog sveta. On **30. jula 1942** godine

⁷⁸ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 121-122.

⁷⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 134.

⁸⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 121.

⁸¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 132.

upućuje "raspis svima" ističući kako za ravnogorce zna ceo svet i divi im se:

Narod se mora uveriti da su mu jedini prijatelji Ravnogorci i da od njih treba očekivati slobodu i srećan život... Za Ravnogorce zna ceo svet i divi im se. Kralj i Otadžbina dostojno će nagraditi sve svoje zaslužene sinove a kazniti izdajnike.⁸²

Britancima je situacija na terenu bila dobro poznata, ali su još uvek podržavali jugoslovenskog kralja i njegovog ministra Mihailovića. U julu 1942. šef balkanske sekcije Uprave za specijalne operacije je pisao Foreign Office-u:

Kao što znamo, svu aktivnost u Jugoslaviji morali bismo zapravo pripisati partizanima. Međutim, kad je riječ o javnoj upotrebi (tog podatka), ne vidim zašto bi bilo štetno da nešto od toga pripišemo u zaslugu Mihailoviću.⁸³

Britanci su računali da će ipak moći da pokrenu Mihailovićeve snage protiv Osovine, kada bude potrebno.

2.11 KLATI ISKLJUČIVO KAMOM

6. avgusta 1942. godine, na osnovu instrukcija generala Mihailovića, major Petar Baćović je naredio svojim komandantima formiranje "crnih trojki" radi primene "slova Z", odnosno klanja nepodobnih ljudi u redovima Jugoslovenske vojske, koje se ima izvršiti isključivo kamom:

Komandanti brigada dostaviće spiskove iz kojih da se vidi, ime i prezime, greške koje imenovani čini, kakav ugled uživa u narodu, mišljenje komandantovo kakav bi utisak ostao u narodu ako bi imenovani jednog dana nestao. Ova komanda kad dobije sve potrebne

⁸² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 134.

⁸³ Britanska politika prema pokretu otpora u Jugoslaviji i Grčkoj (urednici Phyllis

podatke donosiće rešenje da se prema pojedincima primeni slovo »Z«. Komandant brigade po prijemu naređenja da se izvesno lice stavi pod slovo »Z« dužan je u roku od 24 sata pomoću trojki istog likvidirati – ubiti. Ovo likvidiranje-ubijanje ima biti isključivo klanje kamom.

2.12 FAŠISTIČKOJ ITALIJI TREBA JOŠ PLAĆENIKA

8. avgusta 1942. godine major Petar Bačović izveštava Dražu Mihailovića da je okupatoru potrebno još legalizovanih četnika koje bi plaćali, ali se plaši da im se to može obiti o glavu:

Italijani iz nepoznatih razloga spremaju da povećaju efektivu u Hercegovini i istočnoj Bosni za daljnjih pet hiljada legalizovanih četnika i da ih sistematizuju po crnogorskom načinu te da plate vojnicima deset lira dnevno, komandirima četa 1800 a komandantima bataljona 2500 lira na mesec. Ovo je nož sa dve oštrice. Ako odbijemo dolazi do otvorenog sukoba sa njima, ako primimo može se desiti da neki oportunisti i malodušnici u ugodnom životu zaborave obaveze prema Otadžbini i postanu zaista njihova milicija. U svakom slučaju molimo da o tom razmislite i donesete obaveznu odluku.⁸⁴

General Mihailović mu je već sutradan **9. avgusta 1942.** odgovorio da je to svrsishodno:

Potrebni legalni naši odredi za bazu mira i reda i za prikrićvanje naših organizacija i brigada.

2.13 ČETNIČKE SABOTAŽE POD MASKOM PARTIZANA

Tokom **jula 1942.** godine vođena je prva bitka kod El

⁸⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 140.

Alamejna, između britanske armije i nemačko-italijanskih okopnih snaga pod komandom generala Romela. Prekid nemačkog snabdevanja kroz Srbiju postao je od presudne važnosti. General Mihailović je imao obavezu da podrži savezničku borbu, ali nije želeo da se zamera Nemcima. Naredio je da četnici vrše sabotaže na sporrednim prugama, u nesrpskim sredinama, preobučeni u partizane. **17. avgusta 1942.** godine Draža Mihailović je naredio Dragutinu Keseroviću da vrši sabotaže u blizini muslimanskih sela pod maskom partizana:

Pošaljite trojke u blizini turskih sela da odšrafuju šine na krivinama da bi došlo do prevrtanja vozova sve pod firmom komunista.⁸⁵

Istog dana general Mihailović je naredio majoru Radoslavu Đuriću, komandantu Južne Srbije (što je uključivalo Makedoniju), i Milenku Reljiću, komandantu u niškom kraju, da vrše sabotaže na bugarskoj teritoriji, prurušeni u partizane:

Šaljite trojke da na bugarskoj teritoriji, a u blizini sela koja nisu srpska, skidaju šrafove na krivinama i izazivaju iskliznuće vozova to važi sve pod firmom komunista za vaš i Reljićev reon.⁸⁶

2.14 GLAVNA AKTIVNOST LEGALIZOVANIH ČETNIKA

U Srbiji, Mihailovićevi legalizovani odredi borili su se zajedno sa Pećančevim i Ljotićevim odredima protiv partizanskih ostataka, plaćeni od okupacione uprave. Komunisti su nemilosrdno gonjeni, linčovani, bešeni, streljani. **18. avgusta 1942.** general Mihailović naređuje pukovniku Dragoslavu Pavloviću da uništava "komuniste" pomoću legalizovanih odreda:

^{85,86} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 149.

Ne dozvoliti da se komunisti ustale ma u kom srezu. Prenesite naređenje da se sa komunistima raščisti u Rasinskom i Kruševačkom srezu. Pomoću legalizovanih odreda a koji su naši.⁸⁷

Par dana kasnije, **21. avgusta 1942.** godine Vrhovni zapovednik Jugoslovenske vojske Draža Mihailović je poslao raspis svim legalizovanim četnicima, podsećajući ih na njihov glavni zadatak:

Mnogi legalizovani odredi zaboravili su da je sada rat i da je njihova legalizacija samo maska za podzemni rad. Novac i ugodan život raznežio je mnoge koji misle da tako sačekaju kraj rata pa da posle samo izvlače koristi. Neka se zna da se o svakom vodi računa. Naređujem da svi legalizovani odredi najenergичnije unište komuniste na svojim prostorijama. Dalje da naše šumske odrede pomažu na svakom koraku novcem, hranom, municijom, oružjem kao i u izvođenju organizacije i propagande.⁸⁸

General Mihailović nije birao sredstva. Istog dana on naređuje svojim ljudima u Beogradu da koriste okupacionu policiju za hapšenje i ubijanje pripadnika pokreta otpora:

Dobili sigurne izveštaje da se komunisti dobro organizuju u Beogradu kao i da imaju i oružje. Tajno organizujte sve u Beogradu protiv komunista a u prvom redu sokole i policiju. Sad ne birajte sredstva za borbu, a u danom momentu postupite bez milosti protiv njih. Beograd ne sme biti u njihovim rukama.⁸⁹

Sredinom 1942. godine, kada su i poslednji ostaci ustanaka u Srbiji zatrti, Nemci su polako počeli da otpuštaju legalizovane četnike.

^{87,88,89} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 149.

2.15 ČETNIČKO ZAUZIMANJE FOČE

Četnici su pokušavali da preotmu Foču od NDH. No, Italijani su saznali za pripremu napada i italijanski pukovnik im je saopštio da će napad na Foču smatrati napadom na sebe i da će zajedno sa Hrvatima da je brane. Ipak, **18. avgusta 1942.** major Petar Baćović javlja Draži Mihailoviću da su uspeli podmititi italijanskog pukovnika za napad na Foču:

Talijanski pukovnik razgovarao sa Jevđevićem i samnom. Duhovno pripremljen za napad na Foču. Poklonili smo mu jedan tepih. Vojska za napad na Foču prikupljena i hranom snabdevena. Po svršenoj operaciji sledi opširan izveštaj o toku događaja.⁹⁰

Uz dopuštenje Italijana, Mihailovićevi četnici su sredinom avgusta uzeli Foču od ustaša, počinivši strahovite zločine u gradu i okolini. Četnici su na ustaške pokolje civilnog stanovništva odgovarali sopstvenim pokoljima civilnog stanovništva. Depešom od **23. avgusta 1942.** Zaharije Ostojić javlja Mihailoviću:

Juče završio akciju do Ustikoline i grebena Jahorine. . . Po dosadašnjim podacima 1.000 – 3.000 muslimana poklanih. Sve trupe dobri borci, ali još bolji pljačkaši, izuzev Pavla. Pad Foče ima dobrog odjeka. Muslimani u masama beže u Sarajevo. . . Sada su zadovoljni.⁹¹

Zajednički izveštaj Petra Baćovića i Dobrosava Jevđevića o ulasku u Foču bio je nešto blaži, ali takođe svedoči o užasnim zločinima:

Na žalost i ako je Branko izdao naređenje da se ne diraju žene i djeca jedan deo trupa nije to slušao pa je oko 300 žena i dece platilo glavom.⁹²

⁹⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 145.

⁹¹ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 164.

⁹² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 161.

Nakon napada, delegati fašističke Italije su posetili Foči i potvrdili da četnici nisu činili nikakve zločine:

Talijanski delegati koji su posetili Foču utvrdili su komisijski da su ustaše poubijali preko 100 srpskih žena i dece, da naša vojska nije činila nikakva nasilja, da je stanovništvo bez razlike vere potpuno zadovoljno ...⁹³

Mihailović je nameravao da uz pomoć fašističke Italije poveže četničku teritoriju. Da stvori „nacionalni koridor” od Crne Gore do Dalmacije, pa čak i od Srbije preko Crne Gore do Slovenije. U vezi toga, italijanski mezimac Ilija Trifunović-Birčanin mu **31. avgusta 1942.** piše:

Pripreme za otvaranje koridora o kome smo govorili privode se kraju, mada to umnogome zavisi od Italijana.⁹⁴

2.16 ČETNIČKI IZLAZAK NA MORE

U jeku borbe za Afriku, saveznički zapovednik za Sredozemlje general Vilson je septembra 1942. tražio Mihailoviću da napadne osovinske komunikacije, kako bi podržao savezničke ratne napore. Ovom zahtevu se pridružila i jugoslovenska vlada, ali Mihailović je sa Italijanima imao druge planove.

U septembru 1942. godine, u okviru talijanske operacije Albia protiv partizana na Biokovu, četnici pod komandom Petra Baćovića su vršili strahovit teror nad civilnim stanovništvom, o čemu je Mihailović redovno izveštavan. Po povratku sa terena, major Baćović šalje iscrpan izveštaj generalu Mihailoviću:

Vratio sam se sa puta po Hercegovini. Četiri naša bataljona, oko 900 ljudi, krenuli su 30 avgusta pre-

⁹³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 161.

⁹⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, str. 585.

ko Ljubuškog, Imotskog i Podgore i izbili kod Markarske na more. Sedamnaest sela spaljeno, 900 ustaša ubijeno, nekoliko katoličkih sveštenika živo odrano. Prvi put posle sloma poboli srpsku zastavu u more i klicali kralju i Draži. Naši gubici minimalni.⁹⁵

3. septembra general Dragoljub Mihailović mu je odgovorio da je zadovoljan i naredio nova "čišćenja":

Zadovoljan sam sa vašim izveštajem o izbijanju na more. Iskoristite ovu akciju da se postavi siguran kanal za vezu sa Dinarskom divizijom. . . Posle ovoga za najkraće vreme vi zajedno sa dinarcima treba da raščistite prostoriju između: Mostar – Konjic – Visoko – Travnik – Jajce – Livno. Dinarce postaći na jači rad i što hitniju organizaciju i aktivnu borbu protiv komunista i ustaša.⁹⁶

5. septembra 1942. godine major Bačović dodaje nove jezive pojedinosti u izveštaju generalu Mihailoviću:

Naknadno dodajem, u vezi odlaska naše kaznene ekspedicije u Ljubuški i Imotski, da su naši četnici. . . između Ljubinja i Vrgorca oderali živa tri katolička sveštenika. Naši četnici ubijali su sve muškarce od 15 godina na više. Žene i deca ispod 15 godina nisu ubijana. 17 sela je potpuno spaljeno.⁹⁷

Istovremenu, iz Srbije stiže izveštaj majora Zaharija Ostojića koji **4. septembra** javlja da je zbog legalizacije "borbeni duh opao, disciplina takođe. Plate su donele kocku i pijančenja, starešinama su se osladili Nedićevi činovi", a nisu bili retki ni "prijateljstva ni lumperaj sa okupatorom."⁹⁸

⁹⁵ Miodrag Zečević, Dokumenta sa suđenja Draži Mihailoviću, Beograd 2001. str. 584.

^{96, 97} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 166.

⁹⁸ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta (knjiga I), Beograd 1999., str. 222.

2.17 BRITANCI TRAŽE SABOTAŽE

Britanci nisu imali razumevanja za Mihailovićeve strateške prioritete. Njih je zanimalo vođenje rata protiv Osovine. Uoči presudne bitke za Afriku, učestali su britanski zahtevi za prekid nemačkog snabdevanja kroz Srbiju. **25. septembra 1942.** jugoslovenski premijer Slobodan Jovanović uputio je Draži Mihailoviću zahtev za prekid glavne železničke komunikacije od Beograda ka Solunu:

Preduzmite sabotažu najvećeg mogućeg obima u cilju da se što više omete dotur materijala ka Solunu. Ovo je od naročite važnosti za opštu savezničku stvar.⁹⁹

Britanci su još uvek verovali u četnike u Srbiji. Istovremeno je britanski general Harold Aleksander lično poslao generalu Mihailoviću telegram tražeći napad na nemačke komunikacije u Srbiji. Prema jednom četničkom izveštaju iz Srbije, u jesen 1942. godine stanje Mihailovićevih četnika je izgledalo ovako:

Razna maltretiranja, batinjanja i prebijanja na mrtvo ime čest su odgovor kada narod neće ili ne može da u potpunosti odgovori njihovim prohtevima za pijančenjem i čašćenjem.¹⁰⁰

2.18 ITALIJANI NEĆE DIRATI DRAŽU

Dok su Britanci tražili antiosovinsku akciju, Draža Mihailović je slao vojsku u osovinske operacije. Sredinom oktobra, italijanska komanda je saopštila da za predstojeću operaciju Dinara u jugozapadnoj Bosni (Prozor, Livno, Jajce) raspolaze sa oko 15.000 četnika. Komanda VI armijskog korpusa je računala na 6000—7000 sigurnih četnika i 3000—4000 nezavisnih četnika. Takođe, XVIII

⁹⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 232.

¹⁰⁰ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga I, Beograd 1999., str. 290-291.

armijski korpus je raspolagao sa 5100 naoružanih četnika.¹⁰¹

Draža Mihailović je pokušavao da stvori jaz između ustaša i fašističke Italije, kako bi četnici postali favoriti okupatora, ali to mu nije pošlo za rukom. **31. oktobra 1942.** komanda italijanske armije u Jugoslaviji je svojim jedinicama naredila čvrstu saradnju sa ustašama i oprez prema četnicima:

Uputstva centralnih vlasti nalažu savršenu i čvrstu saradnju, na svim poljima, sa Hrvatskom Državom, koja je privržena Osovinu i savezniku. [...] Ne mogu se tolerisati takvi stavovi koji bi navodili na pomisao da je jedna određena, velika ili mala, komanda naklonjena, na primer, Srbima, dok su druge naklonjene Hrvatima. Četničke antikomunističke formacije dosad su davale i ubuduće će moći da daju odlične rezultate. Zbog ovoga i da bi se izbeglo njihovo povezivanje s partizanima, ne treba da ih odbacimo. Ali, s obzirom na njihove poznate težnje, na njihovu veću ili manju potčinjenost Mihailoviću i na opasnost koju zato ubuduće mogu da predstavljaju čak i za nas, treba u potpunosti sprovesti mere koje je naredila ova komanda...¹⁰²

Italijani su znali da se u njihovoj zoni nalazi čuveni gerilac Draža Mihailović, koga Nemci traže, ali su ga tolerisali sve dok im radi posao. **2. novembra 1942.** Pavle Đurišić izveštava Dražu Mihailovića da je razgovarao sa okupacionim guvernerom Crne Gore o njemu, i da Italijani nemaju ništa protiv njegovog boravka:

Ništa nemaju protiv Vas samo da se ne stvori ovde drugi front i da ne uđemo u neku avanturu.¹⁰³

¹⁰¹ Zbornik NOR, tom XIII, knjiga 2, dok. 100.

¹⁰² Zbornik NOR, tom XIII, knjiga 2, dok. 115.

¹⁰³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 184.

Okupacioni guverner Pircio Biroli je tih dana najavio posetu Kolašinu i vojnu vežbu u pravcu Lipova, ali je objasnio da u Gornje Lipovo gde se "skriva" Mihailović neće ulaziti. **7. novembra** kapetan Đurišić javlja generalu Mihailoviću da ne brine:

Molim vas nemojte se sa toga mesta pomerati. Ja ću lično sa njima ići kada bude ova vežba u pravcu Lipova. Ponovo kažem nemate potrebe jer ste tu potpuno sigurni a i radio stanice mogu da rade nesmetano.¹⁰⁴

Udaljeni od Mihailovića koji je boravio pod zaštitom Italijana, neki četnici u Srbiji su preduzimali diverzije protiv Nemaca, zbog čega su strahovito ispaštali.

2.19 ENGLEZI SU NAM NAJVEĆI PROBLEM

Svako malo Draža Mihailović se požali jugoslovenskoj vladi u Londonu, naglašavajući svoj težak položaj. On se oko **10. novembra 1942.** žali izbegličkoj vladi što Englezi hvale borbe partizana protiv okupatora:

Danas sam ponovo javio predsedniku depešom da interveniše kod Engleza zbog propagande koju vrše preko radija London za komuniste. Ne mogu Englezi da stave jugoslovensku vojsku i komuniste na ravnu nogu.¹⁰⁵

Oko **12. novembra 1942.** godine on se ponovo žali premijeru Slobodanu Jovanoviću na Engleze:

Englezi od nas žele da činimo avanture. Neiskreni su u saradnji. [...] Njima je glavno da puca puška a represalije i istrebljenje našeg naroda ništa ih se ne tiče. Činim sve što mogu i angažujem naše snage gde treba. Naročito zapadno od Drine.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 188.

^{105, 106} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 192.

2.20 MIHAILOVIĆEV PASIVNI OTPOR

Pritisnut savezničkim očekivanjima, Draža Mihailović poziva na pasivni otpor okupatoru i naređuje »građansku neposlušnost« u Srbiji:

Prolašavam građansku neposlušnost prema okupatorskim vlastima i prema svima vlastima koje su u saradnji sa okupatorom. Za seljake: da više ne daju ni trunku namirnica ni stoke. Da više ne priznaju opštinske uprave. Jedina vlast u selima biće četnička. Predsednicima opština i opštinarima narediti da odmah podnesu ostavke a drugi se ne smeju primiti. Naterati ih da pobegnu u šumu. Naterati ih svima sredstvima da izvrše ova naređenja. [...] Neka se sve sakriva i neka građanska neposlušnost plane jednovremeno u svim selima od 12. o.m. Činovnici svijuju struka neka sabotiraju rad, i sve natraške rade što je na štetu neprijatelja i Nedićevog upravnog sistema, činovnici da znaju da će veštim sabotiranjem i naopakim radom mnogo doprineti pobjedi. Radnicima preporučiti sabotažu u svakom pogledu. Građanskom življi preporučiti prezir okupatora i svih onih koji za njega rade.¹⁰⁷

2.21 SAMO PARTIZANI VODE RAT

Vesti iz okupirane Jugoslavije su se polako ali sigurno probijale van. **9. novembra 1942.** godine otpravnik poslova jugoslovenske vlade iz Berna je izvestio Ministarstvo spoljnih poslova situaciji u zemlji:

Borbu sa Talijanima vode danas isključivo partizanski odredi u planinskim delovima Dalmacije. Ti odredi u kojima podjednako učestvuju Hrvati i Srbi bez kompromisa istupaju protiv Talijana i protiv ustaša. Stanovništvo njih podjednako pomaže u ener-

¹⁰⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 202.

gičnom stavu prema Italiji i prema nezavisnoj Državi Hrvatskoj. S druge strane četnici u Dalmaciji i Hercegovim – isključivo Srbi – sarađuju sa Italijanima u borbi protiv partizana i ne istupaju više protiv ustaša. Talijani njih pomažu sa oružjem, municijom i novcem. Njihovu akciju u Hercegovini vodi Jevđević, a u Dalmaciji pop Đujić i Niko Novaković. Oni stalno i javno govore da rade isključivo po naređenju đenerala Mihailovića.¹⁰⁸

Vlada Slobodana Jovanovića je bezrezervno verovala Draži Mihailoviću. U novembru 1942. godine Rusi su predložili slanje svojih oficira u Mihailovićev štab i eventualan dotur pomoći četnicima. Jugoslovenska vlada je ovo odbila, tražeći da se prvo obustavi kampanja protiv JVuO, da se pozovu partizani da ne napadaju "odrede jugoslovenske vojske" i da se stave pod Mihailovićevu komandu.

2.22 MIHAILOVIĆ KOČI ČETNIČKE SABOTAŽE

U međuvremenu, izveštaji britanskih su misija potvrdili da njihov favorit Draža Mihailović zazire od bilo kakve ozbiljnije akcije protiv okupatorskih snaga. Kapetan Bil Hadson, britanski oficir za vezu kod četnika, **15. novembra 1942.** je javio svojoj komandi da Mihailović koči četničke sabotaže u Srbiji:

Lično sam ubeđen da bi ove četničke grupe u Srbiji mogle organizovati sabotaže na železničkim prugama tamo gde Nemci ne bi bili u stanju da preduzimaju mere odmazde prema srpskim selima. Nikakvi ozbiljni pokušaji, međutim, nisu još činjeni da bi se ispitala mogućnost vršenja takvih operacija. Slabi rezultati diverzantskih akcija do sada posledica su nedostatka volje na Mihailovićevoj strani i nedostatka energije.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 234.

¹⁰⁹ William Deakin, Bojovna planina (drugi deo), elektronsko izdanje, Znaci.net, 2007.

Bez obzira na služenje fašističkoj Italiji, Mihailović je još neko vreme u medijima savezničkih država prikazivan kao „gerilski vođa“, a o njemu je u Holivudu čak snimljen propagandni film „Četnici: borbena gerila“ (Chetniks! The Fighting Guerillas). Kapetan Hadson je na osnovu stanja na terenu to komentarisao:

U trenutku kada je Mihailović u velikom stepenu igrao ulogu kvislinga bio je nagrađen najjačom britanskom propagandom.¹¹⁰

Hadson je izveštavao da mnogi borci, koji su prišli četnicima na početku ustanka protiv okupatora, bivaju razočarani preusmerenjem u borbu protiv partizana. Britanski oficir je izveštavao da vojnici Jugoslovenske vojske ne žele da ih guraju u bratoubilački rat i da je „nekoliko četničkih jedinica tražilo da bude oslobođeno zadatka borbe protiv partizana“. Međutim, general Mihailović je insistirao da su partizani veći neprijatelji od okupatora i da sa njima ne može biti nikakve saradnje.

2.23 MNOGO JE HTEO, MNOGO JE ZAPOČEO

Oko **17. novembra 1942.** Draža Mihailović javlja predsedniku izbegličke vlade o svojim velikim planovima za balkansku federaciju, i o stvaranju balkanskog komiteta sa njim na čelu:

Moj predstavnik vratio se sa sastanka sa Damjanom velčevim i predstavnikom zemljoradnika Ginevskim. Bugari poručili sledeće: traže federativnu Jugoslaviju, Srba, Bugara, Hrvata i Slovenaca sa radnom demokratijom. Svaki narod zasebnu vladu, po jedan predstavnik u centralnoj vladi u Beogradu. Za sada predlažu balkanski komitet samnom na čelu koji bi u momentu ustanka istupio sa parolama federativne zajednice.¹¹¹

¹¹⁰ William Deakin, Bojovna planina (drugi deo), elektronsko izdanje, Znaci.net, 2007.

¹¹¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 166.

Dan kasnije, general Mihailović šalje Slobodanu Jovanoviću još jednu depešu slične sadržine, čak pominjući i borbu protiv Italijana:

velika Jugoslavija od Triglava do Crnog mora nam je ideal. . . Mi Jugosloveni produžavamo borbu protiv Nemaca i Italijana na celoj teritoriji, a bugarski predstavnici se obavezuju da će po našem ugledu tu borbu organizovati i odmah otpočeti na svojoj teritoriji. . . U interesu bliske saradnje slažem se sa formiranjem Balkanskog komiteta i ponudu da budem na njegovom čelu primam sa zahvalnošću.¹¹²

2.24 ITALIJANI DAJU UNIFORME I ZAJME TOPOVE

28. novembra 1942. godine Draža Mihailović javlja Petru Baćoviću da uniforme koje su dobili od fašističke Italije ofarbaju i prekroje:

Dobiveno odelo ne samo prebojit u crno nego i kroj menjati koliko god možete.¹¹³

Par dana kasnije, **6. decembra**, on naređuje Dobroslavu Jevđeviću da uzme topove i bacače od Italijana:

Neka Jevđa izdejstvuje topove i bacače sa dovoljno municije.¹¹⁴

Isti dan, Mihailović poručuje da Jevđević bar pozajmi od Italijana topove, koje im neće vratiti:

Neka Jevđa gleda da dobije topove brdske na prvom mestu na poslugu a vratićemo im kad na vrbi rodi grožđe.¹¹⁵

¹¹² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 166.

¹¹³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 202.

^{114,115} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 206.

2.25 FINALNE PRIPREME ZA OPERACIJU VAJS

Generalu Mihailoviću nije bilo dovoljno što su partizani proterani iz Srbije, istočne Bosne, Hercegovine i Crne Gore. On ih je gonio dalje. **17. decembra 1942.** godine Draža Mihailović zahteva od jugoslovenske vlade da proveri vesti o formiranju vlade u oslobođenom Bihaću:

U Američkoj štampi izišle vesti o ustavotvornoj Skupštini i obrazovanju vlade u Bihaću. Čak iz Moskve prenose pozdrave Bihaćke vlade upućene šefovima stranih vlada. Javite ima li osnova ovim vestima.¹¹⁶

Decembra 1942. zahuktavaju se pripreme za osovinsku operaciju Vajs (tzv. četvrtu neprijateljsku ofanzivu) protiv Bihaćke republike, partizanske slobodne teritorije na području NDH. Dok su okupiranom Jugoslavijom harale horde nacista, fašista, ustaša, balista, hortijevaca, ljotićevaca i inih, generalu Mihailoviću su najveći problem bili jugoslovenski partizani. On je računao da će uz pomoć sila Osovine uništiti partizane, zauzeti slobodnu teritoriju i uspostaviti četnički „koridor”. Ovlastio je Zaharija Ostojića da u njegovo ime rukovodi operacijama.

Četnici su u osovinskoj operaciji učestvovali kao deo pomoćnih italijanskih snaga. **11. decembra** Draža Mihailović javlja Petru Baćoviću da će crnogorski četnici biti transportovani vozom ka Bosni:

Pavle će izdejstvovati od guvernera C. Gore da se njegovi prebace autokolonama do Nikšića a odatle vozom do Jablanice.¹¹⁷

Draža Mihailović je napad na najveću slobodnu teritoriju u Evropi svojim borcima pokušao da predstavi i kao borbu protiv ustaša. On je govorio “ako Bog da stignemo do

¹¹⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 237.

¹¹⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 206.

pred Karlovac i Zagreb.” S druge strane, ni Nemci i ustaše nisu gledali blagonaklono na italijansku upotrebu četnika u ovoj operaciji. **17. decembra 1942.** Petar Bačović javlja Draži Mihailoviću da crnogorski četnici ipak neće moći vozom:

Talijani niukom slučaju neće pristati na prolazak kopnom preko Jablanice jer prolazimo u nemačku interesnu sferu.¹¹⁸

U međuvremenu, Italijani su bez problema prebacili hercegovačke četnike za Knin. Depešom od **31. decembra 1942.** Mihailović je javio svojim komandantima da pripreme za operaciju dobro napreduju, da se čeka još samo odobrenje okupatora za prebacivanje crnogorskih četnika u NDH:

Bajo je već prikupio 1200 ljudi. Pavle je već prikupio 3000 ljudi. Bajovi su u Ostrogu a Pavlovi u kolašinu. Tetkići [Talijani] kažu da 2. januara pada odluka. Dozvoljavaju za sad pokrete do Nikšića.¹¹⁹

¹¹⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 212.

¹¹⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 1, dok. 217.

1943

3.1 SA FAŠISTIMA ĆEMO NAPASTI KOMUNISTE

Januara 1943. Nemci su pokrenuli operaciju Vajs, poznatu kao četvrta neprijateljska ofanziva. Protiv oslobođene teritorije u NDH nastupali su Nemci i ustaše sa jedne, a Italijani i četnici sa druge strane. Pripremajući se za dotad najveću osovinsku ofanzivu u okupiranoj Jugoslaviji, Mihailović je **2. januara 1943.** uputio direktivu svojim komandantima u kojoj govori o „oslobađanju srpske teritorije od komunističkog terora“, ne pominjući okupatora:

Naša je namera da iz obuhvatnog položaja koga imaju naše snage izvrše koncentričan napad na komuniste na označenoj prostoriji, komunisti unište i time oslobode ovu srpsku teritoriju komunističkog terora.¹²⁰

Za predstojeću ofanzivu, general Mihailović je uspeo da fašističkoj Italiji stavi na raspolaganje 19.000 četnika, o čemu je italijanski general Mario Roata **3. januara 1943.** izvestio nemačkog generala Aleksandra Lera, glavnog planera udružene osovinske operacije:

Pod italijanskom komandom ima 19.000 četnika grupisanih u bande. Od ovih: – 3000 duž železničke pruge Ogulin–Vrhovine, – 8000 između Gračaca i Knina, – 8000 u Hercegovini.¹²¹

Međutim, ustaške vlasti su bile protiv ubacivanja četnika iz drugih država na njihovu teritoriju. Na intervenciju ustaša i Nemaca, Italijani su obustavili organizovan transport crnogorskih četnika u NDH. Uprkos tome, Mihailović je pokušavao da sprovede svoje planove. On je naredio Pavlu Đurišiću da prebaci svoje snage peške iz

¹²⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 1.

¹²¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 241.

Crne Gore za Bosnu, i uz put „očisti“ muslimansko stanovništvo u pograničnoj oblasti.

3.2 MOBILIZACIJA STANOVNIŠTVA ZA OSOVINSKU OPERACIJU

General Mihailović je planirao da ovom osovinskom operacijom uništi glavninu partizanske vojske, sačuva svoje snage, preuzme delove partizanske teritorije i stvori koridor duž italijanske okupacione zone. U ovome su ga, svesno ili ne, podržavale izbeglička jugoslovenska vlada i Velika Britanija. U jeku četničke mobilizacije za osovinsku operaciju Vajs, preko BBC je objavljen apel:

General Mihailović vodi beskompromisnu borbu protiv Nemaca, ustaša, Italijana i njihovih najamnika. Svi oni koji hoće da idu mudro i da ne poginu ludo. . . neka se okupe oko Jugoslovenske vojske i oficira na čijem se čelu nalazi general Mihailović. . . Svi oko Draže!¹²²

Nedelju dana uoči opšteg napada na partizane, **11. januara 1943.** predsednik jugoslovenske vlade Slobodan Jovanović je tražio od britanskog šefa diplomatije Entoni Idna hitnu dostavu hrane, odeće i naoružanja generalu Mihailoviću:

Bilo bi od neocenjive koristi da se đeneralu Mihailoviću dostavi što pre sledeće:

- 30.000 pari odela, obuće, rublja, da bi đeneral mogao da odene svoje četnike za zimu.
- Koncentrisanu hranu . . .
- Što veći broj ručnih bombi i lakog automatskog naoružanja sa što više municije.¹²³

¹²² Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 271.

¹²³ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 351.

Fašistička Italija je za predstojeću ofanzivu pod svojom komandom imala oko 19.000 četnika. Hercegovačke četnike su transportovali čak u Liku kako bi učestvovali u napadu na ustaničku teritoriju. Mihailovićeve komandanti su lagali borce da ne idu u borbu samo protiv partizana, već i protiv ustaša i Nemaca, što je više odgovaralo opštem raspoloženju. Naravno, planirano je da tokom operacije četnici uopšte ne dođu sa potonjima u kontakt. Italijanski general Mario Roata je **15. januara 1943.** izdao strogo naređenje:

Ne sme (ponavljam: ne sme) se dogoditi da formacije M.V.A.C. za vreme i posle operacije dođu u dodir sa nemačkim i hrvatskim trupama. . .¹²⁴

20. januara 1943. godine počela je združena osovinska ofanziva, opštim napadom na Bihaćku republiku. Odozgo su nadirali nacisti i ustaše, a odozdo fašisti i četnici. **21. januara 1943.** komandant hercegovačkih četnika Petar Bačović radosno izveštava Dražu Mihailovića o početku operacije:

Nemci i Italijani zatvaraju ostupne pravce. Za naše ljudstvo daju 100 metaka vojniku, 1000 puškomitraljescu, 10 teških bacača sa 3000 granata. Komandant armije [Mario Roata] izjavio je da se divi našoj vojsci i daje joj sve. Organizaciju oslobođene zone prepuštaju nama.¹²⁵

Tekstovi u zapadnoj štampi o Mihailoviću postajali su sve više mitološki. Jedan od poslednjih tekstova tog žanra objavljen je **17. januara 1943.** godine u The Empire News-u:

U celoj Evropi postoji samo jedna prosaveznička vojska kojom komanduje Draža Mihailović. Nju sačinja-

¹²⁴ Nikola Milovanović, Dragiša Vasić, Beograd 1986, str. 57.

¹²⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 28.

vaju najbolji ratnici na svetu. Ovu vojsku većinom čine četnici. Pokazaće se kakav je trn u oku predstavljao za Osovinu stalni i neprekidni otpor Mihailovićevih snaga, koliko joj je gubitaka naneo i koliko joj je štete učinio.¹²⁶

3.3 POKOLJ MUSLIMANA SANDŽAKA I ISTOČNE BOSNE

Paralelno sa operacijom protiv partizana, četnici naoružani od okupatora za operaciju Vajs povelili su opsežnu operaciju etničkog čišćenja u istočnoj Bosni i Sandžaku. Ovom generalštabnom operacijom je rukovodio general Mihailović, preko svojih komandanata Pavla Đurišića, Vojislava Lukačevića i Petra Bačovića. General Mihailović je **2. januara 1943.** uputio depešu Petru Bačoviću povodom „projekta za raščišćavanje Turske u oblasti Čajniča“:

Povodom projekta za raščišćavanje Turske u oblasti Čajniča naredio sam Pavlu da sa Vojom izvrši potrebne pripreme za polovinu januara. . .¹²⁷

O „čišćenju“ muslimanskog stanovništva general Mihailović je redovno izveštavan. Pavle Đurišić je nakon izvršenog pokolja u okolini Bijelog Polja, **10. januara 1943.** podneo Mihailoviću izveštaj kojim javlja da je akcija „izvedena tačno po utvrđenom planu“, da su potpuno uništena „ukupno 33 muslimanska sela“ i da je najviše ubijeno žena i dece:

Žrtve: Muslimana boraca oko 400 (stotine) Žena i dece oko 1000.¹²⁸

Nakon pokolja u bjelopoljskom kraju, četničke snage mobilisane za italijansku ofanzivu su nastavile pre-

¹²⁶ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999., str. 153-154.

¹²⁷ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 262.

¹²⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 8.

ko Sandžaka ka istočnoj Bosni, zatirući sve živo. Snage mileševskog, limskog, durmitorskog i drinskog korpusa Jugoslovenske vojske u otadžbini, ukupne jačine oko 5.000 boraca, započele su **5. februara 1943.** ujutro opšti napad na muslimanska sela u okolini Pljevalja, Čajniča i Foče. Oko sela su se nalazile samo straže koje nisu pružile značajan otpor. Budući da četnici nisu naišli na organizovanu vojnu silu, bez ometanja je danima vršeno uništavanje stanovništva. Do **10. februara 1943.** jedna od najvećih operacija Jugoslovenske vojske u otadžbini je okončana. Sva sela u zahvatu operacije su opljačkana i do temelja spaljena. Sve stanovništvo koje nije uspjelo da se skloni je ubijeno, „bez obzira na pol i godine starosti“, kako generala Mihailovića izveštava izvršilac radova, mlad major Pavle Đurišić.

Tokom akcije „čišćenja“ general Mihailović se nalazio u svom štabu u Gornjem Lipovu kod Kolašina, stotinjak kilometara od zone dejstava. Putem radio veze je pažljivo pratio izvođenje operacije, o čemu je redovno obavestavao svoje potčinjene. Svojim depešama je tih dana pobe-
donosno javljao:

1. februar: Pavle krenuo u pravcu Branka i usput čisti sve pred sobom. Naša akcija ima zamah čišćenja cele Bosne.

2. februar: Preko Ostojića upućene su snage koje moraju sada preko Sandžaka.

One usput čiste teren i idu ka Ostojiću. Naravno čisteći turke u Sandžaku moraju ići ilegalno a ne kako smo predviđali. Stiće na vreme za definitivno čišćenje

Bosne od komunista.

8. februar: Što se tiče Turaka, Pavle izveštava da Turci skoro nedaju nikakav otpor. Tetkići [Talijani] mole i preklinju da se prestane.¹²⁹

¹²⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 42.

Kao i prilikom prethodnog pokolja, major Đurišić je **13. februara 1943.** uredno raportirao generalu Mihailoviću o rezultatima akcije protivu muslimana u pljevaljskom, čajničkom i fočanskom srezu:

Operacije su izvedene tačno po naređenju i izdatoj zapovesti. Napad je počeo u određeno vreme. Svi komandanti i jedinice izvršili su dobijene zadatke na opšte zadovoljstvo. Sva muslimanska sela u tri pomenuta sresa su potpuno spaljena da nijedan njihov dom nije ostao čitav. Sva imovina je uništena sem stoke, žita i sena. Za vreme operacija se pristupilo potpunom uništavanju muslimanskog življa bez obzira na pol i godine starosti.

Žrtve. – Naše ukupne žrtve su bile 22 mrtva od kojih 2 nesrećnim slučajem i 32 ranjena. Kod muslimana oko 1.200 boraca i do 8.000 ostalih žrtava: žena, staraca i dece.¹³⁰

Ovaj pokolj o kojem počinio tako sladostrasno izveštavaju, bio je najmasovniji četnički zločin u drugom svetskom ratu. Đurišićev izveštaj jeste preteran, a prema posleratnim popisima stradalo je oko 3.000 civila. Struktura žrtava je ono što užasava. Preko polovine ukupnog broja žrtava (oko 53,5%) čine deca ispod 14 godina. Veći deo ubijene dece čine devojčice.

3.4 FRANCUSKO ODLIKOVANJE

U vreme dok su Mihailovići četnici naoružani od fašističke Italije po bosanskim goletima tamanili nejač, vođa francuskog otpora general Šarl de Gol, očigledno neobaštećen ili imun na činjenice, odlikovao je generala Mihailovića Ratnim krstom. Uz odlikovanje je izdao i pohvalnu naredbu, koja je **2. februara 1943.** pročitana jedinicama Slobodne Francuske:

¹³⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 34.

Armijski general Dragoljub D. Mihailović, legendarni junak, simbol najčistijeg rodoljublja i najviših jugoslovenskih vojničkih vrlina, nije prestao voditi borbu na okupiranom nacionalnom tlu. Uz pomoć rodoljuba, on bez sustajanja ne da mira okupatorskoj vojsci, tako pripremajući onaj konačan juriš koji će dovesti do oslobođenja njegove otadžbine i celog sveta, rame uz rame s onima koji nikad nisu smatrali da se jedna velika zemlja može da pokori surovom zavojevaču.

Članovi izbegličke vlade su pošto-poto pokušavali da održe lik Draže Mihailovića kao gerilskog vođe u zapadnom javnom mnjenju. Jugoslovenski premijer Slobodan Jovanović je početkom februara poveo kampanju u američkoj štampi da general Mihailović „ni jednog dana nije prestao da se bori, da je učinio sve da spreči bratoubilačku borbu i da ne sarađuje ni sa jednim okupatorom niti narodnim izdajnikom“.

3.5 OPŠTI NAPAD NA BIHAČKU REPUBLIKU

General Mihailović je imao problema da svojim borcima objasni zašto da napadaju Srbe u NDH umesto ustaše ili okupatore. Govorio im je da prvo moraju „uništiti komuniste koji nas sprečavaju u rušenju Pavelićeve Hrvatske“, odnosno da je borba protiv partizana priprema za borbu protiv Rajha:

Nemcima se bliži kraj. Pripremajte se za odsudnu akciju. Raščistite teren svuda od komunista da bismo imali odrešene ruke za odsudni momenat.¹³¹

Suočeni sa osovinskom ofanzivom u zapadnoj Bosni, partizanski delovi vrše protivudar ka istočnoj Hercegovini. **29. januara 1943.** uveče 7. SS divizija ulazi u napušteni Bihać. Ohrabren napredovanjem Nemaca, Mihailo-

¹³¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 25.

vić zapoveda „gonjenje i uništavanje komunista u celoj Bosni". Istovremeno, majoru Pavlu Đurišiću naređuje da njegovi ljudi „ne sede besposleni", da iz Crne Gore krenu u pravcu Bosne i „usput očiste oblast Čajniče" (misli se na čišćenje muslimana - red).¹³²

Britanci, videvši da je njihova podrška zlupotrebljena, pozivaju na pomirenje četnika i partizana u borbi protiv Osovine. No, general Mihailović **31. januara 1943.** naređuje svojim trupama da nastave građanski rat:

Izjava Idnova o mirenju ne važi ništa. Čistiti komuniste do poslednjeg.¹³³

7. februara 1943. vođa hercegovačkih četnika Petar Baćović izveštava Mihailovića da sa Italijanima napada partizane u Krajini, da njegovi ljudi traže da se vrate kući, da Đujućevi ljudi prilaze partizanima, i da četnici nikako ne mogu držati teren izvan italijanske žice:

Prekosutra preduzimam sledeću operaciju: sa 2000 ljudi i italijanskom artiljerijom napadam pravac Strmica –Tiškovac – Srb, gde je gro komunističkih snaga. . . Naši ljudi traže da se vrate kući. . . Đujićevih 130 ljudi sa bacačima i teškim oruđem otišlo je partizanima. Ponavljam, a to mi je i dužnost, da na teritoriji Dinarske oblasti nema ni jedno slobodno mesto, niti su ga dinarci u stanju držati, izvan talijanske žice.¹³⁴

10. februara 1943. četnička komanda izdaje pobedonosni proglas stanovništvu u zoni dejstava:

Pošto smo očistili Srbiju, Crnu Goru i Hercegovinu, došli smo vam u pomoć da razbijemo žalosne ostatke komunističke međunarodne, zlikovačke bande Tita, Moše Pijade, Levi Vajnerta i drugih plaćenih jevre-

^{132,133} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 25.

¹³⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 48.

ja. Petnajest hiljada četnika do zuba naoružanih napada sa raznih strana i uništava na svom istoriskom pohodu sve što pokazuje otpor. Komunisti će biti istrebljeni. Prema njima nema milosti.¹³⁵

14. februara 1943. rukovodilac četničkih operacija Zaharije Ostojić javlja majoru Andriji Veskoviću da se razbijeni partizani povlače ka Neretvi gde ih treba dokrajčiti sa Italijanima:

Komunisti u Liki tučeni. Njihove glavne snage povlače se ka Hercegovini i već su delom prišle desnoj obali Neretve. . . Momenat je da se otsudno tuku. . . Od Grahova nadiru Hercegovci i Dinarci sa Talijanima, a od Prozora će ići Crnogorci i Hercegovci sa 4000 Talijana od Imotskog.¹³⁶

15. februara 1943. general Mihailović šalje upute Petru Bačoviću kako da sarađuje sa Italijanima:

Sa Tetkićima [Italijanima] taktizirati kao što vam je i Branko javio, a inicijativu držati u svojim rukama. Koristiti sve protiv svih.¹³⁷

3.6 ČETNICI I TALIJANI ZAJEDNO NA NERETVI

Položaje na Neretvi držali su četnici, zajedno sa Italijanima. **15. februara 1943.** rukovodilac četničkih operacija Zaharije Ostojić javlja generalu Mihailoviću da su četnici raspoređeni, a ako Đurišićevi četnici dođu na vreme „veruje u uspeh”. Sutradan ga upozorava da će se Nemci i ustaše nakon uništenja partizana okrenuti protiv njih, i javlja da su streljani četnici koji nisu hteli da se bore protiv braće:

¹³⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 31.

¹³⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 36.

¹³⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 42.

Pavelićev ministar Vrančić u govoru zapretio da će posle komunista ustaše i nemci izbaciti iz Hercegovine četnike i italijane. . . Pre nekoliko dana bila pobuna u Popovopoljskom bataljonu, koja je ugušena. 8 streljano a nesigurni razoružani.¹³⁸

U međuvremenu, Druga proleterska divizija je izbila na Neretvu i zauzela Drežnicu i Grabovicu. **16. februara 1943.** njeni delovi su prešli na levu obalu reke, o čemu je Mihailović odmah obavešten. Čim je vest potvrđena, general Mihailović preko Ostojića naređuje mobilizaciju novih trupa. **17. februara 1943.** Zaharije Ostojić javlja Mihailoviću da partizani nadiru bez otpora, a Đurišićeve trupe neće stići na vreme:

Komunističko nadiranje bez otpora. . . zauzeli žel. stanicu Drežnicu i napali Konjic. Jačina njihovih snaga ceni se na 6.000 ljudi proletera iz Crne Gore, Hercegovine i Srbije. . . Pošto sam uveren da Crnogorci ne mogu stići na vreme, jer sam čuo da su raspušteni kućama umesto da ostanu u Čajničkom srezu kako sam molio, sa raspoloživim snagama učiniću sve što mogu do poslednjeg čoveka.¹³⁹

17. februara 1943. pred zoru, partizani su zauzeli Prozor („Prozor mora pastij’), savladali italijanski garnizon od 800 ljudi i oteli gomilu automatskog i teškog naoružanja. U međuvremenu, Zaharije shvata da partizana ima duplo više nego što je mislio, oko 3 divizije jačine 12.000 boraca. **18. februara 1943.** major Zaharije javlja generalu Mihailoviću o uspesima partizana, teškom porazu Italijana, dezertiranju četnika i pridruživanju meštana partizanskim jedinicama:

Komunisti juče zauzeli Prozor, Drežnicu, Ostrožac i Gorance. Talijani izgubili 2000 ljudi, 4 topa, 10

^{138,139} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 48.

bacača i mnogo hrane i municije. . . Iz Blagajskog bataljona pobeglo 50 ljudi u šumu i ceo muslimanski bataljon. Jedinice u Južnoj Hercegovini nesigurne. . . Od brzine pristizanja pojačanja zavisi odbrana hercegovine i tučenje komunista. Talijani ne izlaze iz varoši. . . Snage komunista se pojačavaju prilaškom meštana. . .¹⁴⁰

18. februara 1943. rukovodilac četničkih operacija Zaharije Ostojić naređuje opšti napad na partizane u dolini Nereve, a preko izaslanika Jevđevića traži da Italijani prevezu četnike i što jače bombarduju partizane:

Preko Talijana izradi prevoz Bajovih od Gacka i Bi-leća... Traži da što jače bombarduju komuniste jer ih to najviše rastrojava, naročito one prema Konjicu i Mostaru... Sigurno ćemo do nogu potući komuniste, samo izvršavajte sva naređenja i sprečite upad na levoj obali.¹⁴¹

Četnici i vojnici fašističke Italije, zajedno na Neretvi marta 1943.

¹⁴⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 48.

¹⁴¹ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 285-286.

3.7 ĐURIŠIĆEVI ČETNICI KASNE ZBOG PLJAČKE

Istog dana, general Mihailović javlja Zahariju da Đurišićevi četnici kasne jer su morali da odnesu opljačkane stvari kućama nakon pokolja muslimana:

Ja sam Pavlu bio naredio da posle Čajniča odmah pro-
duži ka vama. Izgleda da su zemljaci morali da od-
nesu stvari kući, i da u tome leži izgovor za jedan
kratak odmor kućama.¹⁴²

19. februara 1943. major Zaharije upozorava Mihailo-
vića da „lakomisleno vraćanje ljudi kućama radi odno-
šenja plena, može dovesti do vrlo teških potresa". **20.**
februara 1943. Zaharije Ostojić upućuje generalu Miha-
iloviću dramatičnu depešu u kojoj zaključuje da je odno-
šenje pljačke kućama nakon pokolja muslimana, umesto
dolaska pravo na front, katastrofalna greška:

Po žestini napada sigurno je da imamo posla sa nji-
hovim proleterskim brigadama odlično naoružanim. .
. Italijani neaktivni i kao jagnjad idu mirno pod
nož. Očigledno da će sva pojačanja iz Crne Gore sti-
ći dockan za održanje sadašnjih položaja, a vi znate
kako pada moral ljudi pri povlačenju. Bojim se da
odlazak Crnogoraca iz Čajniča kući umesto kod mene,
ne bude katastrofalna greška po sve ove krajeve. . .
Dok sam živ neću zaboraviti da se u ovakav kritičan
položaj došlo zbog odnošenja pljačke.¹⁴³

Istog dana, Zaharije Ostojić upućuje Jevđeviću depešu
kojom očajnički traži podršku italijanske artiljerije i avi-
jacije:

Traži od Tetkića [Italijana] teške bacače i artilje-
riju da pojačaju Pantića jer će tako lakše uspeti. .

¹⁴² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 42.

¹⁴³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 48.

. Neka sa izviđanjem iz vazduha utvrde tačno pravac njihovog nadiranja na celom frontu i iz pozadine, gde se pojačavaju. . . Mogu li baciti hranu i municiju iz vazduha; ovo će trebati Voji Lukačeviću. . . Kako je moglo preći preko Neretve 3.500 ljudi za kratko vreme? Koliko mostova imaju? Neka ih bombarduje avijacija.¹⁴⁴

21. februara 1943. Ostojić upućuje optimističnu depešu Mihailoviću, da je Vojislav Lukačević stigao, da se situacija na frontu popravlja, da će „sačuvati Hercegovinu” uz pomoć fašističke Italije i da preki sudovi popravljaju duh boraca:

voja Lukačević stigao u Glavatičevo i verovatno produžava za Konjic. . . Major Pantić uspeo da odbije napad, a komunisti su se potom povukli na desnu obalu Neretve kod Drežnice. Naredio sam napad sa 1300 ljudi pravcem Mostar – Goranci – Drežnica i sa 500 ljudi pravcem Ravni – Senjani – Drežnica uz pomoć artiljerije i avijacije. . . Besomučnom propagandom, pretnjama i prekim sudovima, uspeo se da se povрати duh boraca. . . Verujem da ćemo sačuvati Hercegovinu, jer kriza prolazi...¹⁴⁵

I Mihailović je bio ubeđen da su partizani gotovi, te istog dana javlja potčinjenima da „sada bijemo s njima poslednju bitku”.

3.8 DRAŽINA MIŠOLOVKA NA NERETVI

General Mihailović je uz pomoć fašističke Italije postavio „mišolovku” na Neretvi, ali partizani nikako nisu dali da budu uništeni. Četnički rukovodilac operacija Zaharije Ostojić depešom javlja nadređenom Mihailoviću **22.**

¹⁴⁴ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 286.

¹⁴⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 48.

februara 1943. da su partizani razbili Italijane i ušli u Jablanicu:

Sva Titova vojska krenula sa Prozora i sinoć uzela Jablanicu i zarobila 800 talijana. Komunisti vode mnogo ljudi bez oružja i naoružavaju ih od plena.¹⁴⁶

Major Borivoje Radulović u depeši Zahariju Ostojiću opisuje ludu hrabrost partizana u borbama na Neretvi:

U borbama su odlični. Naoružani automatskim oružjem i pikavcima. Napadaju smelo, brzo i mangupski: „Hopa Miko!“ i „Hopa Seko!“ to su im komande koje zbunjuju naše vojnike.¹⁴⁷

Istog dana, Zaharije Ostojić naređuje Vojislavu Lukačeviću da hitno posedne levu obalu Neretve, da od Italijana uzme bateriju i bacače. **23. februara 1943.** Voja Lukačević, komandant konjičke grupe, javlja nadređenom Ostojiću da pomaže Italijanima i Nemcima u borbama za Konjic:

Dobih hitan poziv od Vukčevića i italijanske komande u Konjicu da im priteknem u pomoć, jer su u toku 22. februara partizani probili odbranbenu liniju. . . . Ja sam drumom došao u Konjic, gde sam zatekao pravu paniku. . . . Borba je trajala neprekidno danas od 1 časa pa sve do 16 časova. Naši su potpuno razbili partizane i pored njihovog upornog i žilavog otpora. . . . Jučer oko 10 časova 22. II. stigla je u Konjic jedna nemačko- hrvatska kolona. . . . Otežava mi rad to što moram svaki čas da trčim u Konjic i da podižem moral italijanskoj komandi koji sramno gube moral kad nisam tu.¹⁴⁸

Ugroženi od partizana, Italijani su to veće prebacili 500 četnika pukovnika Baja Stanišića kamionima iz Bileće u

¹⁴⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 48.

¹⁴⁷ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 286-287.

¹⁴⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 46.

Mostar. Usput, Zaharije Ostojić im izdaje naređenje da „se pobiju komunisti u Mostaru". Takođe, Ostojić upozorava potčinjene da je verovatna namera Nemaca i ustaša da posednu celu Dalmaciju, Hercegovinu, a možda i ostatak morske obale. Međutim, Dobroslav Jevđević mu javlja da je sa Nemcima je dogovorio da ne prelaze levu obalu Neretve, a da pojačanja Italijana („Tetkića") stižu na front:

Danas sam sa Nemačkim oficirima napravio sporazum da ne prelaze levu obalu Neretve, a da međusobno izbegavamo kontakt. . . Tetkići sa 5 bataljona idu sa Crnogorcima sa desne strane Neretve. A mi sa 800 Tetkića sa leve da unište grupu u Drežnici.¹⁴⁹

23. februara 1943. general Mihailović javlja Ostojiću da dolazak nemačkih trupa na Neretvu znači da su partizani u klopki i da ih treba uništiti, jer „to su najveći zlotvori koje vodi jevrejština". **24. februara 1943.** italijanski general Mario Roboti traži od svoje Vrhovne komande da Nemci i ustaše ne prelaze dogovorenu liniju, jer je upotreba formacija MVAC, kako su Italijani zvali četnike, sada „apsolutno potrebna":

Predstavio sam nemačkim komandama apsolutnu potrebu da nemačko-hrvatske borbene grupe ne prelaze ka jugu usek Prozor-dolina Rame-dolina Neretve-Konjic ili drugu liniju koju će tok operacija eventualno zahtevati da bude određena. Ovo pitanje treba hitno rešiti s obzirom na nepopustljivost koju su pokazale nemačke komande u pogledu formacija MVAC koje su pod našom komandom, jer i u sadašnjoj situaciji i dalje hoće da ih smatraju neprijateljskim, dok je, međutim, njihova sadašnja upotreba, koja je u toku, apsolutno potrebna.¹⁵⁰

24. februara 1943. Draža Mihailović javlja Petru Baćoviću da su crnogorski četnici stigli u Hercegovinu te po-

¹⁴⁹ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 289.

¹⁵⁰ Zbornik NOR, tom XIII, knjiga 3, str. 115.

bedonosno zaključuje: „Sad se vidi koliko sam ja imao pravo za tu mišolovku.“

3.9 KOLABORACIJA JE NAJVEĆA NEISTINA I KOMUNISTIČKA PROPAGANDA

Iako su zapovednici nastojali da četnike na frontu drže odvojene od Nemaca, došlo je do direktnog sadejstva u borbama za Konjic. **24. februara 1943.** Vojislav Lukačević izveštava nadređenog Ostojića kako ih partizani bombarduju u Konjicu, a on izdaje zapovesti Italijanima i Nemcima:

Juče u toku dana komunisti su topovima bombardovali Konjic i porušili 2 ital. bunkera i naneli dosta teške gubitke a sinoć su bacačima bombardovali moje položaje. . . Italijani i Nemci ništa ne rade a da me ne pitaju. Juče sam im formalno izdavao naređenja za posjedanje položaja oko Konjica. . . Nemačka 2 kolona koja je trebala da stigne još nije stigla, kada ona stigne krenućemo u napad.¹⁵¹

25. februara 1943. Zaharije Ostojić izveštava Mihailovića da partizani napadaju četnike i Nemce u Konjicu, da su nemačke snage imale velikih gubitaka, i da uskoro kreće četnički napad „za uništenje komunista u džepu Neretve“:

Komunisti napadaju juče i danas voju. Sad dobih od njega izveštaj od juče u kome kaže da je vodio borbu 16 sati neprekidno i dva puta povratio Konjic. . . Voja u Konjicu razgovarao sa njemačkim komandantom. . . Priznao je da su imali velike gubitke od komunista na Ivanu. . . Danas sam izradio ideju za napad za uništenje komunista u džepu Neretve sa tri kolone. Početak napada kada se snage prikupe.¹⁵²

¹⁵¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 52.

¹⁵² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 48.

Istog dana, izbeglička vlada upozorava Mihailovića da su u zapadnu štampu počeli prodirati glasovi o četničkoj kolaboraciji sa fašističkom Italijom, te traži tačna obaveštenja. Mihailović je odgovorio da je to „najveća neistina“ i komunistička propaganda. Sutradan, **26. februara 1943.** Petar Bačović saopštava Mihailoviću da njegovi četnici naoružani od Italijana stižu na Neretvu:

Uspeo sam da Italijani u Splitu dozvole naš prolaz do Solina i peške na Vrgorac – Ljubuški – Mostar. . . Municiju smo primili.¹⁵³

Iako su Italijani naoružavali četnike za borbu protiv partizana, sledeća operacija se spremala protiv njih. Ratni dnevnik Vrhovne komande Vermahta od **26. februara 1943.** beleži:

U Rimu nemačka delegacija, na čelu sa ministrom spoljnih poslova Trećeg Rajha, vodila razgovore sa Italijanima. Primio ih je i Duće. Nemačka strana je naglasila, nakon što se završi operacija protiv komunista, da se krene protiv četničkog pokreta i da se zajedničkim nemačko-italijanskim snagama čitav Mihailovićev pokret uništi. U vezi ovog predloga, Duće je dao svoju punu podršku.¹⁵⁴

3.10 OKUPATORI DAJU SVE, DOBRI NEKI LJUDI

26. februara major Zaharije javlja generalu Draži da Italijani sve daju protiv ustanika (bombardovanje iz vazduha, artiljeriju, automatsko oruđe), a da okupacione trupe slušaju Vojina naređenja:

Mislim da imamo nadmoćnost. . . Tetkići daju sve. . . Voja kaže da nemački i italijanski komandanti izvršavaju sva njegova naređenja za posedanje položaja kod Konjica. Dobri neki ljudi.¹⁵⁵

^{153,155} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 85.

¹⁵⁴ Nikola Živković, „Srbi u Ratnom dnevniku Vermahta (8)“, Glas javnosti, 18. januar 2003.

Nakon što je general Mihailović zaključio da je „situacija kod komunista bezizlazna“, Zaharije Ostojić istog dana naređuje opšti napad. 27. februara 1943. Draža javlja Bačoviću da je stiglo preko 5000 Crnogoraca i daje pregled stanja na frontu:

Konjic je u našim rukama. Nemci napadaju komuniste u pravcu Prozora i preko Ivan planine. Baja Stanišić je na desnoj obali Neretve severno od Mostara u pravcu Drežnice sa oko 2000 ljudi. Tetkići su u Mostaru. . .¹⁵⁶

27. februara 1943. Ostojić javlja vrhovnom zapovedniku Mihailoviću da očekuje uništenje partizana i dobar plen. Izgleda, četnički napad nije išao po planu. **28. februara 1943.** Zaharije Ostojić krivi crnogorskog vođu Baja Stanišića za neuspeh u napadu na partizane. U pismu „ministru“ Draži on kaže:

Van sebe sam od besa što su mi potpuno upropastiti plan za uništenje komunista u džepu Neretve, a ovako idealna prilika više se neće pružiti.¹⁵⁷

Istovremeno on preti Baju Stanišiću prekim sudom zbog nesposobnosti:

Gospodine Pukovniče. . . izvešten sam da juče iako ste imali ogromnu nadmoćnost u svakom pogledu, a otpora tako reći nije ni bilo. Vaše kolone nisu ništa uradile, ovo dokazuje potpunu nesposobnost komandnog osoblja, i neshvatanje ideje napada. . . Obaveštavam Vas da sam o svemu ovome izvestio Gospodina Ministra i da ću ako vaše kolone danas ne postignu date im ciljeve, biti primoran da smenim sve vaše komandante i da ih stavim pod sud radi nesposobnosti i neizvršenja naređenja vrhovne komande.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 74.

¹⁵⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 85.

¹⁵⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 56.

3.11 SELA SU PORUŠENA, POPALJENA, GRADOVI UNIŠTENI

Toga dana, **28. februara 1943.** vojvoda Momčilo Đujić izveštava Mihailovića da je četničko-italijanska ofanziva u Lici „sasvim promašena“, da se sve svelo na palež i pljačku stanovništva:

Italijani su, u krajevima gde su sami operisali, pljačkali i palili sve do čega su stigli. Čak su skinuli i zvona sa srpskih crkava u Bruvnu i Mazi-
nu. Hercegovci, u pogledu pljačke, za vreme opera-
cije nisu ni ukoliko zaostajali za Italijanima. Ova
pljačka je vršena nerazumno i divljački. Na primer,
u jednoj kući se uzme brašno, ali se u drugoj naide
na dragoceniji plen, pa se brašno prosipa, ma gde
da bi se novi plen uzeo. . . Krajevi, kroz koje smo
operacije vršili ostavljaju nezaboravno tužan uti-
sak: sela su porušena, popaljena, gradovi uništeni,
sve je opljačkano, stoka nestala, zemlja napuštena,
neobrađena.¹⁵⁹

Dnevnik Vrhovne komande Vermahta od **28. februara 1943.** beleži da je „četničko pitanje postalo naročito hit-
no“, jer su se u okolini Mostara čak sukobili sa Nemcima,
a kod Italijana vode „snažnu propagandu protiv Nemaca
i Hrvata“. Istog dana, Zaharije Ostojić traži Jevđeviću da
sa Nemcima dogovori razgraničenje, a sa Italijanima sna-
bdevanje:

Da se četnicima dade za čišćenje zona: Rama – Pro-
zor – Šujica – Livno – Makarska – morska obala do
ušća Neretve – desna obala Neretve – Rama, s tim da
Nemci na ovu zonu ne prelaze, već čiste ostalu zonu
severnu. Da Italijani dadu municiju, hranu i auto-
matsko oruđe za 20.000 četnika za ove operacije. . .
Obezbedi davanje topova i bacača i pomoć avijacije
za bombardovanje i izviđanje.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 62.

¹⁶⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 57.

3.12 MOJI NEPRIJATELJI SU PARTIZANI, USTAŠE, MUSLIMANI I HRVATI

Uporedo sa borbama u Jugoslaviji, italijanska vojska je vodila borbe protiv Britanaca u Africi. Krajem februara šef britanske misije je ponovo sugerisao Mihailoviću da mora smeniti crnogorske komandante koji sarađuju sa Italijanima (Blažo Đukanović, Bajo Stanišić i Đorđije Lašić) ili im narediti da napuste gradove sa italijanskim garnizonima, u kojima su našli utočište, i povuku se u brda. Međutim, Mihailović je pukovniku Bejliju uporno dokazivao kako je ova taktika opravdano „iskorišćavanje neprijatelja” za savezničke ciljeve. Napetost između Mihailovića i Bejlja kulminirala je **28. februara 1943.** na krštenju sina predsednika opštine u Gornjem Lipovu, kada je „đeneral” okupljenim četnicima, činovnicima i seljacima objasnio svoje prioritete:

Sve dok Italijani budu naš jedini pravi izvor pomoći i opšte podrške, saveznici neće uopšte moći uticati na mene da izmenim svoj stav prema njima. Moji neprijatelji su partizani, ustaše, muslimani i Hrvati. Kada se s njima budem obračunao, onda ću krenuti protiv Italijana i Nemaca.¹⁶¹

Na njegovu žalost, pukovnik Bejli je ovo preneo Čerčilu, napomenuvši da je Mihailović izgubio kontrolu nad sobom „dobrim delom zahvaljujući šljivovici koju su pili svi prisutni izuzev novorođenčeta.” Posledice ovog pijanog govora u crnogorskoj zabiti bile su dalekosežne.

Istovremeno, britanska misija u Mihailovićevom štabu naćula je o teškim borbama na Neretvi, a početkom marta ćula se neprestana topovska grmljavina sa severozapada. Mihailovićeve snage su bile u pokretu, što je pokušavao da sakrije od britanskih oficira.

¹⁶¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 217.

3.13 POPULARNOST KOD OKUPATORA

1. marta 1943. Ostojić javlja Draži da će pokušati od Nemaca da dobije dozvolu „za gonjenje komunista kroz Bosnu“, i čišćenje partizana do mora:

Preko voje pokušaću da iskoristim prijateljstvo nemačkog komandanta iz Konjica, za dobijanje dozvole za gonjenje komunista kroz Bosnu, ali ako osetim da to neće biti opasno za nas. Od Jevđe sam tražio da izradi preko tetkića da nemci ostave nama za raščišćavanje od boljševika zonu Rama – Prozor – Sujica – Livno – Makarska – morska obala – desna obala Neretve, s tim da tetkići daju sve za 20.000 četnika.¹⁶²

Istog dana, Zaharije Ostojić javlja svom vođi Mihailoviću da ljudi izbegavaju borbu protiv partizana za račun okupatora:

Ima slučajeva begstva iz borbe od 20 – 30 ljudi. Naredio sam da se kolovođe streljaju, ostali razoružaju i zatvore. . .¹⁶³

Sutradan, **2. marta 1943.** major Zaharije javlja generalu Mihailoviću da je Vojislav Lukačević kod okupatora stekao popularnost i da Nemci raspoređuju trupe na njegov zahtev:

Voja razbio drugu diviziju a Bajo i Pantić diviziju Peka Dapčevića. . . Pobjeda je naša. . . Inače talijani i nemci voji daju sve i prvi ga pozdravljaju. Zovu ga četničkim đeneralom. Voja je stekao rano opštu popularnost, ne samo kod naših, nego čak i kod okupatora. . . Nemci na Vojin zahtev užurbano zavaraju pravce na frontu Ivan – Bitovnja – Prozor.¹⁶⁴

^{162,163,164} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 85.

3.14 BEDNICI ŽABARSKI NAM DUGUJU ŽIVOTE

Tih dana je došlo do razilaženja sa italijanskom komandom, oko plana napada na partizane. Ostojić je namestio da napadne partizane kod Jablanice i Drežnice, a italijanska komanda je tražila da napadaju partizane na drugom pravcu. Italijanski plan napada prihvatili su neki četnički komandanti, ali je Zaharije Ostojić bio žestoko protiv. On je **3. marta 1943.** zapretio majoru Bori-voju Raduloviću prekidom kolaboracije i prekim sudom:

Pošto bednici žabarski, pored toga što nam oni u Mostaru i Konjicu duguju živote, i pored svih vas tamo hoće da nas vuku za nos, iako raspoložemo snagom da za 24 sata zauzmemo celu Hercegovinu, rešio sam da prekinemo svaku dalju vezu sa njima, ako ne prihvate naše zahteve. . . Svima komandantima saopštiti da budu gotovi za napad na Talijane, ako ma šta preduzmu protivu nas. . . Saopštiti svima komandantima da tražim bezuslovno izvršavanje naređenja, jer ću ih inače smesta smenjivati i stavljati pod preki sud.¹⁶⁵

Istog dana, on se žalio Mihailoviću kako Italijani nisu usvojili njegov plan, preti da će pustiti „da boljševici zakolju žabarske garnizone“, samo kada bi četnici mogli bez njihove hrane i municije:

Bojim se da mi žabari ne pokvare sve planove za uništenje boljševika, a opet ne možemo bez njihove hrane i municije.¹⁶⁶

4. marta 1943. general Mihailović naređuje Ostojiću da budu pripralni na otpor okupatorima, ali da im prvo traže dva miliona metaka unapred:

Jevđa da zauzme energičan stav uopšte i da pripre-
ti žabarima, da ako nas Nemci napadnu, prvo ćemo mi

¹⁶⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 66.

¹⁶⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 85.

njih, i ne dozvoljavam da se sa nama igra, pošto se mi borimo za sebe, a ne za njih. . . Ako ma šta osetimo, dići ćemo im čitavu Bosnu. Rušenje komunikacija naredite da se pripremi. . . Tražite unapred 2.000.000 metaka i hranu za 7 dana unapred.¹⁶⁷

Istog dana, Ostojić javlja Draži da Nemci pomažu Lukačevića, i da su Italijani ipak prihvatili njegov plan:

Nemci dali voji hranu i municiju i bombardovali boljševike po vojnim zahtevima. Skrenuo sam mu samo pažnju da im ne veruje. . . Zadnje namere Nemaca su očigledne, ali ja se staram da im podvalim i ubacimo ostatke crvenih u Bosnu da se zabavljaju sa njima. . . Danas bila kriza u odnosu sa žabarima. Hteo sam da im pokažem da mi imamo snage da se bijemo sa svima redom i da njihovu hranu i municiju uzmemo milom ili silom. . . Žabari daće 100.000 obroka i pristali na moj plan.¹⁶⁸

Četnički rukovodilac Zaharije Ostojić je bio zabrinut zbog blizine nemačkih trupa. No, popularni Voja Lukačević mu **5. marta 1943.** iz Konjica javlja da Nemci daju municiju, da neće napasti četnike dok su im potrebni, i da ne strahuju preterano:

vidim da je glavna tvoja briga kako ćemo sa Nemcima. . . Ja mislim da je nama najpreči za sada cilj uništenje komunista i to što brže. Ne sme nas zateći iskrcavanje u borbi sa komunistima, a isto tako ne smemo početi borbu sa Nemcima dok komunisti nisu likvidirani. . . Čvrsto sam ubeđen da nas Nemci neće napasti sve dok se vode borbe sa komunistima te je strahovanje u tom pravcu preterano. . . Dobio sam sinoć preko Nemaca 30.000 metaka. . .¹⁶⁹

I četnicima i partizanima je međusobno uništenje bilo prioritet. Tih dana su partizani na frontu kod Gornjeg Vakufa zarobili nemačkog majora Artura Štrekera, na-

^{167,168} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 74.

¹⁶⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 71.

kon čega su započeli pregovore sa Nemcima, pokušavajući da ih ubede da su im četnici glavni neprijatelji i da ih puste da se obračunaju.

3.15 BOGU HVALA, IZGLEDA DA SMO KOMUNISTE POTUKLI

5. marta 1943. general Mihailović pobedonosno objavljuje majoru Bačoviću osovinsku pobedu Neretvi:

Situacija na Neretvi odlična. Komunisti potučeni. Konjic, Jablanica, Rama u našim rukama.¹⁷⁰

Istog dana, Mihailović javlja četnicima na Dinari da su razbili većinu partizanskih snaga:

Ovamo smo razbili 2/3 ukupnih komunističkih snaga. Beže u neredu. Razbijena je druga divizija i divizija Peke Dapčevića.¹⁷¹

6. marta 1943., ubeđen da je bitka dobijena, general Mihailović zahvaljuje svom glavnom rukovodiocu operacija Zahariju Ostojiću:

Bogu hvala, izgleda da smo komuniste potukli. . . Vama lično zahvaljujem na zalaganju i požrtvovanju i najuspešnijem vođenju operacija. U moje ime zahvalite i trupama kao i svima saradnicima na ovom velikom delu.¹⁷²

3.16 PARTIZANSKI PROBOJ NA NERETVI

Međutim upravo tog dana, jedna partizanska grupa je noću **6. marta 1943.** prešla Neretvu, razbila četničku 2. durmitorsku brigadu, i uspostavila mostobran. Do zore

^{170.171.172} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 74.

7. marta 1943., partizanske jedinice su uspele da u četničkim redovima izazovu paniku, odbacujući ih prema istoku. Istog dana Vojislav Lukačević izveštava generala Mihailovića o ovom „lokalnom neuspehu“:

Komunisti stegnuti obručom uništenja odlučili su se za izvršenje proboja... U tu svrhu nekoliko odlučnih odeljenja naoružanih velikim brojem automatskih oruđa prebacili su se preko mosta na Neretvi. Pobili stražare i jakom automatskom vatrom branili užu mostobran koji se postepeno proširivao. Usled noći i nespremnosti jedinica, nastalo je vatreno dejstvo međusobno, a potom gubljenje veze i odstupanje bez plana i komande. U toku 7. o. m. komunisti su u svojim rukama imali Krstac i dovoljnu snagu prebačenu preko Neretve i sa uspehom gonili demoralisane delove Leve kolone... Danas tamo upućena pojačanja Nemaca sa bornim kolima i topovima.¹⁷³

Sutradan **8. marta 1943.**, kada je Druga proleterska divizija noćnim napadima slomila ostatke četnika u okuci Neretve, mostobran je definitivno bio učvršćen, a proboj na drugu obalu u punom zamahu.

3.17 ČETNICI U PANIČNOM BEKSTVU

Lukačević **9. marta 1943.** izveštava nadređenog Ostojića da su četnici Nikole Bojovića razbijeni u paničnom bekstvu:

Sada smo se stabilizovali ali dosta slabo. Zapravo stabilizovali smo se što su boljševici stali. . . 7 ov. mes. u 8h izvešten sam da je Bojović razbijen, da su partizani prešli Neretvu i zauzeli s. Krstac. Odmah sam naredio letećoj pokret a ja automobilom krenuo napred. . . Uz put oko već u 8,30 sreo sam celu Bojovićevu brigadu kod samog Konjica u paničnom

¹⁷³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 78.

bekstvu. Jedva sam ih zadržao, možeš misliti šta sam im sve radio. Pokrenuti ih napred nisam mogao. . . Sa kose gledao sam kako grupice četnika beže bezobzirice prema Konjicu. . . Kakva je panika bila sve zahvatila nemogu ti opisati o tome ćemo razgovarati kada se budemo videli, ako se ikad vidimo.¹⁷⁴

Paralelno sa probojem Druge proleterske brigade na levu obalu, Treća divizija NOVJ je nadirala desnom obalom Neretve ka Konjicu, **9. marta 1943.** prešla pritoku Neretvicu, potisnula delove 718. nemačke divizije i četničke Voje Lukačevića. Istog dana, Zaharije Ostojić se jada Draži Mihailoviću da je do prodora partizana došlo zbog „neposlušnosti, nesposobnosti i nemarnosti komandnog elementa“. Petar Baćović 10. marta izveštava Dražu da su partizani potpuno razbili četiri četničke crnogorske brigade:

Partizani prešli reku Neretvu kod Rame i Jablanice. . . Branile su Neretvu četiri crnogorske brigade: Lukačevića, Kasalovića, Bojovića i Ružica. U toku 7. i 8. marta ove brigade su razbijene od partizana kada su se njihovi manji delovi prikupili čak u Bijelom Polju i Aleksinom Hanu a ostatku njihovih snaga kao i o njima nemamo nikakvih podataka. . .¹⁷⁵

Takođe ga izveštava da je general Mario Roboti, komandant italijanske 2. armije, lično stigao na front. **12. marta 1943.** major Zaharije izveštava Dražu da je partizanima moral dobar „zbog mase automatskog oružja, topova, ruskih uspeha i propagande Londona“.

3.18 UZDIGNUTA PESNICA I SMRT FAŠIZMU

Baćović **13. marta 1943.** javlja generalu Mihailoviću da je situacija kritična, da crnogorski i sandžački borci od-

¹⁷⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 81.

¹⁷⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 85.

bijaju da se bore protiv „svojih sinova, sestara i braće" i da dočekuju partizane sa povcima „smrt fašizmu":

Situacija na levoj obali Neretve je ozbiljna. Grupa kapetana Lukačevića u kojoj je pored domaćih bosanaca bilo i Crnogoraca razbijena je i rasturena. Obe durmitorske brigade i Sandžaklije izdali su, jer su javno izjavili da neće da se bore protiv svojih sinova, sestara i braće koji se nalaze u redovima komunista. Pri nailasku komunista iste su pozdravljali sa pesnicom sa uzvikom: 'Smrt fašizmu'.¹⁷⁶

3.19 POBEGAO KORPUS, POBEGLA ARTILJERIJA, BRIGADE NE POSTOJE

Sve se odigralo tako brzo. Istog dana i major Zaharije izvaštava glavnokomandujućeg Dražu Mihailovića o četničkom slomu:

Durmitorski korpus pobegao skoro ceo. . . Baćović pritešnjen ali drži jučerašnji položaj samo pobegla žabarska artiljerija. Činim sve da sprečim upad ali je neophodno da Pavle krene još danas sa jurišnim bataljonom i stalnim četnicima kamionima. . . Bez svežih snaga sa sadašnjim trupama bojim se da prodor nećemo sprečiti. . . Vojin korpus demoralisan i u raspadanju se povlači od Glavatičeva ka meni. Kriza u punom jeku. . . Jedini izlaz da Pavle stigne sa traženim trupama u toku sutrašnjeg dana u Nevesinje. . .¹⁷⁷

Tog dana je i pukovnik Bajo Stanišić izvešten o potpunom rasulu četničke vojske:

konjička i Sarajevska brigada su u rasulu i, prema dobijenim izveštajima, ne postoje, a takođe ne postoje na terenu ni 1. ni 2. durmitorska brigada, već su u najvećem neredu pobegle kućama u Crnu Goru.¹⁷⁸

^{176,177} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 85.

¹⁷⁸ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 301-302.

Sutradan, **14. marta 1943.** Petar Baćović upućuje generalu Mihailoviću još jednu lošu vest o „divljem bekstvu“ četnika:

Komandant Konjičke brigade javlja kurirom: 1. i 2. Durmitorska brigada te Fočanska u divljem bekstvu povlače se prema Kalinoviku.¹⁷⁹

Ojačana Druga proleTERSka divizija nastavila je dalje sa zadatkom da definitivno razbije ostatke četničke „mišolovke“ i produži u Hercegovinu. U noći između **14. i 15. marta 1943.** puca centar četničke odbrane kod Čičeva, koji je bio obrazovan od Crnogoraca pod komandom pukovnika Baja Stanišića, a iduće noći iznenadno napada Stanišićevu rezervu, razbija je i zauzima Glavatičevo. Do 15. marta 1943. na levu obalu Neretve prebačene su i ostale partizanske jedinice, a noću između **15. i 16. marta 1943.** i poslednja grupa ranjenika sa zaštitnicom.

3.20 TRAŽIM POJAČANJE ITALIJANA, NAŠE TRUPE SU INFERIORNije

Baćović 16. marta javlja Mihailoviću da je tražio pojačanja Italijana, da su četnici zauzeli Jablanicu, ali im je borbenih duh nizak:

Zahtevao sam od kolone Italijana da jedan bataljon upute u reon Čepa radi pojačanja. . . Sporazumeo sam se sa talijanskom vrhovnom komandom da talijanska vojska posle operacija napusti garnizone Nevesinje i Gacko. Tražili su kao uslov da ne diramo garnizone hrvatske u ta dva grada. . . Svuda na terenu kuda nailaze naše kolone nailazi se na bezbroj leševa. Isto i u Jablanici. To je kasapnica. Sa velikom ofanzivnom snagom i odlučnošću probijaju se komunisti Srbiji. Naše trupe su inferiornije po borbenom duhu i osećanju ideje. . .¹⁸⁰

¹⁷⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 85.

¹⁸⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 113.

Bačović još napominje da su mu Nemci ponudili snage „za odbranu Kalinovika i Nevesinja“, ali je odbio jer se boji da ne ostanu. **17. marta 1943.** Bačović javlja Draži da Ostojić hoće saradnju Nemaca, ali da ne može „u ovaj čas iz političkih razloga jer ćemo izgubiti sav vojnički prestiž.“

Istovremeno, izveštaj nemačke 718. divizije od 17. marta 1943. svedoči da i njima partizani zadaju muke:

Borbena grupa Anaker naišla na snažan otpor neprijatelja. Sopstveni gubici: 6 Nemaca poginulo, 14 ranjeno (među njima poručnik Hercog).¹⁸¹

Nemačke divizije su **17. marta 1943.** kod Jablanice izbile na Neretvu, koju su partizani već prešli. Nemačka operacija Vajs bila je time završena.

3.21 MIHAILOVIĆ LIČNO KREĆE NA FRONT

General Mihailović **17. marta 1943.** napušta svoj štab kod Kolašina, da lično preuzme komandu nad razbijenim trupama. Italijanskim automobilom, Vrhovni komandant i ministar Draža Mihailović je oko ponoći stigao u Čajniče, gde je sa Đurišićem razradio plan druge linije odbrane. Mihailović je ujutro nastavio za Foču, a Đurišić je italijanskim kamionima počeo da prebacuje trupe ka Kalinoviku. Major Borivoje Radulović 18. marta 1943. izveštava nadređenog Zaharija Ostojića o četničkoj bezaniji i strahovitom pljačkanju sela:

Dezertteri crnogorskih jedinica pri povratku u Crnu Goru strahovito pljačkaju usputna srpska sela.¹⁸²

¹⁸¹ NAW, T315, roll 2271, frame 301.

¹⁸² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 94.

3.22 PARTIZANI PUŠTAJU ČETNIKE, MIHAILOVIĆ IH ZATVARA U LOGORE

Istog dana Baćović izveštava Mihailovića da su partizani pustili četnike iz zarobljeništva, i da nikog nisu ubili, samo ih je korio Peko Dapčević:

Ovog momenta vratilo se 10 Crnogoraca nikšićke brigade koji su bih zarobljeni kod boljševika. Oni pričaju: zarobljenih je 90 u noćnom napadu. . . Od svih zarobljenika pušteno je 10 starih. Ostale su zadržali. Zarobljenike su vodili pred Peka Dapčevića koji ih je korio. Ubili nisu nikoga.¹⁸³

Dragoljub Mihailović je u Kalinovik stigao **19. marta 1943.**, a odmah za njim i Pavle Đurišić sa jurišnim bataljonima, koji su predstavljali poslednju nadu. Ovde se nalazio i Zaharije Ostojić sa ostacima. Tu, kod Kalinovika, general Mihailović se nadao da će sprečiti dalje rasulo, komandujući lično svojim snagama. Prvo njegovo naređenje bilo je da se četnici, koje su partizani pustili, odmah zatvore u logore:

Sve puštene četnike iz boljševičkog ropstva zatvorite u odvojene logore daleko u pozadinu i ne dozvolite nikakvo mešanje sa ljudstvom radi sprečavanja širenja defetizma, zbog čega su ih komunisti i propustili.¹⁸⁴

3.23 ODBRANA DRINE ITALIJANSKOM ARTILJERIJOM

Istovremeno sa Mihailovićem, kod Kalinovika je stigao i Peko Dapčević sa svojim proleterima. General Mihailović je sa osmatračnice posmatrao silovit napad Druge proleterske divizije i rasulo koje je usledilo u njegovim

¹⁸³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 113.

¹⁸⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 96.

redovima. Među četničkim ljudstvom se mesecima toga podrugljivo pričalo kako je „student Peko Dapčević” rasturio Vrhovni štab.

Pred mrak **22. marta 1943.**, Draža Mihailović je sa štabom napustio Kalinovik povlačeći se u Foču, gde se nalazio italijanski garnizon. 25. marta general Mihailović javlja Baćoviću da se nalazi u oblasti Foče, da četnici napuštaju Kalinovik, ali da stiže „5000 prvoklasnih boraca iz Srbije”. Nedugo potom, general Mihailović **28. marta 1943.** naređuje Zahariju Ostojiću da sa Italijanima na Drini zaustavi partizane:

Bolje linije nego što je Drina u vezi sa Pivom ne možemo imati za odbranu. Moramo je braniti jakim snagama sa dobrim moralom. . . Komunisti u ovom momentu pripremaju nešto. . . Ako iziđu na grebene dobro ih poduhvatiti sa Italijanima. Juče su dobro pomogli. . .¹⁸⁵

3.24 PARTIZANI NISU NIKOM NIŠTA URADILI

Dok Mihailović priprema odbranu Drine sa Italijanima, Baćović mu javlja da ni nakon zauzimanja Nevesinja partizani nisu „nikom ništa uradili”:

karakteristično je da komunisti nisu nikome pa ni našim najsigurnijim porodicama apsolutno ništa uradili, niti su koga ubili. Razvili su bili odmah ogromnu propagandu, sastanke, pozorišne predstave, letke. Bilo bi vrlo užasno da su ostali duže.¹⁸⁶

Još istog dana, **28. marta 1943.**, Prva proleterska i Druga dalmatinska brigada izbijaju na Drinu kod Foče, gde se nalazio general Mihailović sa Italijanima. A daleko u Londonu, britanski premijer Vinston Čerčil je toga dana uputio oštru notu jugoslovenskom premijeru Sloboda-

¹⁸⁵ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 310-311.

¹⁸⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 113.

nu Jovanoviću, opominjući ga da izveštaji ne ostavljaju sumnju da se Mihailović u borbi protiv partizana „povezao, direktno ili indirektno, s italijanskom okupacionom vojskom“. Čerčil ga podseća da je Britanija dve godine podržavala Dražu Mihailovića i slala mu materijalnu pomoć, ali je neprihvatljivo „da njegovi neprijatelji nisu Nemci i Italijani, upadači u njegovu zemlju, nego njegovi sugrađani Jugosloveni, a na prvom mestu oni koji se u ovom času bore i daju svoje živote da oslobode svoju zemlju od jarma stranaca“. Čerčil najavljuje da to više neće trpeti:

Vi ćete, siguran sam, shvatiti da će, ukoliko general Mihailović nije spreman izmeniti svoju politiku prema italijanskom neprijatelju i prema svojim jugoslovenskim sugrađanima, za vladu Njegovog veličanstva zaista biti potrebno da revidira svoju sadanju politiku podupiranja generala Mihailovića.¹⁸⁷

3.25 SELA PALIM, SVAKI DAN STRELJAM

A dole na frontu, četnici su streljali. Baćović **31. marta 1943.** javlja generalu Mihailoviću da je u borbama oko Nevesinja „zarobljeno i streljano 40 partizana sa komandirom“. Baćović **3. aprila 1943.** šalje dramatičnu depešu Mihailoviću kako spaljuje sela i svaki dan strelja, ali uzalud:

Nisam naivan da ne znam i ne vidim situaciju. . .
Iako mi je javljeno da će te hrabre jedinice odbraniti Hercegovinu, Pavlovu pomoć nisam osetio. . .
Čitava sela sam spržio, 170 imam u zatvoru. Svaki dan streljam.¹⁸⁸

Paljenje sela i streljanje izgleda nije pomoglo. Druga dalmatinska brigada početkom aprila kod Broda forsira

¹⁸⁷ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 314.

¹⁸⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 113.

Drinu i posle razbijanja četnika i Italijana na tome sektoru obezbeđuje mostobran. Istovremeno, jugoslovenski premijer Slobodan Jovanović **5. aprila 1943.** upozorava generala Mihailovića:

Nemci i Italijani koji su rasparčali Jugoslaviju i oduzeli našem narodu slobodu jesu naši prvi i glavni neprijatelji. Protiv njih valja udružiti sve borbene snage Jugoslavije ostavljajući na stranu naše unutrašnje razmirice. Svaki građanski rat koji se vodi za vreme neprijateljske okupacije koristi samo neprijatelju i nikom više. Mi razumemo da je bilo prilika kada ste morali primiti borbu sa partizanima, ali iz toga još ne sleduje da i saradnja s Italijanima protiv partizana može biti opravdana.¹⁸⁹

3.26 NEKA ITALIJANI POŠALJU BAR JEDNU ČETU

Ne obazirući se na upozorenja svog predsednika vlade, ministar vojske Mihailović u depeši Zahariju Ostojiću **7. aprila 1943.** traži hitnu pomoć Italijana:

Preduzmite na svaki način da Italijani što pre pošalju na desnu obalu Dragočevske reke bar jednu četvu i da se postavi iznad Strugare.¹⁹⁰

Samo četrdesetak minuta kasnije, major Zaharije mu odgovara da su Italijani poslali ne četvu nego bataljon:

Italijani izveštavaju da je jedan bataljon upućen ka Dragočevskoj Reci i izveštavaju da je ovaj bataljon još u sumrak otišao pozadi patrole.¹⁹¹

Draž Mihailović potom obaveštava svog komandanta desnog odseka da italijanski bataljon stiže, i da će četnike pomoći artiljerija i avijacija:

¹⁸⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 212.

¹⁹⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 120.

¹⁹¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 121.

Italijani obećali da će u toku noći stići i njihov bataljon u Potpeć i da će produžiti ka Dragočavi, on ima i artiljerije, biće dobro ako stigne. . . Tražili smo da artiljerija tuče ispred Broda i levu obalu Drine ispred vas a sutra i avijacija.¹⁹²

Istog dana i Zaharije Ostojić naređuje Lukačeviću da traži pojačanja od Italijana kako bi sačuvali Foču:

Traži od Italijana da te pojačaju na delu Čehotina – Crni Vrh odnosno Okrugljica i traži da artiljerija što češće dejstvuje. . . Sad je glavno da sačuvamo Foču, zašto nam je potrebna pomoć Italijana.¹⁹³

General Mihailović **8. aprila 1943.** naređuje kapetanu Momčiloviću da se položaj uz pomoć Italijana mora održati po svaku cenu:

Položaj se po svaku cenu ima održati i što bolje iskoristiti bataljon i bateriju Italijana koji se nalaze na Vašem otseku.¹⁹⁴

No, delovi Druge proleterske divizije razbijaju osovinske snage i **9. aprila 1943.** ulaze u Foču na levoj obali Čehotine.

3.27 BEG GENERALA MIHAILOVIĆA

Ozbiljno ugrožen, general Mihailović na brzinu prikuplja razbijene delove, ostavlja majora Zaharija da obrazuje novu liniju odbrane oko Pljevalja, i hita u Lipovo kod Kolašina. Po dolasku u Lipovo, saznaje da su partizani u noći između **17. i 18. aprila 1943.** potukli i Đurišićeve snage, čiji ostaci u neredu beže preko reke Tare, ka Kolašinu. Partizani su od Bihaća do Kolašina prešli šest

¹⁹² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 118.

¹⁹³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 119.

¹⁹⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 123.

stotina kilometara pod borbom i stigli do štaba generala Mihailovića. Izvukao se za dlaku. Još istog dana Mihailović naređuje povlačenje Vrhovne komande ka Srbiji.

Mihailović **19. aprila 1943.** napušta Gornje Lipovo, a uveče stiže u Mojkovac. Sutradan u Mojkovac stižu i ljudi majora Đurišića, „vrlo umorni, gladni i zabrinuta lica". Vladala je prava panika, oni su „pričali neverovatne stvari". Mihailović je požurio ka selu Zaostro kod Priboja, gde je smestio svoj štab u školi. Ubrzo mu general Blažo Đukanović iz Crne Gore javlja da je situacija „vrlo teška", a odziv na opštu mobilizaciju „dosta slab".

3.28 POBUNA SRPSKIH REGRUTA

Da bi obezbedio svoje povlačenje ka Srbiji, Mihailović je naredio Dragutinu Keseroviću da odmah izvrši mobilizaciju na Kopaoniku i krene prema Limu, njemu u susret. Isto to, Mihailović **20. aprila 1943.** naređuje i komandantu Drugog ravnogorskog korpusa Predragu Rakoviću:

Razbijeni i obezglavljeni partizani, bežeći ispred jakih naših snaga koje ih gone, probijaju se ka Sandžaku i Zapadnoj Srbiji, u nameri da se tamo prikupe i dignu narod na prevremeni ustanak. Obzirom na ovo stanje Vrhovna komanda je 16 ov. meseca naredila mobilizaciju jednog dela obveznika Drugog Ravnogorskog korpusa s oružjem i pokret u pravcu Nove Varoši. .

.¹⁹⁵

General Mihailović **7. maja 1943.** uveče je sa svojim štabom iz Zaostra nastavio ka Srbiji. Ujutru 8. maja 1943. našao se Keserovićem trupama i naredio im da posednu obalu desnu Lima, da partizani ne bi prešli u Srbiju. 9. maja sa olakšavanjem javlja Ostojiću: „ne brinite za mene" a Bačoviću: „kriza prošla". **10. maja 1943.** stigle su i trupe Predraga Rakovića, koje je Draža takođe poslao protiv partizana. Međutim, mnogi su otkazali poslušnost, o čemu svedoči komandant Čačanske brigade poručnik Milorad Ristović (kasnije streljan zbog pobune):

¹⁹⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 135.

Kada sam naredio pokret ka položaju. . . neko je uzviknuo: 'Nećemo bratoubilačku borbu! Mnogi su ovo prihvatili, a komandir štabne čete nastavio je: 'Preko Lima ima preko trideset hiljada dobro naoružanih partizana koji se bore protiv okupatora. I Đurišićevi četnici su bacili oružje i vratili se svojim kućama. A kuda sada mi da idemo i za koga da se borimo? Ja neću da se borim sa svojom braćom. Ko se slaže sa ovim neka pođe sa mnom kući.' Ogromna većina krenula je za njim. Nisam bio u stanju da ih zaustavim. . .¹⁹⁶

General Mihailović **13. maja 1943.** je naredio da se begunci razoružaju i zatvore ili poubijaju:

Četnički komandanti Raković i Keserović vode prinudno mobilisane mladiće iz Srbije u pomoć generalu Mihailoviću, čije su snage partizani potukli na Neretvi. 10. maja, kada je trebalo da napadnu partizane, mnogi regruti su otkazali poslušnost uzvikujući: "Nećemo bratoubilačku borbu!"

Dva cela bataljona i štabna četa čačanske brigade u broju od 123 naoružana četnika pobjegli su kući. Sačekati ih u Dragačevu. . . razoružati ih i zadržati ih

¹⁹⁶ Nikola Milovanović, Poraz, Beograd, 1983., str. 339.

kod sebe u pritvoru. . . Ako na poziv mirnim putem ne predadnu oružje, pucati u meso.¹⁹⁷

3.29 ČETNICI I ITALIJANI SABIJENI U KOLAŠINU

Uprkos svim merama, partizani su od četnika i Italijana u veoma kratkom roku nakon Hercegovine uzeli i Crnu Goru. **14. maja 1943.** lokalni komandant Ljevorečkog četničkog bataljona javlja nadređenom Đorđu Lašiću da su partizani sabili sve četnike u Kolašin sa Italijanima:

Gornja Morača pala je. Na Crkvinama kod kolašina partizani su izbili. . . Lutovo je spremno da se priključi partizanima. . . Sve četničke snage sa italijanska 3 bataljona nalaze se u kolašinu.¹⁹⁸

Toga dana, Nemci su zaključili da su četnici odigrali svoju ulogu u njihovoj operaciji i da je vreme da se umeštaju.

3.30 NEMAČKO HAPŠENJE ČETNIKA

Očekujući savezničko iskrcavanje u Jugoslaviji, Nemci su pokrenuli operaciju Švarc, da obezbede jadransko zaleđe. Četnici su morali biti razoružani, a partizani uništeni. Italijani su se protivili razoružanju njihovih pomoćnih trupa, ali usled opasnosti od savezničkog iskrcavanja, postignut je dogovor Hitlera i Musolinija da se četnici razoružaju.

Operacija Švarc je započela upadom nemačkih trupa u italijansku okupacionu zonu. Prva brdska divizija Vermahta je **14. maja 1943.** ujutro na prepad pohvatala oko 2000 Đurišićevih četnika u Kolašinu, koji su se bez

¹⁹⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 156.

¹⁹⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 148.

borbe predali. General Mihailović je na vreme umakao iz Crne Gore. Jedan od četnika, Mirko Kuklić u izveštaju generalu Mihailoviću to ovako opisuje:

14. maja ujutru oko 7 i po časova me je vojnik izvestio da su došli u kolašin i oko njega Nemci sa motorizacijom. U Pavlovom stanu zatekao sam samo pola pratnje. . . kada sam hteo i ja poslednji da izađem, začuo se signalni pucanj u varoši, i odmah zaklaparale nemačke čizme na stepenicama stana. . . Skočio sam sa sprata stana u baštu, ugledao u susednoj bašti Nemce, jurnuo kroz hodnik zgrade pored drugog. . . na ulici najašem na trećeg koji me mitraljetom natera u prizemlje kod pratnje Pavlove koja je već slagala oružje na gomilu i odvođena.¹⁹⁹

3.31 ITALIJANI BRANE ČETNIKE

I pored dogovora Berlina i Rima, zbog hapšenja četnika došlo do sukoba Nemaca i Italijana na terenu. Italijanima su četnici bili dragocena antiustanička snaga. Italijanski general Erkole Ronkalja je upozorio Nemce da njihova akcija predstavlja povredu „italijanskih suverenih prava" i da moraju pustiti njihovog pulena Đurišića:

Ako se razoružavanje smesta ne obustavi, znaću da vas silom oružja sprečim. Guverner Crne Gore je naredio da Đurišić, koji je već u nemačkim rukama, smesta bude oslobođen i četnici opet naoružani. Bude li se nemačka akcija i nadalje izvodila, smatraću to direktnom akcijom protiv Italije.²⁰⁰

Italijanska vojska je opkolila nemački štab gde se nalazio zarobljeni Pavle Đurišić, i na položaje postavila mitraljeze i jaku pešadiju. Nemački general fon Štetner je o tome izvestio svoje nadređene **14. maja 1943. :**

¹⁹⁹ Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 6.

²⁰⁰ Zbornik NOR, tom XII, knjiga 3, dok. 65.

Pri divizijskom komandnom mestu u Andrijevici, događaji su se odigrali ovako: odmah po privođenju Đurišića, italijanski komandant mesta pojavio se kod načelnika 1. divizije, i zatražio izručenje Đurišića. On ima striktno naređenje da Đurišića po svaku cenu dobije u svoje ruke. Mesto je u to vreme bilo od Italijana sa svih strana zaprečeno i opkoljeno. Izručenje je bilo odbijeno sa pozivom na jasno naređenje pretpostavljene komande. Situacija u Andrijevici ličila je vanrednom stanju koje su objavili Italijani.²⁰¹

Nemci su zarobljenog Đurišića uspeali da odvedu Italijanima ispred nosa sanitetskim vozilom. Ponegde je dolazilo i do puškaranja, a četnici iz Bileće su se izvukli preobučeni u italijanske uniforme, o čemu svedoči dnevnik Vrhovne komande Vermahta od **16. maja 1943.**:

Italijanske vojne jedinice iz Bileća odbile su ponudu za razgovor. . . Pre nego što je stigla SS-divizija, četnici su se povukli uz podršku Italijana. Italijani su im dali svoje uniforme i kamione, a za to imamo nepobitne dokaze.²⁰²

Čak i 1. brdska divizija Vermahta **21. maja 1943.** je apelovala na svoju komandu da preispita odluku o hapšenju njihovih saboraca četnika:

Četničke jedinice koje su od kolašina prodrle u planinu, su silom prilika, zbog vrlo napregnute situacije i zbog nedostatka naših snaga, bile angažovane kao osiguravajući zastor nemačkih jedinica. Bilo je to rešenje koje je nametnula nužda i samo takvom rešenju možemo zahvaliti što smo uspeali da u teškim borbama zauzmemo i očistimo visove zapadno od kolašina, visove na kojima se nalazilo 2000–3000 komunista. . . Sada se divizija nalazi praktično u situaciji da ove četnike koji su, boreći se zajedno sa

²⁰¹ Zbornik NOR, tom XII, knjiga 3, dok. 67.

²⁰² Nikola Živković, „Srbi u Ratnom dnevniku Vermahta (11)“, Glas javnosti, 21. januar 2003.

nemačkim trupama pretrpeli jake gubitke (za 3 dana 60 mrtvih) i koji su se pokazali verni i pouzdani, šalje u zarobljeništvo.²⁰³

Međutim, Hitler je četnike smatrao probritanskim elementom, i bio je neumoljiv da se oni razoružaju.

3.32 PARTIZANI PRUŽAJU ODLUČAN OTPOR

Za razliku od Mihailovićevih četnika, partizani su nemačkoj operaciji Švarc pružili odlučan otpor. Teške borbe počele su u Crnoj Gori odmah po ulasku nemačkih trupa. Ali udružene snage četiri fašističke države, Nemačke, Italije, Bugarske i NDH, uspele su potisnuti jugoslovenske partizane ka Durmitoru. General Mihailović je seirio. On **27. maja 1943.** naređuje Nikoli Kalabiću, četničkom komandantu koji vreba na Drini, da dokrajči partizane ukoliko pokušaju proboj ka Srbiji:

Komunisti su opkoljeni od Nemaca i Talijana južno od linije Plevlje – Prijepolje. . . vodite računa i budite na oprezi da se ne prebace u pravcu Zlatibora i Tare. Uništavati ih gde god se nađu.

Britanci su videli da se u Jugoslaviji nešto krupno dešava. Te noći **27. maja 1943.**, oni su padobranom spustili svoju prvu misiju u Titov štab, koju je predvodio pukovnik Vilijem Dikin. Njegov saborac Ficroj Maklin to ovako opisuje:

Stigao je pravo od kancelarijskog stola iz kaira i naleteo na nemačku petu ofanzivu u punom jeku i na partizane u pokretu. . . On i Tito bili su ranjeni istom bombom.²⁰⁴

²⁰³ Zbornik NOR, tom XII, knjiga 3, dok. 74.

²⁰⁴ Ficroj Maklin, Rat na Balkanu (glava III), elektronsko izdanje, Znaci.net, 2007

3.33 BRITANCI TRAŽE OTPOR U SRBIJI

General Mihailović je **28. maja 1943.** dobio dve poruke. Jednu od Slobodana Jovanovića, a drugu od nadležne britanske komande. Obe su glasile da njegov prioritet mora biti otpor Osovinu, i izbegavanje sukoba s partizanima. Upozoren je da će britanski radio „napasti kao izdajnike sve kvislinge koji se bore sa Talijanima", uključujući Baja Stanišića, Blaža Đukanovića i Dobroslava Jevđevića, i da postavi druge umesto njih. Štaviše, zapovednik Srednjeg istoka general Vilson mu je tražio da Crnu Goru i Bosnu ostavi partizanima, i otpočne borbu protiv okupatora u Srbiji:

Mihailović ne predstavlja borbenu snagu od nekog značaja zapadno od Kopaonika. Njegove jedinice u Crnoj Gori, Hercegovini i Bosni već su uništene ili tesno sarađuju sa Osovinom. . . Partizani predstavljaju dobru i efikasnu borbenu snagu u svim krajevima, gde jedino kvislinzi predstavljaju generala Mihailovića. Zato je odlučeno: obavestićete Mihailovića da britanska Glavna komanda Srednjeg istoka zahteva da on, kao saveznik, prekine svaku saradnju sa Osovinom i da krene na istok, u Srbiju. . . ako je potrebno, neka se probija silom, oružanim snagama.²⁰⁵

Ovo se nikako nije poklapalo sa Mihailovićevom taktikom da ne izaziva okupatora na svojoj teritoriji, već da „koristi okupatora" protiv partizana na teritoriji koju oni drže. U istu svrhu je koristio i britansku pomoć. 30. maja Mihailović prekoreva svog komandanta u Sloveniji, Karla Novaka, što je Britancima otvoreno tražio oružje za borbu protiv partizana, umesto da ih obmanjuje:

Mnogo ste pogrešili što ste neposredno od kaira tražili oružje za borbu protiv komunista.²⁰⁶

²⁰⁵ William Deakin, Bojovna planina (drugi deo), elektronsko izdanje, Znaci.net, 2007.

²⁰⁶ Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama (1941-1945): Dokumenti (priredio Branko Latas), Beograd 1999., str. 137

Mihailović je **1. juna 1943.** odgovorio Britancima da je „dosadašnja materijalna pomoć mala, slaba i nedovoljna“, da želi da sarađuje sa britanskom komandom, ali da mu ne postavljaju zahteve koje ne može ispuniti. Poricao je bilo kakvu saradnju četnika sa Osovinom. Izgovarao se da ustupanje teritorije partizanima ne spada u njegovu nadležnost, pa odluku prepušta kralju i vladi. Kasnije će se ispostaviti da njihovu odluku neće prihvatiti.

3.34 DOK PARTIZANI GINU NA SUTJESCI ČETNICI SLAVE

Sredinom juna je partizanska vojska, uz strahovite gubitke, probila nemački obruč na Sutjesci. Nemački izveštaj 369. pešadijske divizije od **15. juna 1943.** beleži taj trenutak:

Na dan 12. 6. u 04,00 časa pojavili su se prvo pojedini borci, zatim cela odeljenja iz sastava II/724. puka u potpunom neredu, krećući se istočno od Jeleča kroz divizijska osiguranja pozadinskih delova. Komandiri odeljenja su izjavili da je njihov bataljon razbijen i da su partizani izvršili proboj. Dobili su naređenje da se povlače u pravcu Sarajeva.²⁰⁷

Na bojnopolju ostalo je skoro 10.000 mrtvih, od čega oko 7.500 partizana. Misleći da su svi partizani izginuli, **19. juna 1943.** četnički major Rudolf Perhinek iz Crne Gore radosno javlja radosnu vest Draži Mihailoviću:

Mi smo se samo bojali da komunističko vodstvo neće primiti borbu sa Nemcima čime bi ostala netaknuta borbena snaga komunista... Srećom komunisti su morali primiti borbu, jer bi inače sebe kompromitovali pred narodom kome stalno govore da se samo oni bore

²⁰⁷ Zbornik NOR, tom XII, knjiga 3, dok. 91.

protivu okupatora... Po prikupljanju dovoljno snaga Nemci su preduzeli koncentrično dejstvo protivu crvenih i ubrzo ih potpuno uništili.²⁰⁸

Nakon bitke na Sutjesci, Narodnooslobodilačka vojska je ubrzo priznata kao saveznička sila, dok je Draža Mihailović ubzano gubio kredibilitet.

3.35 JUGOSLOVENSKA VLADA POMAŽE ISKLJUČIVO MIHAILOVIĆA

Glas o nadljudskoj borbi partizana, privukao je naše ljude iz inostranstva. Emigrantska vlada dobrovoljcima nije dozvoljavala odlazak u partizane, jer je njihova pobjeda značila promenu vlasti. Ministar Petar Živković **26. juna 1943.** u telegramu jugoslovenskoj Vrhovnoj komandi u Kairu kaže:

Obratite pažnju da se naši ljudi, i to sa vašim znanjem mogu ubacivati u zemlju samo kod đenerala Mihailovića.²⁰⁹

Za razliku od partizana koji su od početka rata bili potpuno odsečeni, četnici su primali pomoć jugoslovenske vlade, Velike Britanije i fašističke Italije. **1. jula 1943.** Mihailović od jugoslovenske vlade ponovo traži „velika novčana sredstva“, navodno da spreči obraćanje naroda okupatoru:

Hitno su mi potrebna velika novčana sredstva u li-rama i dolarima. Samo na taj način biću u stanju da sprečim da se narod pod pritiskom gladi opet obraća okupatoru, jer Italijani naročito taj momenat koriste.²¹⁰

²⁰⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 166.

²⁰⁹ Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 48-49.

²¹⁰ Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 49.

3.36 BRITANSKI RADIO POČINJE DA HVALI PARTIZANE

Uporedo sa traženjem novca, ministar Mihailović **7. jula 1943.** upućuje protest izbegličkoj vladi zato što radio London sve češće izveštava o borbama partizana:

Propaganda preko Radio-Londona izaziva sve veći revolt u narodu. . . Zbog ovoga dolazi do velikog neraspoloženja čak i prema engleskim misijama na terenu.²¹¹

17. jula 1943. Draža Mihailović objašnjava svom komandantu Đorđu Lašiću zašto se o njima sve manje govori:

Što se o našoj akciji sada manje govori preko radio Londona, to je zbog toga što sam odbio da se stavim pod njihovu komandu i izvršavam sva njihova naređenja kao i da ustupim jedan deo teritorije komunistima.²¹²

Uviđajući da britanska bezuslovna podrška četnicima prestaje, general Mihailović tih dana uspostavlja direktnu radio vezu sa Amerikom.

3.37 NIČIM IZAZVANA NEMAČKA POTERA

Saznavši da se Draža Mihailović vratio u Srbiju, nemačka komanda u julu 1943. godine ponovo raspisuje poternicu za njim. U to vreme četnici u Srbiji su se već bili prilično opustili, o čemu svedoči izveštaj o stanju Gorske kraljeve garde:

Kraj kvislinških vlasti u Sopotu sedi komandant sreza kosmajskog, sa dugom kosom i bradom, a svoje

²¹¹ Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 49.

²¹² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 175.

komandante mesta i četovođe doziva u sresko mesto radi dogovora. [...] Obična je stvar da komandanta sreza prate žandarmi iz SDS-a. Vrlo je česta pojava da se skoro svaki od starešina, a naročito Obradović i Nikolić, čak i Soluncima i članovima Narodnih ravnogorskih odbora, obraćaju rečima: Jebem vam majku partizansku, svi ste vi partizani, sve ću vas pobiti i poklati.²¹³

Nemci su sredinom jula preduzeli operaciju protiv Mihaилоvićevih snaga u Srbiji. U toku operacije Nemci su vršili zločine nad civilnim stanovništvom, ali četnike nisu uspeali da uhvate. Komandant 1. Takovske brigade u naređenju od **22. jula 1943.** otkriva da su četnici bili lojalni prema Nemcima i da je represija ničim izazvana:

Svesni svireposti okupatora nastojali smo svima silama da ga ničim ne izazovemo. Davali smo mu sve šta je tražio: hranu, stoku i ostale životne potrebe, lišavajući se na taj način najpotrebnijih sredstava za život, samo da ga ne izazovemo.²¹⁴

Istog meseca, Vrhovni zapovednik nemačkih trupa u Srbiji je ponovo raspisao poternicu za Dražom Mihailovićem.

3.38 STVARNO STANJE ČETNIKA

General i ministar Petar Živković iz Londona je **31. jula 1943.** jugoslovenskoj Vrhovnoj komandi u Kairu tražio da interveniše kod strane novinarke koja „veliča partizane“, tražeći da joj se objasni „stvarno stanje“ kod četnika:

Dopisnica Njus kronikla Berga Gaster objavila članak sa veličanjem partizana. Obavestite se o njoj i stupite u vezu sa njom. Objasnite joj stvarno stanje kod Mihailovića.²¹⁵

²¹³ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga I, Beograd 1999., str. 312-313.

²¹⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 177.

²¹⁵ Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 49.

6. avgusta 1943. izaslanik Vrhovne komande Mladen Žujović obaveštava generala Mihailovića o stvarnom stanju u četničkoj Dinarskoj diviziji:

vojska je uglavnom sedela u žici i samo povremeno odlazila u tzv. akciju čišćenja terena. Posle svakog čišćenja trupe su vraćane u žicu a partizani se vraćali na stara mesta, u kojima je akcijama često puta učestvovala i Italijanska vojska. Kako je svaka od tih akcija bila praćena pljačkom pa i zločinima, to je svet i iz tog razloga smatrao četnike običnim zločincima i tuđim plaćenicima. . . U svim prečanskim krajevima četništvo je sinonim skoro razbojničke bande.²¹⁶

3.39 KOČENJE SABOTAŽA U SRBIJI

Mihailović je nastojao od Britanaca da izvuče što više oružja, a sabotaže odlaže u nedogled. Britanci su sredinom 1943. poslali u Srbiju desetak diverzantskih misija, da sa četnicima dejstvuju na rudnicima u Boru i Trepči, na glavnoj pruzi Beograd - Solun i drugim strateškim objektima. Isprva je izgledalo da će četnici sarađivati. No, šef britanske misije je brzo uvideo da je „politika odugovlačenja i potpune neaktivnosti svojstvena svim Mihailovićevim jedinicama“:

Prvi kontakti su bili odlični i obećavali su da će četnici moći da se nagovore na korisnu antiosovinsku aktivnost... Međutim, tek što su misije poslate, počeli su da stižu izveštaji koji su potvrđivali da su već dobro dokumentovane sumnje o politici odugovlačenja i potpune neaktivnosti bile svojstvene svim Mihailovićevim jedinicama.²¹⁷

²¹⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 177.

²¹⁷ Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 49.

3.40 ČETNICI VIŠE PROFAŠISTIČKI NEGO PRO- SAVEZNIČKI

Major Nil Selbi, britanski komandos u području Kopao-nika, je sredinom avgusta 1943. izvestio svoju komandu da su Mihailovićeve snage više „profašističke nego prosa-vezničke" i da će sam krenuti dublje u okupiranu terito-riju „da učinim više za nedelju dana nego što sam učinio mesecima na Kopaoniku." Major Selbi je pokušao vršiti sabotaže uprkos neodobravanju četnika, pa je ubrzo iz-dan Nemcima. Tokom njegovog ispitivanja u Gestapou, Nemci su saznali da sabotaže nisu vršene zato što ih ge-neral Mihailović nije odobravao. U izveštaju nemačkog obaveštajnog odeljenja od **26. avgusta 1943.** stoji:

Major Selby imao zadatak da organizuje sabotaže i dotur materijala za iste; Prema Selbyevim navodima, do sabotaža nije došlo zato što ih Draža Mihailović, odn. njegovi komandanti na terenu na terenu još nisu odobrili.²¹⁸

3.41 ČETNICIMA NAREĐENO DA NE NAPADAJU NEMCE

24. avgusta 1943. pukovnik Bejli protestuje kod gene-rala Mihailovića zato što je svom komandantu zabranio protivosovinsku delatnost u Srbiji, a britansko oružje koristi isključivo protiv partizana:

I pored uveravanja datih meni ranije, major Đurić nije dobio naređenje za saradnju u napadima na ne-prijateljske komunikacije... Naprotiv, major Đurić tvrdi da je dobio naređenje kojim mu se zabranju-je svaka protivosovinska delatnost, osim na terenu južno od linije od Uroševca... Major Đurić sada se

²¹⁸ NAW, T-313, roll 482, frame 000544.

bori sa partizanima na svojoj teritoriji sa tri hiljade boraca naoružanih od strane vrhovne komande na Srednjem istoku... Ova akcija ide čisto na štetu opštejugoslovenskog otpora Osovinu.²¹⁹

3.42 MIHAILOVIĆEV POSTUPAK VRDANJA

Pukovnik Viljem Bejli, šef britanske misije u Mihailovićevom štabu, rezimira „uobičajeni postupak“ vrdanja:

Uobičajeni postupak u takvim slučajevima bio je otprilike sledeći: britanski oficir za vezu sa lokalnim komandantom predložio bi izvršenje akcije. Lokalni komandant bi kao pristao pod uslovom da Mihailović to odobri. Od mene bi se onda zatražilo da osiguram njegov pristanak i Mihailović bi me onda uveravao da je potrebno odobrenje dato. Ali kad bi britanski oficir za vezu pokušao da ostvari zadatak, naišao bi ili na poricanje da su instrukcije stigle, ili na okolišanje. Krajnji rezultat u oba slučaja bio je da se planirana operacija morala napustiti.²²⁰

Britanci su sve više uviđali da učestvuju u velikoj prevari generala Mihailovića, šaljući mu oružje i municiju za borbu protiv partizana. Pritisnut savezničkim očekivanjima, Mihailović je pokušavao da zaoštri odnos sa Nemcima, ali da ne otpočne sukob. On krajem avgusta 1943. godine nalaže svojim ljudima da nateraju Nemce na obazrivost i ograniče njihovo kretanje:

Nemci i njihove sluge ne smeju više biti sigurni da ih uniforme štite da bezbrižno idu po selima i šumama. Saterajte ih u varoši, naterajte ih na veću obazrivost i uskratite im šetnje po terenu.²²¹

²¹⁹ Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 121.

²²⁰ Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 131.

²²¹ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga I, Beograd 1999., str 236.

3.43 ČETNICI NE ŠTITE SELJAKE OD NEMACA

Tih dana britanska misija je prisustvovala incidentu u selu Crnajki, kada su Nemci spaljivali kuće, dok su četnici stajali su u neposrednoj blizini. Britanci su događaj opisali ovako:

Nemci došli u selo Crnajku a sledeći dan zapalili su nekoliko kuća. Ppuk. Piletić i majori Grinvud i Rutem bili su u neposrednoj blizini. Nemci su bili jačine oko 80. Piletićeve trupe znatno nadmoćnije. Piletić odbio napad iako mu je na to skrenuo pažnju major Grinvud.²²²

Britanci su molili generala Mihailovića da izda instrukcije komandantima da u sličnim situacijama „vrše akciju u cilju zaštite seljaka“. On se izgovarao da je svaki otpor nacistima kontraproduktivan i da će izazvati još veća stradanja.

3.44 UNIŠTENJE PARTIZANSKIH PORODICA

Koliko su četnici bili uzdržani prema Nemcima, toliko su bili nemilosrdni prema partizanskim porodicama i simpatizerima. Mihailovićev komandant Korskog korpusa **4. septembra 1943.** naređuje potčinjenima da nemilosrdno uništavaju pomagače pokreta otpora i njihove porodice:

Ko se uhvati da nosi hranu ili druge potrebe komunistima, a to se tačno utvrdi, komandant brigade sa čije bi teritorije bio takav krivac, odmah će ga streljati i porodicu potpuno uništiti. . . Ako u nekom selu bude ubijen makoji četnik, komandant brigade dotične teritorije odmah će streljati deset simpatizera.²²³

²²² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 45.

²²³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 2, dok. 200.

3.45 TUGA ZBOG ODLASKA OKUPATORA

Od početka ustanka u Jugoslaviji, četnici su bili u službi fašističke Italije. Početkom septembra 1943. Italija je kapitulirala, čime su četnici ostali bez glavnog oslonca. To je za četnike je značilo prestanak snabdevanja oružjem i municijom, i gubitak vlasti nad značajnim delovima okupirane teritorije, koju su držali uz pristanak Italijana. Četnički potpukovnik Mladen Žujović u pismu Dobroslavu Jevđeviću izražava zabrinutost zbog odlaska okupatora:

Pored svih uveravanja da ostaju, da će se boriti i naš svet štititi – oni idu. To se po svemu vidi, po užurbanom odašiljanju svojih zemljaka, po hitnom likvidiranju svojih radnji. Javna je tajna da su Italijanske banke dobile nalog da pakuju i da u toku ove sedmice otputuju iz Splita. Partizani strahovito podigli glave.²²⁴

Nasuprot četnicima, partizani su od sloma Italije imali ogromne koristi: stekli su kontrolu nad novim teritorijama, pridobili masu boraca i zaplenili velike količine oružja, municije i vozila. Snage Vermahta su pokušavale da zaposednu bivšu italijansku okupacionu zonu. Svuda su besnele borbe od Crne Gore do Istre, Split je bio najveći oslobođeni grad u Evropi. Po upadu Nemaca, neki četnički komandanti su odmah prišli novim gospodari-ma (Dobroslav Jevđević, Momčilo Đujić), dok su neki na-kratko stupili u borbu.

3.46 ČETNIČKA ANTIOSOVINSKA OFANZIVA

Nakon kapitulacije fašističke Italije sa kojom je do tada sarađivala, Jugoslovenska vojska u otadžbini je pokrenula antiosovinsku ofanzivu u bivšoj italijanskoj zoni.

²²⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 45.

Očekujući savezničko iskrčavanje i skori kraj rata, general Mihailović je rešio da razoruža italijanske snage u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku kako bi kraj rata dočekaao na pravoj strani:

Ove godine naši saveznici nameravaju da svojim ogromnim raspoloživim snagama definitivno potuku snage sila Osovine i time donesu tako dragu slobodu celoj porobljenoj i namučenoj Evropi... Stoga, nameran sam da italijanske snage u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku napadnem, da ih razoružam, da se njihovim oružjem naoružamo i da potom obrazujemo neprekidni front prema Nemcima, stvarajući na taj način dobru i slobodnu osnovicu za definitivno oslobođenje cele naše Otadžbine i početak drugog fronta na Balkanu.²²⁵

Nemci su iz istoga razloga pošli u Sandžak i njihova 118. divizija stigla je u Prijepolje pre četnika. Komandant starog Rasa Vojislav Lukačević je umesto Italijana naišao na Nemce. On je 11. septembra izvestio Dražu Mihailovića:

Naredio sam rušenje puteva od Prijepolja ka Sjenici, Plevljima, Priboju i Novoj Varoši... Pripremamo napad na Prijepolje. Napad će biti ove noći.²²⁶

Četničke jedinice su, po prvi put od jeseni 1941, ponovo stupile u borbu sa Nemcima. Izveštaj nemačkog 21. armijskog korpusa od **14. septembra 1943.** beleži da su Prijepolje i okolina u rukama četnika:

Po izveštaju kapetana Burgera iz Sjenice: oblast Zlatibora i Zlatara u rukama četnika. Prijepolje zauzeto od četnika. U toku mobilizacija muslimana u prostoru Sjenice od strane kapetana Burgera.²²⁷

O zauzimanju Prijepolja Vrhovna komanda JVuO je 15. septembra poslala pohvalni raspis svim jedinicama:

²²⁵ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga I, Beograd 1999., str. 404.

²²⁶ Miloslav Samardžić, "Četnici i kapitulacija Italije (1)", Pogledi, 22. mart 2013.

²²⁷ Nikola Stanojević, "Nemačka dokumenta o borbama u jesen 1943. godine", Pogledi, 19. jul 2013.

Dvanaestog ovog meseca naši delovi napali su Prijepolje i uništili nemački garnizon, zaplenili 1.500 pušaka, jedan tenk, mnogo municije i veliki broj kamiona, od kojih je obrazovan motorizovani odred odmah, koji je produžio put preko Bijelog Polja za Berane, gde je stigao 14. ovog meseca. Vođa ove slavne akcije je Voja Lukačević, kapetan.²²⁸

Izveštaj 2. oklopne armije od **18. septembra 1943.** beleži da je Nova Varoš zauzeta od četnika:

Crna Gora: Nova Varoš zauzeta od četnika. Odbijen komunistički napad na Nikšić.²²⁹

Izveštaj 2. oklopne armije od **19. septembra 1943.** govori o nastavku četničkih borbi u Crnoj Gori:

Divizija „Venecija“ zatvorena od strane četnika u Beranama. Nastavljaju se četničke mere mobilizacije na istoku i severoistoku Crne Gore. Četnici pljačkaju i ruše mostove u prostoru Bijelo Polje - Prijepolje.²³⁰

Međutim, partizani nisu dozvolili četnicima da uoči očekivanog kraja rata menjaju tabor. 20. septembra pukovnik Bejli javlja Kairu da partizani napadaju teritoriju oslobođenu od četnika:

U jednom napadu ja sam lično bio prisutan. Do sada sam uspeo da sprečim protivnapade, ali ne možemo očekivati od Lukačevića da im ustupi teritoriju koji je snagom oružja zauzeo.

Dve rivalske vojske bespoštedno su se tukle za posedanje bivših italijanskih položaja i zaplenu njihovog naoružanja. U to vreme, britanska propaganda je već prešla na

^{228, 229, 230} Nikola Stanojević, „Nemačka dokumenta o borbama u jesen 1943. godine“, Pogledi, 19. jul 2013.

stranu partizana. BBC je prečutao četničku ofanzivu, a izveštavao je da su partizani oslobodili gradove koje su uzeli od četnika. Mihailović je osetio i drugu stranu britanske ratne propagande, koja je prethodne dve godine punom parom radila za njega.

Četnički komandanti stoje na zastavi nacističke Nemačke (u sredini Dušan Radović Kondor), Bajina Bašta septembra 1943.

3.47 BEZAZLENO SIMULIRANJE OTPORA U SRBIJI

Vojislav Lukačević je tražio od Draže Mihailovića da naredi opšti ustanak, kako bi se borbe proširile i na Srbiju. U septembru je i saveznički Komandant Sredozemlja Harold Aleksander zahevao od Mihailovića da napadne nemačke komunikacije u Srbiji, kako bi pomogao ofanzivu Saveznika u severnoj Africi. Mihailović je lakonski odgovorio da izvodi „sve moguće vrste sabotaze“, i da će i ubuduće tako delovati, ali o tome ne želi govoriti preko radija. Umesto ozbiljnih borbenih dejstava, general

Mihailović je **27. septembra 1943.** svojim potčinjenima naredio bezazleno simuliranje otpora u Srbiji:

U svim varošima preduzimati misteriozne sabotaže ubacivanjem smrdljivih gasova na sve javne priredbe. Udružite se sa apotekarima. Uzmite od njih praškove za kijanje, suzavce, sumpor-vodonik i praškove za svrbljenje. Upućujte preteća pisma i uznemiravajte telefonski neprestano nemačka petokolonaška nadleštva. Ovo vršiti po mogućstvu sa javnih govornica. Stvarati svuda strah i zabunu, ali naglašavajte uvek da je to Jugoslovenska vojska.²³¹

3.48 ČIŠĆENJE SIMPATIZERA U OKOLINI BEOGRADA

Partizani u Srbiji su počeli ponovo da jačaju, što je dovelo do besa generala Mihailovića. On **5. oktobra 1943.** naređuje čišćenje okoline Beograda (Kosmaj, Grocka, Umka, Vračar) od partizanskih simpatizera:

Naš avalski korpus sa srezovima Grocka, Vračar, Umka spava dubokim snom. Na svim oblastima u neposrednoj blizini Beograda, nakotili su se komunisti i njihovi simpatizeri... Naročito je važno što pre očistiti srezove Grocka i Umka.²³²

Žestina koju su Draža Mihailović i njegovi potčinjeni pokazivali prema partizanskim simpatizerima, bila je obrnuto proporcionalna žestini koju su pokazivali prema nacističkom okupatoru.

3.49 ČETNIČKI POHOD U ISTOČNU BOSNU

Mihailović je nastojao da izbegne zavadu sa Nemcima su Srbiji, jer mu je faktička situacija odgovarala. Nem-

²³¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 45.

²³² Dragoslav Dimitrijević Beli, Kosmajski partizani (knjiga II), Sopot 1983., str. 142.

ci su držali gradove i komunikacije, a “gorski car” Draža Mihailović sela i šumska područja. Umesto toga, on je nastojao da proširi uticaj na susedne oblasti. Nakon mobilizacije u Srbiji, na hiljade Mihailovićevih četnika je **5. oktobra 1943.** krenulo u istočnu Bosnu. Prvo su napali Višegrad, u kom se nalazila posada NDH sa dve čete Vermahta. Napad su posmatrali britanski general Armstrong i američki pukovnik Sajc, kako bi se uverili u četničku borbu protiv okupatora. Američki pukovnik Albert Sajc je u svojoj knjizi objavljenoj nakon rata pisao da su se četnici hrabro borili:

video sam četnike, na neki način zaštićene puščanom vatrom svojih drugova, kako jurišaju na neprijateljske betonske bunkere, vade osigurače iz bombi, drže ih par sekundi (one su podešene da eksplodiraju posle pet sekundi) i ubacuju ih kroz puškarnice. To nije posao za plašljivce, a mnogo ih je stradalo... Sledećeg jutra, istraživali smo grad posle trijumfalnog ulaska... Mrtvi Nemci i ustaše pokrivali su ulice, sa njihovim šlemovima i crnim čizmama.²³³

Nakon zauzimanja grada, došlo je do izživljavanja i odmazdi nad civilima, što pominje i Zaharije Ostojić u izveštaju od 8. oktobra, nalazeći razumevanja za svoje borce:

U samom višegradu bilo je samovoljnog ubijanja, paljenja i pljačke i pored moje stroge zabrane, ali su vojnici bili ozlojeđeni zato što je turska milicija tri dana pre našeg napada, po odobrenju Nemaca, izvršila ispad iz višegrada i zapalila sela velji Luk, Sase i Haluge i poubijala gde god je koga našla živog.²³⁴

Nakon pada Višegrada, četnička vojska je 13. oktobra 1943. zauzela i Rogaticu. Međutim partizani, koji su već bili proterali Mihailovića u Srbiju, nisu mu dozvolili ši-

²³³ Miloslav Samardžić, “Četnici i kapitulacija Italije (2)”, Pogledi, 23. mart 2013.

²³⁴ Kosta Nikolić, Istorija Ravnogorskog pokreta, knjiga I, Beograd 1999., str. 441.

renje. Dve partizanske divizije, peta krajiška i novoformirana 27. istočnobosanska, narednih dana su potpuno razbile najveću dotadašnju koncentraciju srbijanskih četnika.

3.50 BRITANSKO RAZOČARENJE

Umesto da se uvere u Mihailovićevu borbu protiv Nemača, saveznici su se uverili u potpunu neupotrebljivost njegove vojske. Draža Mihailović nakon propale antiosovinske ofanzive izveštava Zaharija Ostojića o tome:

Britanski đeneral je dobio uverenje za celu vojsku od onog što je video kod višegrada. On smatra da su naše jedinice vrlo rđavo vođene i da uopšte ne znaju vojnu veštinu, nasuprot komunistima koji su odlično vođeni. U ovome ima mnogo tačnih zapažanja. . .²³⁵

Borbe za italijanski plen pokazale su da su partizani daleko nadmoćniji. 23. oktobra Mihailoviću iz Crne Gore stiže izveštaj da su Nemci preoteli Kolašin od partizana, što je spaslo četnike od propasti:

Nemci su 21. oktobra ušli u kolašin. Komunisti i Italijanin koji su bili sa njima, trpe strahovite gubitke. Naši se nešto okuražili i napadaju razbijene komuniste. Žalosno, ali tačno. Da nisu Nemci angažovali ovolike snage, nas ovde ne bi bilo, jer se više niko nije hteo boriti.²³⁶

Saveznički zapovednik Srednjeg Istoka general Vilson je Mihailovićevu ofanzivu koja je „potrajala šest nedelja” ocenio kao sporednu i kratkotrajnu, uz izbegavanje da se preduzme bilo šta na vitalnim komunikacijama u Srbiji.

²³⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 42.

²³⁶ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga I, Beograd 1999., str. 412-413.

3.51 NEMAČKO VRBOVANJE DRAŽE MIHAILOVIĆA

Za razliku od Britanaca, Nemci su Dražu Mihailovića smatrali veoma upotrebljivim. Specijalni izaslanik Trećeg Rajha Herman Nojbaher dobio je zadatak da povede pregovore sa četnicima Draže Mihailovića „koje je Tito potisnuo u Srbiju”. Dnevnik Vrhovne komande Vermahta od **30. oktobra 1943.** beleži sledeće:

Nojbaher je primio sledeće smernice: u okviru svog zadatka na Balkanu, da sa političkim vođama vodi akciju protiv komunista. U tu svrhu on treba da ujedini nacionalne, antikomunističke snage na jugoistoku Evrope. Nojbaher je dobio posebnu punomoć, da, recimo, sme voditi pregovore sa nacionalnim banditima, ako se za to pruži mogućnost, a to se pre svega odnosi na bande Draže Mihailovića, koje je Tito potisnuo u Srbiju.²³⁷

U jesen 1943. godine Nemci su najzad rešili da prihvate Dražu Mihailovića za saradnika.

3.52 NAJOPASNIJI NEPRIJATELJ JE TITO

Te jeseni, Nemci su Tita smatrali najvećim protivnikom na okupiranom Balkanu, a Mihailovića potencijalnim saradnikom, što u svom izveštaju od **1. novembra 1943.** jasno iznosi komandant Jugoistoka Maksimilijan fon Vajhs:

Situacija u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva, u neposrednoj vezi sa zamišljenim, odnosno stvarnim tokom događaja na području Sredozemnog mora, znatno se zaoštrila. . . Najopasniji neprijatelj je Tito. . . Crvene snage nameravaju da prodru u Srbiju preko Drine. Mihailović vrši pripreme da ih odbije. .

²³⁷ Nikola Živković, „Srbi u Ratnom dnevniku Vermahta (23)“, Glas javnosti, 2. februar 2003.

. Zbog toga Mihailović već traži vezu sa nemačkim komandama, da ne bi potpao pod komunističku vlast.²³⁸

U isto vreme istu procenu je imao i Draža Mihailović, da su mu najopasniji neprijatelj komunisti.²³⁹

3.53 SAVEZNICI NAM ODOBRAVAJU POKOLJE

Videvši da saveznička vojska koju je očekivao nije stigla, i da partizani ne prihvataju njegovo prestrojavanje, general Mihailović do kraja rata više nije napadao Nemce. Nakon propale antiosovinske ofanzive, on **7. novembra 1943.** naređuje opštu mobilizaciju protiv komunista, pod pretnjom smrtne kazne:

Naređujem, svi Srbi na okup u zajedničku borbu protiv najopasnijeg našeg neprijatelja komunista... Napadati ih po trojkama na putevima i svuda gde može u leđa, isto onako kao što su oni nas napadali u leđa dok smo napadali ustaše i Nemce... Suzbijajte njihovu laž da je njihovo pitanje rešeno ni konferenciji u Moskvi... Prema svim komandantima koji ne budu izvršili ovo naređenje preduzeće se mere kao prema izdajnicima... Saveznici nam ovaj stav odobravaju.²⁴⁰

12. novembra 1943. general Mihailović u naređenju komdandantu Rasinskog korpusa Dragutinu Keseroviću precizira da „čišćenje komunista" podrazumeva nemilosrdno likvidiranje njihovih simpatizera i jataka:

Produžite rad na definitivnom čišćenju komunista. Oni ne smeju postojati u Srbiji... Uništavajte sve njihove simpatizere i jatake bez milosti. Kad ne budu imali simpatizere neće moći ni da postoje.²⁴¹

Iako je Draža lagao da njegovu „borbu protiv komunista" saveznici odobravaju, kada je saveznička misija krenula

²³⁸ Zbornik NOR, tom XII, knjiga 3, dok. 156.

²³⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 42.

^{240, 241} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 42.

u obilazak terena, on **13. novembra 1943.** naređuje komandantima da borbu sa komunistima moraju sakriti:

Američki pukovnik Sajc, američki kapetan Mensfeld, britanski p. pukovnik Hadson i naš kapetan Bora Todorović običi će vaše korpuse... Amerikancima i Englezima ništa ne govoriti o borbama sa komunistima. To sakriti.²⁴²

Četnički rat protiv komunista nije mogao proći neopaženo. **15. novembra 1943.** britanski kapetan Vejd sa Kopaonika javlja da četnički komandant Cvetić pali kuće svojih boraca koji su prešli partizanima. Vejd još tvrdi da je Cvetić preko Nedićevih vlasti tražio da Nemci naružaju po trideset ljudi u svakom selu za borbu protiv partizana.

3.54 NAROD NEĆE U ČETNIKE

16. novembra 1943. Draža Mihailović javlja Zahariju Ostojiću da se prebegli četnici odlično bore u partizanskim redovima:

Dobio sam izveštaj da se ljudstvo pribojske i višegradske brigade odlično bori sada u komunističkim redovima što je dokaz da je naš starešinski kadar ispod svake kritike...²⁴³

17. novembra 1943. Miloš Marković iz Požeškog korpusa javlja Draži da narod neće u četnike:

Mobilizacija koju sprovode četnici sada nailazi na slab odziv... Sa izvesnim vodećim ljudima ovog kraja narod neće više da sarađuje jer su ostali nedisciplinovani i narod ih je sit... Četnici se opijaju, kockaju i bludniče. Svaki četnik smatra da ima pravo da tuče seljake. Narod se buni i preti.²⁴⁴

^{242, 243, 244} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 42.

3.55 ČIŠĆENJE KOSMAJA

Jedno od partizanskih žarišta u Srbiji bio je Kosmaj. General Mihailović **17. novembra 1943.** naređuje „čišćenje“ Kosmaja i okoline Beograda po svaku cenu:

Kosmaj mora da se očisti po svaku cenu. Radite prema situaciji da se Kosmaj, pa sve do Beograda, što pre očisti.²⁴⁵

Za koordinatora akcije „čišćenja“ Draža Mihailović je postavio pukovnika Jevrema Simića.

3.57 POMOĆ OKUPATORIMA U RASULU

U međuvremenu, naglo ojačali partizani su se već probili u Srbiju. Sredinom novembra 1943. godine, Peta krajiška divizija je razbila nemačke i bugarske snage kod Užica. Okupacionim snagama u rasulu priskočili su četnici u pomoć, o čemu komandant Zlatiborskog korpusa Dušan Radović Kondor izveštava Dražu Mihailovića:

Noću, 17/18 ovog meseca oko 21,30 časova, komunisti su jačim snagama napali Bugare i Nemce u Kremnima i posle osmočasovne borbe potpuno razbili oko 1800 Bugara i 200 Nemaca... Bugari se u najvećem neredu i bez oružja povlače za Užice. Beže glavom bez obzira. Tenkove su odveli za Užice, dok je izgleda bugarska artiljerija pala u ruke partizanima. U momentu pisanja ovog izveštaja jedan izvesni deo Bugara, koji se organizovano povlači, vodi borbu sa komunistima u Biosci. Naši delovi stupili su u borbu kod Bioske iz pravca s. Kneževići. Mišljenja sam da će u toku današnjeg dana pasti i Bioska i da će komunisti navaliti za Užice. Ja gde god mogu napadaću. Stanje je vrlo ozbiljno!²⁴⁶

²⁴⁵ Miodrag Zečević, Dokumenta sa suđenja Draži Mihailoviću, Beograd 2001. str. 578.

²⁴⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 34.

Kondor u nastavku upozorava Dražu da se narodu već šire vesti o njegovim pregovorima sa Nemcima:

Kapetan Mitić, presvučen u civilno odelo, viđen je u Užicu sa Nemcima. Posle je u jednom nemačkom automobilu otišao kako kažu za Beograd kamo ga vi šaljete radi hvatanja neke veze i sporazuma. Ova se vest širi naglo.²⁴⁷

3.58 BRITANCI RAZOTKRIVAJU MIHAILOVIĆA

18. novembra 1943. britanski potpukovnik Koup izveštava svoju komandu o saradnji četnika i Nedićevih vlasti protiv partizana. Koup kaže da je većini četnika majora Radoslava Đurića neprihvatljiva ova saradnja, da oni neće protiv partizana zajedno sa Nedićem, i da je Đurić, uprkos suprotnim Mihailovićevim naređenjima, već kontaktirao lokalne partizane.

20. novembra 1943. kapetan Mor ocenjuje da je većina četničkih vođa protiv partizana samo zbog naređenja generala Mihailovića. Četnički komandant Miloš Marković objasnio je Moru da ne može kontaktirati partizane oko saradnje, pošto je primio naređenje od Draže Mihailovića u kojem se pretilo smrću svakome ko nije spreman da se bori protiv komunista.

3.58 DAJTE MI IMENA, IZMISLIĆU SPECIJALNE ORGANE PROTIV NJIH

20. novembra 1943. godine Draža javlja majoru Đuriću da namerava da povuče britanske oficire koji su ga raskrinkali, i da će protiv njih uložiti žalbe od strane organa koje će izmisliti:

²⁴⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 34.

Nameran sam da tražim da se iz drugog kosov. korpusa britanski oficiri uklone i zamene drugima. Izvestite me o njihovom dosadašnjem štetnom radu u koliko ih poznajete i dajte mi njihova tačna imena gde god osetite da pojedinci od njih i suviše vršljaju da bih ja mogao ulagati proteste ne od vaše strane već od mojih specijalnih organa sa terena koje ću izmisliti.²⁴⁸

3.59 SAVEZNIŠTVO SA NEMCIMA U SRBIJI

Specijalni nemački izaslanik Herman Nojbaher, poslat da pregovara sa Dražom Mihailovićem, ponudio je četnicima ugovore o uzajamnom nenapadanju i savezništvu u borbi protiv partizana. Uskoro su mnogi ovlašćeni Mihailovićeви komandanti potpisali sporazume sa Nemicima u Srbiji. **19. novembra 1943.** četnički komandant Starog Rasa i osovinski heroj sa Neretve Vojislav Lukačević prvi je potpisao sporazum sa Vermahtom. Ugovor je predviđao zajedničku borbu protiv komunista, obavezu četnika da neće pomagati pripadnike snaga koje su u ratu sa Nemačkom (tj. Britance), prepuštanje dogovorenih područja četnicima „radi samostalnog vođenja borbe, koju vodi i nemački Vermaht“, uključivanje četnika pod nemačko zapovedništvo prilikom većih operacija, redovnu isporuku municije i razmenu štabova za vezu.²⁴⁹

Istovremeno, četnici vojvode Đujića na tromedi Like, Bosne i Dalmacije su se borili pod direktnom komandom Vermahta. Izveštaj načelnika štaba 15. nemačkog korpusa od **19. novembra 1943.** beleži:

Borbeno sadejstvo sa četničkim grupama duž glavne saobraćajnice Bihać – Gračac – Knin – Drniš – Šibenik sastoji se u tome što su četnici okupljeni u

²⁴⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 42.

²⁴⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 260.

posebnim uporištima uz oslonac na nemačke trupe. Četničke vođe primaju naloge i uputstva o vršenju zadataka obezbeđenja i izviđanja od zapovednika nemačkih uporišta... Pored toga, specijalne četničke grupe upućuju se prema našim direktivama u komunističku pozadinu.²⁵⁰

21. novembra 1943. nemački zapovednik Balkana Maksimilijan fon Vajhs je izdao uputstvo jedinicama o saradnji sa četnicima, koji moraju „da prekinu sve veze sa silama koje se nalaze u ratu sa Nemačkom i da izruče štabove za vezu tih sila koji se nalaze kod njih". Fon Vajhs podseća potčinjene da se lojalna orijentacija četnika ne sme uopštiti, jer neki još uvek izvode prepade i sabotaže, ali „propagandu protiv četničkog pokreta treba obustaviti", do daljnjeg. Istog dana, 21. novembra 1943. general Mihailović je uputio depešu vojvodi Momčilu Đujiću kojom mu nalaže da poveća saradnju sa Vermahtom u borbi protiv partizana, jer su oni „izdali srpsku stvar".

251

22. novembra 1943. Dušan Radović Kondor, šef četničke obaveštajne službe, javlja generalu Mihailoviću da Nemci streljaju građane u Užicu po spiskovima koje su im četnici dostavili:

U Užicu se već dve noći hapse komunisti po spiskovima koje je ovaj štab dostavio prestoniku gradske policije Tomoviću, koji je u našoj službi. Ovde je pomagao i šef nemačke obaveštajne službe Kolić, koji je bio na indirektan način upoznat sa podacima kojim smo raspolagali. Izvešten sam da je noću 21/22. vršeno streljanje nekoliko takvih.²⁵²

Dnevnik Vrhovne komande Vermahta od **23. novembra 1943.** beleži da četnici nisu samoinicijativno potpisali ugovore sa Nemcima, već po naređenju Mihailovića, koji se sam neće eksponirati zbog raspoloženja naroda:

²⁵⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 259.

²⁵¹ NAW, T-311 roll 196, frame 223.

²⁵² Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 240.

Mihailović je, prema pouzdanom izvoru, izdao naređenje svojim potčinjenima da sarađuju sa Nemcima, ali on sam ne može s obzirom na raspoloženje naroda u tom pogledu.²⁵³

3.60 ČETNIČKO PROTERIVANJE BRITANACA

U skladu sa novim savezništvom, general Mihailović je pristupio sistematskom proterivanju Britanaca. **22. novembra 1943.** Draža javlja majoru Milošu Radojloviću, komandantu Mlavsko-smederevske grupe korpusa:

Englezi su se stalno interesovali za vas i tvrdili kako ste im obećali rušenje pruge u dolini Morave i stalno traže da im ja taj predlog odobrim... Odgovorio sam Englezima da vi za sad nemate pod komandom nikakve trupe... Prema tome se upravljajte... Ostanite na svome mestu i dalje radite, a čuvajte se Engleza. Nemojte im uopšte verovati u njihove doture materijala. Oni su obični trgovci za kupovinu ljudske krvi i to za jeftinu cenu.²⁵⁴

23. novembra 1943. general Mihailović daje instrukcije Predragu Rakoviću kako treba ponižavati „Perinog šefa“, tj. britanskog generala Armstronga, šefa vojne misije kod četnika:

Izmišljajte stotinu razloga naravno opravdanih da se dolazak Perinog šefa odgodi. A kad budemo rešili da ga najzad povedemo kod vas onda ćete doći lično da ga primite, jer taj dripac ne zaslužuje nikakvu pratnju. Zato će te ga vi lično kao kufer voditi jer je to bezobrazan tip koga treba da vodi majstor kao vi.²⁵⁵

²⁵³ Ratni dnevnik Vrhovne komande Vermahta od 23. novembra 1943. KTB OKW, knjiga 6, str. 1304.

^{254, 255} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 42.

24. novembra 1943. Draža naređuje Milošu Radojloviću, komandantu Mlavsko-smederevske grupe korpusa, da batali razgovore sa Englezima i pomogne akciju čišćenja komunista južno od Beograda (videti pokolj u Vraniću):

U pogledu uništavanja komunista na reonu avalskog korpusa izdato je naređenje puk. Simiću... Vi umesto što vodite neke razgovore sa Englezima koji sada idu ka vama, učinite sve da ova akcija bude potpomognuta...²⁵⁶

24. novembra 1943. general Mihailović naređuje majoru Đuriću da batali sabotaze ukoliko Englezi ne plate, da sve snage usmeri protiv partizana, i da likvidira kanadskog antifašistu Čarlsa Robertsona:

Na Solunu je postojala grčka izreka: Nema pari, nema traka truka. Prema ovome ako nam ne pošalju avione nećemo rušiti objekte... Što se tiče komunista mi smo u stavu nužne odbrane na celoj teritoriji Jugoslavije, i to je opravdanje za akciju protiv njih. U pogledu komunista nastavite akciju do potpunog njihovog uništenja... Pazite dobro da li vaš šef misije održava vezu sa Robertsonom. Robertsona ako uhvatite odmah ga likvidirajte.²⁵⁷

30. novembra 1943. general Mihailović naređuje Ljubi Patku, komandantu Timočkog korpusa, da protera britanskog majora Erika Grinvuda koji hoće da vrši sabotaze bez njegovog dopuštenja:

Kod vas je tamo engleski major Grinvud sa telegrafistom. To je posledica prosjačenja materijala. Nije došao da vas pomogne u materijalu već da uništi naša sela za neku sitnu sabotazu. Naređujem da Grinvuda sa celom pratnjom najurite kao kučku po mom naređenju jer je pošao na teren bez mog odobrenja. Ponavljam najurite ga kao kučku i izvestite.²⁵⁸

^{256, 257, 258} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 42.

Britanski general Čarls Armstrong i četnički major Predrag Raković, kome je Draža naredio da šefa britanske misije "voda kao kufer" potpuno samog, jer taj "dripac ne zaslužuje nikakvu pratnju".

3.61 NOVI SPORAZUMI SA NEMCIMA

25. novembra 1943. i Ljuba Jovanović Patak, komandant Timočkog korpusa Jugoslovenske vojske u otadžbini, potpisao je ugovor sa nemačkom komandom u Zaječaru. Dva člana ugovora su predviđala odbacivanje Britanaca:

- 3) Jovanović se obavezuje da nijedan pripadnik njemu potčinjenih jedinica neće delovati na strani sila koje su u ratu sa Nemačkom.
- 4) Obaveza Jovanovića da onemogući obaveštajne kanale preko kojih bi neprijatelji velikonemačkog vermahta mogli da dođu do informacija o nemačkim vojnim pokretima.²⁵⁹

²⁵⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 266.

Istog dana, **25. novembra 1943.** na sednici Nedićeve vlade je konstatovano da je pokret Draže Mihailovića lojalan prema okupatorskim i kvislinškim vlastima, a negde i aktivno sarađuju:

U pogledu akcije DM može se kao bitno naglasiti sledeće: lojalan stav prema okupatorskim i srpskim vlastima, njihovim organima i njihovim oružanim odredima. Beskompromisna borba protiv komunista, svuda gde se god susretne. U nekim okruzima i aktivna saradnja sa nemačkim i našim predstavnicima prilikom borbi protiv komunista.²⁶⁰

27. novembra 1943. Jevrem Simić i Nikola Kalabić potpisali su ugovor o saradnji sa Nemcima. Sporazumom su obavezani da neće vršiti sabotaže protiv Vermahta, da neće trpeti britanske misije na svom terenu („da se u potčinjenim jedinicama ne nalaze pripadnici sila koje su sa nemačkom u ratu“), da će se pod komandom Vermahta boriti protiv jačih skupina partizana („uključivanje četničkih jedinica u nemačko borbeno vođstvo prilikom većih zajedničkih borbenih dejstava“), i da imaju određene ruke protiv lokalnih „komunista“ na svom području.²⁶¹

Po sklapanju sporazuma, Kalabić je naredio svojim ljudima „da se Nemci i pripadnici Nemačke oružane snage ne smeju napadati pa ni razoružavati.“ Svaki napad na nemačke okupatore Nikola Kalabić je kažnjavao smrću:

Za svako neizvršenje ovog naređenja, učinioca dela staviću pod preki sud i kažnjavaću smrću.²⁶²

Sam Mihailović je, u skladu sa politikom simuliranja otpora, nastojao da ostane u senci.

²⁶⁰ Milan Borković, Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941-1944, Beograd, 1979., knjiga II, str. 224.

²⁶¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 262.

²⁶² Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 160.

3.62 BRITANCI PREPUŠTENI NA NEMILOST

Krajem 1943. godine, Britanci u Srbiji su se našli u nezavidnoj situaciji, gonjeni od Nemaca a odbačeni od četnika. **9. decembra 1943.** britanski kapetan Hargrivz iz oblasti Homolja izveštava da je njegova pozicija vrlo ozbiljna i da saveznička misija „ne dobija nikakvu pomoć od četnika ili seljaka, nego se potuca naokolo, kroz mećave i kišu, bez pratioca, nepoželjna gde god dođe”.²⁶³ Sutradan, **10. decembra 1943.** kapetan Edgar Hargrivz je zarobljen, dok je njegov saborac kapetan Neš poginuo, prilikom napada nemačkih trupa na britansku misiju.

3.63 NEPODNOŠLJIVA SLOBODA NEMAČKOG KRETANJA

9. decembra 1943. saveznički zapovednik Sredozemlja general Džambo Vilson je poslao Mihailoviću poslednji ultimativni telegram:

Sloboda kojom se Nemci služe železničkim prugama od Grčke do Beograda za prevoz i izdržavanje trupa nepodnošljiva je... Zato se umoljavate da, sa što manje zastoja, izvršite dva jednovremena napada radi uništenja:

a) Železničkog mosta na pruzi Stalać – Niš, preko Morave.

b) Železničkog mosta na pruzi Kraljevo – Mitrovica, preko Ibra.²⁶⁴

Medutim, ni poslednji apel nadležne britanske komande nije imao efekta. Četnici su već ugovorom bili obavezani da neće vršiti sabotaze protiv Vermahta.

²⁶³ Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 158.

²⁶⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 250.

3.64 SABOTIRANJE BRITANSKIH MISIJA

General Mihailović već sutradan, **10. decembra 1943.**, naređuje svojim ljudima da maksimalno otežaju položaj britanskih misija, pa čak i da sabotiraju njihove radio stanice:

Naređujem prema svim engleskim misijama sledeći postupak:

1. – Najveća, veća nego do sada, učtivost i hladnoća.
2. – Preprečiti im svaku vezu sa komunistima na terenu.
3. – Ne dozvoliti im apsolutno nijedan podatak ni o čemu.
4. – Onemogućiti im uopšte snabdevanje benzinom, tako da što skorije prestanu njihove stanice. U njihov benzin sipati šećer, ali to da niko ne primeti. Ovo čuvati u najvećoj tajnosti i benzin im što pre uskratiti pod izgovorom da ga nema...²⁶⁵

12. decembra 1943. pripadnici britanskih snaga u Srbiji su iz Kaira primili sledeće vesti:

1. U roku od nekoliko dana možda će vlada Nj. v. kralja odlučiti da odbaci Mihailovića...
2. Preko partizana je jedini put povlačenja...
3. Vama najbliži partizanski štabovi se nalaze na Jastrepcu i na Kosmaju, južno od Beograda....²⁶⁶

3.65 NEMCI I ČETNICI SADA SU SABORCI

14. decembra 1943. Siniša Ockoljić, komandant Mlavskog korpusa javlja Draži:

kapetan Mitić bio je poslednjih dana na pregovorima i sa Nemcima gde je sa njima ručao u Mažestiku...

²⁶⁵ Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 139-140.

²⁶⁶ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 42-43.

Nemci su povodom toga štampali letke blizu 2.000.000 primeraka sledeće sadržine: Narodni borci četnici, u radosti pozdravljam prestanak besmislenog međusobnog proliivanja krvi i zdrav razum koji je zavladao u vašim redovima. Sada možemo da se zajednički borimo protivu komunizma, tog smrtnog neprijatelja Evrope...²⁶⁷

15. decembra 1943. Pavle Grujić, Dražin delegat za Vojvodinu, javlja da je Hitler odobrio saradnju:

Pod predsedništvom vojnog zapovednika za jugoistok, održana konferencija feld komandanata, pretstavnika vojno upravnog štaba i šefova Gestapoa za jugoistok, raspravljano o merama u cilju konačne likvidacije partizana i iznalaženja najpogodnijeg načina saradnje sa oružanim odredima JVO... Zapovednik je dostavio stvar Nemačkoj V.K. na odluku. Odluka po ovome sa potpisom Hitlera glasi: Da Gestapo ima da zauzme umeren stav, a vermaht da postupi po slobodnoj oceni stanja stvari na način kako to vojni položaj i opšta situacija bude zahtevala.²⁶⁸

3.66 BRITANSKI GENERAL RAZOČARAN

17. decembra 1943. britanski general Armstrong se sastao sa Dražom Mihailovićem, izjavljujući da je duboko razočaran:

Stigao sam pun nade i predviđao sam doba srećne saradnje, po dobrim i po zlim prilikama, kao i mnogo korisnih operacija protiv morskog okupatora... U prethodnih šest meseci dostavljeno je najmanje 20 transporta potpukovniku Keseroviću, 27 transporta vašim komandantima u Homolju i, kao što znate, znatno više od 40 transporta potpukovniku Đuriću i raznim drugim komandantima... Godina se ubrzo primiće svome kraju. Gledam oko sebe da napravim pregled onoga što

^{267, 268} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 52.

je postignuto protiv neprijatelja, okupatora... Da govorim bez okolišanja, duboko sam razočaran.²⁶⁹

3.67 ČETNIČKI POKOLJI U OKOLINI BEOGRADA

Nakon sklapanja ugovora sa Nemcima, četnici su preduzeli stravičan teror nad simpatizerima i porodicama partizana u Srbiji. **19. decembra 1943.** godine, uoči pokolja u Vraniću na svetog Nikolu, major Svetislav Trifković izveštava generala Mihailovića o likvidacijama civila:

Čišćenje komunističkih jataka vrši se u velikoj meri.²⁷⁰

21. decembra 1943. Jevrem Simić izveštava generala Dražu da priprema ubistva političkih protivnika po Beogradu:

Nemci javno govore da će uskoro napustiti Balkan. Svi strahuju od komunista. Njih je pun Beograd. Hitno Saši naredi da mi dođe na Rasov teren, da organizujem rad „Crnim trojkama” i da počnem ubijanje poznatih komunista u Beogradu.²⁷¹

3.68 MEĐU ČETNICIMA NEMA JUNAKA

22. decembra 1943. Đorđije Lašić iz Crne Gore se jada Draži:

Moje teškoće su velike... Nemam municije i automatskog oružja, kao ni materijalnih sredstava, a najmanje junaka.²⁷²

23. decembra 1943. poručnik Jovan Pupavac javlja Draži da su svi četnici u Zapadnoj Bosni u službi Vermahta:

²⁶⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 45.

²⁷⁰ Miodrag Zečević, Dokumenta sa suđenja Draži Mihailoviću, Beograd 2001., str. 1390.

^{271, 272} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 52.

Dinarsku oblast napustio sam 11-XI iz razloga: što je svo ljudstvo stavljeno u službu Nemaca... Hranu i ostalo primaju od Nemaca. Ljudstvo je većinom raspoređeno za čuvanje bunkera i puteva... Masovna pljačka naroda vrši se bez sprečavanja.²⁷³

3.69 UBIJAMO SVE ŠTO IH SIMPATIŠE

23. decembra 1943. godine na poslednjem sastanku sa britanskim generalom Armstrongom, general Mihailović je predložio nacionalno pomirenje sa partizanima:

Duboko smo razmišljali na koji način da se spreči građanski rat i došli smo do zaključka: treba da dođe do sastanka između predstavnika Jugoslovenske vojske i Titovih snaga. [...] Smatramo da je nužno da posrednici i prisutni ovome sastanku budu britanski delegati.²⁷⁴

U međuvremenu, radio je na "čišćenju komunista" punom parom. Istog dana potpukovnik Milutin Radojević, delegat za područje Jablanice i Toplice, izveštava Dražu da čiste simpatizere bez milosti:

Za poslednjih deset dana ovde smo likvidirali 40 partizana. Sada ih gonimo na sve strane i ubijamo sve što ih simpatiše. Za ovaj kraj ne brinite, prečistićemo sa ovim izrodima bez milosti.²⁷⁵

27. decembra 1943. Živan Lazović, komandant Smederevskog korpusa, izveštava Dražu Mihailovića o likvidacijama komunista i simpatizera po podavalskim selima:

Stanje u korpusu redovno. Sa 400 ljudi nalazim se u selu Boleču, srez Grocka. Selo sam blokirao 27 - XII u 4 sata izjutra, pretres otpočeo u 8 časova, uhva-

²⁷³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, str. 341-342.

²⁷⁴ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999., str. 210.

²⁷⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 58.

ćeno 11 aktivnih komunista i 15 simpatizera. Održao sam govor pred 1000 ljudi. Iz sela uopšte niko ne veruje da nas uopšte ima. Selo je potpuno komunistizirano... Svi pohvatani komunisti likvidirani i to: 30, 10 iz Boleča i 20 iz ostalih sela.²⁷⁶

28. decembra 1943. major Vladimir Komarčević izveštava đenerala Dražu o teror u Valjevu:

Noću 24/25 XII naredio sam upad 30 vojnika iz podgorske brigade u Valjevo. Izvedeno 11 opasnih komunista. Upad izvršen u centar grada. Nemci zbunjeni, Ljotićevci stali pod oružje... Akcijom rukovodio kapetan Nedić (Neško). Žrtava nije bilo.²⁷⁷

U međuvremenu, britanska vlada je odbacila Mihailovičev zakasneli predlog za pomirenjem sa partizanima, "koji je ionako previše vonjao na poslednje pokajanje u smrtnoj postelji", kako reče pukovnik Bejli. Zvaničan odgovor britanskog ministarstva spoljnih poslova je glasio da, koliko oni mogu videti, "nije bilo ničega što bi sprečavalo Mihailovića da se obrati partizanskom štabu".²⁷⁸ Partizani u to vreme više nisu hteli ni da čuju za Dražu Mihailovića, koga su proglasili ratnim zločincem.²⁷⁹

3.70 ČETNICI NEMAČKA POLICIJA

Nakon sporazuma sa nacistima, u Srbiji je formirana "ravnogorska policija", čiji je glavni zadatak bio otkrivanje partizanskih jataka. **28. decembra 1943.** Živan Lazović, komandant Smederevskog korpusa, javlja Draži da četnici nose policijska odela, Nemci ih štite, a narod ne veruje:

Nalazim se u selu Vrščinu. Komandant vračarske brigade, kome je dodeljeno ovo selo, video sam, sa

^{276, 277} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 58.

²⁷⁸ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999., str. 213.

²⁷⁹ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999., str. 212.

sobom vodi 20 vojnika, većinom policisko odelo sa policiskim pločicama na grudima. Stalno boravi u jednom kraju, većinom blizu železničke stanice na kojoj ima 50 Nemaca, te je na ovaj način obezbeđen da ga komunisti ne napadaju... narod videći njih u policijskom odelu sa pločicama nije ubeđen da je ovo naša organizacija.²⁸⁰

3.71 ISTREBLJENJE JATAKA, SIMPATIZERA I ČITAVIH PORODICA

28. decembra 1943. Siniša Ocokoljić, komandant Mlavskog korpusa izveštava o bespoštrednim ubistvima civila koji pomažu i simpatišu partizane:

Nastavljamo bezpoštredno gonjenje ostataka ovih bednika, koji se rastureni kriju čak i po nužnicima. Istrebljenje ne samo jataka već i simpatizera komunističkih, u toku je.²⁸¹

28. decembra 1943. potpukovnik Milutin Radojević, delegat za područje Jablanice i Toplice, izveštava Dražu o uništenjima srpskih porodica i sela:

Zbog toga što srpski izrodi pomažu proleterijatski ološ u pojedinim selima naredio sam uništenje celih porodica, palenje domova i celih sela, tamo, gde partizani nalaze svoja uporišta.²⁸²

29. decembra 1943. Leko Damjanović sa Majevice izveštava Dražu o brutalnim pokoljima pod okriljem Nemaca:

Bande su prsle na sve strane. Četnici i narod sa sekirama gone, razoružavaju i ubijaju sve. Četni-

²⁸⁰ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999., str. 212.

^{281, 282} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 52.

ci su svi u pokretu i u gonjenju... Nemačke trupe, koje su bile na terenu odlaze i ostavljaju četnike za čišćenje terena. Četnici za vreme njihove akcije nisu dirani, delili su im municiju. Majeвица za sada je čista od komunističkih bandi... Turci me nazivaju Car Leko.²⁸³

²⁸³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 52.

1944

4.1 UBISTVA INTELEKTUALACA

4. januara 1944. četnički komandant Zdravko Milošević, komandant Varvarinskog korpusa, izveštava Dražu Mihailovića da je odredio intelektualce u Jagodini za likvidaciju uoči srpske nove godine:

U Jagodini pojavom Titovom narod počeo da se svrstava u naše redove, ali isto tako ovejani mošinovci počeli su da dižu glavu. Mnoge sam otkrio i upoznao. U većini oni su intelektualci. Nameravam da izvršim pokolj većeg stila uoči Nove godine. Odobravate li?²⁸⁴

Istog dana Miloš Vignjević, načelnik štaba Zlatiborskog korpusa, javlja Draži da sastavljaju spiskove komunista i dostavljaju Nemcima:

Danas sam primio od Diše Jovanovića jedan spisak komunista iz Požege, koji mi je dostavljen po Vašem naređenju. Odmah sam ga na pogodan način dostavio kome treba.²⁸⁵

5. januara 1944. Živan Lazović javlja Draži da su četnici službeno postali nemačka policija:

Na drumu Beograd – Smederevo, zaustavili smo nemačke automobile, pregledali da ne švercuju. Oružje im vratili i pustili, overio objave za put sa našim štambiljom.²⁸⁶

²⁸⁴ Miodrag Zečević, Dokumenta sa suđenja Draži Mihailoviću, Beograd 2001., str. 1390.

^{285, 286} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 58.

4.2 ODLAGANJE SABOTAŽA

U međuvremenu, Draža Mihailović je nastavljao da igra svoju igru sa saveznicima. **6. januara 1944.** on nalaže svom komandantu Predragu Rakoviću da britanskom generalu Armstrongu, koji je "tvrdoglav kao slon", objasni da akcije protiv Nemaca moraju čekati zbog partizana:

kažite đeneralu da ćemo mi akciju preduzeti pošto prethodno sačuvamo Javor i Dragačevo od upada komunističkog... Đen. Armstrongu objasnite ovo sa puno pažnje pošto je on tvrdoglav kao slon, ali kažite mu da mi nemožemo dozvoliti da nas mangupi tuku dok mi radimo posao.²⁸⁷

8. januara 1944. Draža naređuje Radoslavu Cvetiću, komandantu Javorskog korpusa, da i dalje odlaže sabotaže protiv Nemaca:

Zbog potrebe borbe protiv komunista specijalni zadatak koji ste dobili može biti odložen... Brigadiru Armstrongu u najlepšim rečima saopštite da smo mi napadnuti i da se mi moramo braniti. Ako đeneral Armstrong docnije bude tražio rušenje Lisanskog rudnika, kažite mu da nemate naređenje od mene i da bez moga naređenja ne smete ništa raditi.²⁸⁸

9. januara 1944. major Radoslav Đurić, koji nije bio upoznat sa potpisivanjem ugovora Nemcima, izveštava Dražu da se nešto čudno dešava:

Nemci su uhvatili neke vojnike Cvetića i Keserovića sa oružjem i odmah ih pustili.²⁸⁹

^{287, 288} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 64.

²⁸⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 58.

4.3 POHVALA ZA POKOLJ

13. januara 1944. Draža Mihailović je pohvalio Žiku Lazovića za „čišćenja simpatizera" u okolini Beograda:

Vrlo dobro ste uradili što ste upali u oblast Bgd-a.
Tako se radi. Produžite.²⁹⁰

4.4 BITKA ZA IVANJICU

11. januara 1944. Nikola Kalabić javlja Draži da su četnici, Bugari i Nemci uz pomoć tenkova zauzeli Ivanjicu od partizana:

Nemci i Bugari uz pomoć četnika ušli u Ivanjicu, a tenkovi produžili dalje. Komunisti odstupaju u pravcu Javor – Kušići.²⁹¹

13. januara 1944. Jevrem Simić izveštava Dražu da se četnici bore rame uz rame sa Nemcima:

Oko Arilja i Ivanjice ogorčene borbe, učestvuju i švapski tenkovi. Ovi i našima dali municiju za borbu.²⁹²

13. januara 1944. Predrag Raković raportira Draži da Nemci koriste četnike i Bugare za borbu protiv partizana:

Nemci ne nameravaju da dovedu u ovu oblast jače snage za borbu, jer su radi da ove partizane likvidiraju sa Bugarima, srpskom državnom stražom i da im pomognu četnici D. M.²⁹³

16. januara 1944. Nikola Kalabić izveštava Dražu Mihailovića da udružene osovinske snage vode borbu protiv partizana:

^{290, 291, 292} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 58.

²⁹³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 67.

Na Javoru kod Kušića i Katića još se vodi borba između komunista s jedne i četnika, poljske straže, Nemaca i Bugara s druge strane.²⁹⁴

4.5 SABOTAŽE SE OPET ODLAŽU

11. januara 1944. Keserović javlja Draži da Englezi uporno hoće borbu protiv Nemaca:

Erik Grinvud, engleski major došao je u Brus i obratio mi se jednim pismom u kome kaže, da treba da dođe kod mene radi izvršenja nekog specijalnog zadatka. Pozvao sam ga u štab, pa molim za obaveštenje, da li je poslat iz glavnog štaba i sa kakvim zadakom.²⁹⁵

12. januara 1944. Draža odgovara Keseroviću da se odlaže borba protiv Nemaca, ali ne i protiv partizana:

Eng. major Grinvud došao je kod vas da bi prisustvovao izvršenju specijalnog zadatka. Pošto se sada privremeno odlaže izvršenje specijalnog zadatka i potrebno je da se Grinvud upotrebi sa onim našim delovima koji vrše detaljno izviđanje za izvršenje spec. zadatka. Ni u kom slučaju on ne treba da bude prisutan tamo gde se borimo sa komunistima.²⁹⁶

12. januara 1944. Draža odgovara potpukovniku Dragoslavu Pavloviću koji ga kritikuje:

Čudi me da vama treba da objašnjavam. Specijalni zadatak mora se odložiti, ne po našoj volji, nego po volji komunista koji su upali u oblast Ivanjice... Sa pripremama za izvršenje specijalnog zadatka nastaviće se, a zadatak će se izvršiti, zapamtite, onda kada otklonimo komunistički napad. Napominjem vam da kralj i vlada potpuno odobravaju dosadanji

²⁹⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 67.

²⁹⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 58.

²⁹⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 64.

moj stav... Nemate vi šta da radite na poboljšanju naše politike. Ima ko time da se bavi. Ako nemate poverenja u mene, onda treba da imate poverenje u kralja.²⁹⁷

4.6 BEZ OKUPATORA NE MOŽEMO

13. januara 1944. vojvoda Momčilo Đujić, komandant Dinarske četničke divizije, javlja Draži:

Povlačenjem Nemaca iz ovih krajeva, dinarska grupa našla bi se usamljena i u teškoj situaciji u kojoj bi sav teret borbe protivu komunista morala primiti na sebe, pod tim terorom slomila bi se...²⁹⁸

4.7 KOLJU PO SELIMA

15. januara 1944. Jevrem Simić izveštava Dražu Mihailovića da komandant Oplenačke brigade, Tihomir Jovanović Karađorđe, uspešno kolje po selima:

Karađorđe u selu Banji zaklao 18 istaknutih i oko-relih crvenih. Čišćenje se vrši i dalje prema Daro-savi.²⁹⁹

4.8 MAJOR ĐURIĆ TRAŽI OBJAŠNJENJE

16. januara 1944. major Radoslav Đurić od generala Mihailovića traži objašnjenje o saradnji četnika sa Nemcima, za koju je saznao:

Od SS višeg vođe i generala policije Majksnera 3-XII-1943 god. dobiveno je saopštenje: Vojni zapovednik G. I. zaključio je sa izvesnim brojem četničkih vođa D. M. sporazum u cilju zajedničke borbe protivu ko-

²⁹⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 64.

²⁹⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 58.

²⁹⁹ Miodrag Zečević, Dokumenta sa suđenja Draži Mihailoviću, Beograd 2001., str. 197.

munista... Molim za obaveštenje po ovome, jer je prodrlo u narod da bi parirali ili objasnili.³⁰⁰

4.9 TAKO SE TO RADI

17. januara 1944. major Vladimir Komarčević izveštava generala Mihailovića da je "čišćenje komunista" u okolini Beograda uspešno završeno streljanjem većeg broja civila:

Na teritoriji posavskog sreza, završeno je potpuno čišćenje komunista. Zadnjih meseci po danu uhvaćeno je 37 ilegalnih komunista od kojih 22 streljano, streljano je 50 komunističkih jataka kod kojih je nađena veća količina oružja i od naših ljudi opljačkana sprema. U čišćenju učestvovali oko 500 ljudi, koji su dolazili do Čukarice.³⁰¹

18. januara 1944., nakon serije pokolja u avalskom kraju, general Mihailović je Živana Lazovića istakao za primer ostalim komandantima:

Strahovita neaktivnost kod starešina avalskog korpusa. Živan Lazović morao je da dođe da bi vam pokazao šta se može da uradi...³⁰²

4.10 NA KONGRES NEMAČKIM KAMIONIMA

Uporedo sa likvidacijama političkih protivnika, general Mihailović je krajem januara 1944. organizovao ravnogorski kongres u selu Ba i omladinski kongres u Brajici. **18. januara 1944.** major Zdravko Milošević javlja generalu Mihailoviću da su omladinski delegati na kongres išli nemačkim kamionima:

^{300, 301} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 67.

³⁰² Miodrag Zečević, Dokumenta sa suđenja Draži Mihailoviću, Beograd 2001., str. 1386.

Omladinci štaba 501 i 601 prolazeći kanalom sreza temničkog za deligradski korpus, hvalili se narodu kako su ih Nemci na istoj i susednoj teritoriji sve vozili svojim kamionima. Ovakva vest u narodu ostavlja rđav utisak. Odmah sam im kategorički zabranio da ništa pred narodom ne govore.³⁰³

4.11 NOVI UGOVORI SA NEMCIMA

23. januara 1944. nemačka komanda je izvestila o novom sporazumu četnika i Nemaca. Četnici su bili obavezni da učestvuju u sprečavanju sabotaža, da se „uklope“ u nemačku borbu protiv partizana, da potvrde da se na ugovornom području ne nalaze „pripadnici sila koje su u ratu sa Nemačkom“. Za četnike koji ne priznaju ugovor, „pukovnik Simić će te jedinice ili potčiniti sebi ili će se postarati da one napuste taj reon.“ Pritom, Dražini četnici su bili obavezni da cinkare okupatorima:

za borbu protiv komunista, četnici DM stavljaju na raspolaganje snagama za održavanje poretka svoje podatke i svoju obaveštajnu službu.³⁰⁴

4.12 LAZOVIĆ UBIJA I PLJAČKA, DRAŽA GA UNAPREĐUJE I HVALI

23. januara 1944. Sveta Trifković, komandant Avalskog korpusa, javlja Draži:

Celo selo Boleč mi se žalilo, da je Lazović opljačkao u vrednosti preko milijon dinara. Ovaj jedini prolazak Lazovića kroz ovaj teren ostavio je rđav utisak zbog velike pljačke koju i dalje proveravam.³⁰⁵

³⁰³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 67.

³⁰⁴ Zbornik NOR, tom XII, knjiga 4, dok. 20.

³⁰⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 67.

Uprkos žalbama potčinjenih, **25. januara 1944.** vrhovni vođa Draža Mihailović javlja Saši Mihailoviću, komandantu Beograda, da daje vlast Živanu Lazoviću da čisti komuniste u okolini Beograda:

Pošto se major Trifković nije pokazao dovoljno energičan u čišćenju terena avalskog korpusa od komunisti a kapetan Lazović je pokazao vrlo veliku aktivnost, zato sam privremeno stavio gročanski srez pod Lazovićevu komandu. Ovako će da ostane dok se komunisti potpuno ne raščiste...³⁰⁶

4.13 ČUVAMO NEMAČKE KOLONE

27. januara 1944. Ljubomir Lazarević iz Kolašina izveštava Dražu:

Po selima Crne Gore gospodare komunisti. Naše akcije vrše se samo u cilju osiguranja ili odbrane nemačkih kolona.³⁰⁷

4.14 JEDAN NEPOSLUŠAN HOĆE DA NAPADA NEMCE

27. januara 1944. pukovnik Jevrem Simić javlja Draži:

Poručnik Vasiljević, komandant kolubarske brigade pod uticajem Ninkovića nijednog mog naređenja nije se do danas pridržavao ni izvršavao... Ti naredi njegovu smenu definitivno i rasporedi ga negde dalje. Njegovi postupci navući će potere i neću moći na miru od Nemaca da očistim komuniste i organizujem avalski korpus... Zabranio sam napad i razoružanje Nemaca a ovaj 25 o.m. to za inat učinio.³⁰⁸

³⁰⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 69.

^{307, 308} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 67.

4.15 NE DOZVOLITE ENGLEZIMA AKCIJE PROTIV NEMACA

27. januara 1944. major Radoslav Đurić izveštava generala Mihailovića da je britanskim komandosima dosta čekanja i da će krenuti sami da vrše diverzije na nemačkim komunikacijama:

Moj šef misije saopštio je da će 28-I uputiti svoj tri oficira radi sabotaže na pruži bez obzira da li za ovo ima našu saglasnost ili ne. Mesto na kome ima nameru sabotažu da izvrši, nije kazao. Molim instrukcije po ovome.³⁰⁹

28. januara 1944. Draža javlja generalu Miroslavu Trifunoviću, komandantu Srbije, da Britancima neće dozvoliti antiosovinske akcije:

Đurić javio da mu je šef engleske misije saopštio da će od 28. preduzeti sabotaže, bez obzira na našu pomoć. Javio sam Đuriću da ne dozvoli Englezima vršljanje i da akcije sabotaže ne mogu vršiti bez nas.³¹⁰

31. januara 1944. kapetan Bora Todorović, pratilac američke misije, apeluje na generala Mihailovića da preispita svoju odluku o zabrani sabotaža, jer će posledice biti ozbiljne:

U interesu uspeha naše misije, neophodno je ukoliko već nije urađeno, da se odmah izvrše rušenja koja su Englezi tražili. Pukovnih Bejli plaši se mnogo posledica zbog neizvršenja ovog engleskog zahteva.³¹¹

³⁰⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 67.

³¹⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 69.

³¹¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 74.

4.16 POKOLJ U POMORAVLJU

U noći **1. februara 1944.** četnici su počinili pokolj civila u Jagodini, Čupriji i Paraćinu. Nakon pokolja, komandant Ljubomir Mihailović je izvestio generala Dražu Mihailovića:

Noću 1/2 - II preduzeo sam čišćenje komunista po varošima. Rezultat je ovaj: u Jagodini 17 muškaraca i 7 ženskih, u Čupriji 9 muškaraca i 1 ženska, u Paraćinu 11 muškaraca i 1 ženska, svega 37 muškaraca i 9 žena. Sa ovim likvidirane su glavne vođe i organizatori.³¹²

4.17 GENERAL ARMSTRONG UHVATIO ČETNIKE NA DELU

2. februara 1944. Draža Mihailović javlja svom komandantu Srbije generalu Miroslavu Trifunoviću, da ih je raskrinkao britanski general Armstrong, koji kaže:

Sledio sam Cvetića do Negbine, ali Cvetić je bio više za napad. Nisam video da su komunisti napali četnike. Nisam video ništa strašno. Nema zapaljenih sela. Jasno je da su partizani napali osovину u Ivanjici i posle su partizani bili gonjeni. Tačno je da četnici, Nemci i Bugari napadaju partizane blizu Zlatibora. Niži Cvetićevi oficiri zaboravljaju Nemce i mesto Nemaca oni misle da su partizani neprijatelji. Molim da gospodin Ministar naredi da se odmah potpukovnik Keserović i Major Cvetić vrate za napad na pruge prema direktivama.³¹³

³¹² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 84.

³¹³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 69.

4.18 KRALJ I VLADA SU SAGLASNI SA MOJIM RADOM

2. februara 1944. general Draža Mihailović naređuje pukovniku Dragoslavu Pavloviću da ne sluša Engleze i ne vrši sabotaze, jer su kralj i vlada saglasni sa takvim radom:

Ako se borite za kralja, kao što to stalno tvrdite i naglašavate, onda ne padajte u pogrešku koju ja vidim. Izgleda da je vama mnogo stalo da zadovoljite Engleze... Rušenje objekata izvršiće se kada ja budem naredio... Vi treba da znate da su kralj i vlada saglasni sa mojim radom.³¹⁴

Unatoč Mihailovićevim tvrdnjama da je sve u redu, mnogi borci su primećivali golemu promenu koja se zbila od vremena ustanka 1941. Jedan od četnika **10. februara 1944.** ovako rezimira svoju kritiku:

Jednom rečju, postajemo slični Pećančevim odredima.³¹⁵

20. februara i komandant Valjevskog korpusa Neško Neđić to isto zaključuje:

Dosadašnja disciplinovanost je potpuno nezadovoljavajuća. Mi savršeno podsećamo na četničke bande Koste Pećanca.³¹⁶

4.19 ČETNICI SE BUNE PROTIV ZLOČINA I KOLABORACIJE

16. februara 1944. major Radoslav Đurić je poslao oštar protest generalu Mihailoviću zbog klanja ljudi i žena u okolini Beograda:

³¹⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 74.

³¹⁵ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga I, Beograd 1999., str. 333.

³¹⁶ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga I, Beograd 1999., str. 335.

U poslednje vreme mnogo se komentariše kako u Beogradu tako i unutrašnjosti pa čak i u vozovima postupci naših ljudi u okolini Beograda, a naročito na teritoriji smederevskog korpusa. Najviše se govori o klanju ljudi i žena, što narod strašno osuđuje i gnuša se svega. Proveravajući sve na terenu prikupio sam mnogo podataka i utvrdio porazne činjenice. Ovo se najviše odnosi na rad kapetana Lazovića koji je glavni akter svega negativnog... Akcija Lazarevića ka Beogradu nije naš uspeh, već najveća sramota, jer je za vreme ove vršena ordinarna pljačka i klanje nevinog stanovništva. Sve se radilo u ime Nj. V. kralja i Vaše lično... Kapetana Lazarevića treba hitno ukloniti sa dužnosti i staviti pod istragu, da narod ne izgubi veru u nas...³¹⁷

Marta 1944. potpukovnik Miodrag Palošević, saznajući za Simićev sporazum sa Nemcima, uputio je Mihailoviću sledeći zahtev:

Molim g. Ministra da me odmah razreši svakog službenog odnosa sa pukovnikom Simićem iz razloga što je pukovnik Simić zaključio pismeni sporazum sa Nemcima... Smatram da je to, u svakom slučaju, protivno mome ličnom ubeđenju i mojoj oficirskoj časti. Da sam drugačije mislio, ja bih se još 1941. godine javio Nediću.³¹⁸

10. marta 1944. godine čak i zloglasni major Komarčević diže glas protiv četničkog terora:

Stalno mi pristižu žalbe iz skoro svih srezova o nepravilnom postupanju starešina prema stanovništvu. . . Samovolja i kabadahluk nastavljaju se, a ti ljudi nisu svesni kuda nas to može odvesti.³¹⁹

³¹⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 84.

³¹⁸ Nikola Milovanović, Rasulo, Beograd, 1983., str. 160.

³¹⁹ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga I, Beograd 1999., str. 336.

4.20 ODBRANA OKUPIRANE SRBIJE OD PARTIZANA

Četnički teror je kulminirao proleća 1944. kada su partizani započeli proboj nazad u Srbiju. Tokom marta 1944. dve proleterske divizije su započele proboj ka Toplici i Jablanici, najjačem partizanskom uporištu u Srbiji. Protiv njih, nemački komandant Srbije je angažovao Bugare, ljotićeve, ruske kvislinge i četnike Draže Mihailovića. Osovinске snage su zaposele levu obalu Ibra bunkerima, artiljerijom i tenkovima.

21. marta 1944. četnički kapetan Milorad Mitić iz Ivanjice javlja generalu Mihailoviću kako ih Nemci hrane i naoružavaju:

Cvetiću sam dodelio 10.500 kgr. kukuruza, Markoviću 5.000, Kalaitoviću 10.000. U rezervi imam 15.000. Ovo je dobijeno od Nemaca. Obećano još 3 vagona, ali ja računam samo sa onim što imam u rukama. 40.000 razne municije podeljeno Cvetiću, Markoviću i Kalabiću...³²⁰

Blizina partizana momentalno je ujedinila razne kvislinške frakcije u Srbiji. **24. marta 1944.** Božidar Nedić, brat generala Milana Nedića, u režimskom listu Novo vreme proglašava nacionalno ujedinjenje srpskih kvislinga:

Kažite svakom ko vam kaže da ima još nedićevaca, dražinovaca, ljotićevaca da je to laž, jer od danas ima samo Srba, s jedne, i komunista, s druge strane..³²¹

³²⁰ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 12-13.

³²¹ Milan Borković, Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941-1944, Beograd, 1979., knjiga II, str. 326.

4.21 NOVI SPORAZUMI S NEMCIMA

25. marta 1944. nemačka komanda Čačka je nadležni-ma poslala tekst sporazuma sa četničkim komandantom Predragom Rakovićem, koji je sklopljen po nalogu Draže Mihailovića:

Po nalogu DM. Raković je ponovo precizirao:

1. Pismene garancije da ne postoje ni najmanje namere da se planira opšti ustanak ili da se sprovede sabotažne akcije.
2. Primirje na teritoriji Srbije.
3. Spremnost za borbu protiv komunista i izvan Srbije, uz isporuke municije.³²²

4.22 NEMCI DAJU MUNICIJU, MI UBIJAMO

27. marta 1944. Ratimir Perić, komandant Kolubarske brigade, izveštava Mihailovića da je primio municiju od Nemaca:

25. III oko 19 h primio sam u Užicu sledeću količinu municije: 60.000 metaka puščane municije, 37.000 mitraljeske, 400 bombi za bacač ... Obećano nam je još 30.000 metaka puščane municije. Dobićemo čim transport stigne u Užice.³²³

Istoga dana u 18 časova Draža Mihailović odgovara Periću da samo tako nastavi:

Dobili smo Vaš izveštaj... Dobro je da su Dobrovoljci, SDS, Nemci i Bugari krenuli u napad. Našim snagama naređeno da preduzmu najenergičnije napade sa svih skoro strana. Za Ajdačića, poslali smo naređenje da se prikupi u Dragačevu... Nemojte ga prebacivati automobilima. Vrlo dobro ste uspeli u pogledu municije. Nastanite da još izvučete...³²⁴

³²² Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 269.

³²³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 62.

³²⁴ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 13-14.

4.23 NAROD SE OKREĆE PARTIZANIMA

28. marta 1944. kapetan Mitić javlja generalu Mihailoviću da ih okupatori ne pomažu dovoljno, a narod se sve više okreće partizanima:

O nekoj akciji Bugara ili Nemaca protivu crvenih dublje na terenu nema ni govora... Ako se hoće uništenje komunista, onda to moramo mi da uradimo. Možemo da računamo na pomoć uzduž komunikacija, na municiju i avijaciju, mada ona ne može mnogo da pomogne. Ali moraju biti hitno bačene masovne snage i lično da vodite operacije, naravno kao 'siva eminencija', inače Peko ode u Toplicu i dalje... Moral kod naših ljudi u reonima gde su prošli komunisti je mnogo opao. Sve veća sumnja u snagu naših i Nemaca i sve veći respekt prema crvenima.³²⁵

4.24 ČETNICI BRANE NEMAČKE PUTEVE, PARTIZANI IH RUŠE

30. marta 1944. Predrag Raković izveštava Dražu Mihailovića kako je Nemcima njihova pomoć neophodna da zaustave partizane:

Nemci kažu da su uhvatili i dešifrovali depešu koju je Tito poslao Peku, da Peko ima zadatak da što pre poruši mostove na pruzi i putu Kraljevo – Raška – Mitrovica – Skoplje i da mu je to cilj prodiranja ka toj pruzi. Nemci su bacili dosta svojih snaga u Ibarsku dolinu da sačuvaju prugu. Vapiju za našom pomoći.³²⁶

4.25 ČERČIL REKAO DOSTA

Videvši da četnici brane nemačke položaje i komunikacije, Čerčil je **13. aprila 1944.** informisao kralja Petra da

³²⁵ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 15.

³²⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 104.

će, ukoliko ne ukloni Dražu Mihailovića iz emigrantske vlade, Velika Britanija početi da tretira jugoslovenskog kralja i njegovu vladu kao saradnike Osovine.

4.26 NEMCI KOMANDUJU ČETNICIMA

17. aprila 1944. Milutin Janković, komandant Dragačevske brigade, izveštava Dražu Mihailovića da Nemci cene njihove ratne napore:

Na dan 9. aprila 1944. godine, po odobrenju komandanta korpusa gde smo bili zajedno, a u vezi sa situacijom, sastali smo se sa Nemcima u selu Guči u blizini varošice... Na dan 10. aprila pošla je jedna četa Nemaca desnom kolonom a ja sam sa oko sto naših pošao levom kolonom u napad na komuniste... Borba je trajala 5 časova, kakva nije viđena na ovom sektoru za celo vreme. Jaka komunistička banda tačno je bila informisana gde se nalazi naš štab i ceo raspored po kućama, te su u rasvit napali mesto gde se je štab nalazio... U ovoj borbi, koja je zaista bila paklena, sa svojom grupom i pridodatim ljudima postigao sam dobre rezultate, tako da su se i Nemci divili...³²⁷

20. aprila 1944. Jevrem Simić zvani Drška izveštava generala Mihailovića o direktnoj potčinjenosti četnika Nemcima:

vučković sa 130 odabranih četnika stavio se pod komandu nemačkog poručnika Kerpera i nalazi se južno od Jasenova na Beloj Glavi. Naredio sam mu da odmah izađe na okruglicu i ojača medvede.³²⁸

4.27 DRAŽA SIMULIRA OTPOR

21. aprila 1944. Draža Mihailović u radiografskom obraćanju narodu simulira borbu protiv okupatora:

³²⁷ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 16-17.

³²⁸ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 18.

Propao je nemačko-ljotićevački pokušaj razbijanja naših snaga u oblasti Beograda, Arandjelovca, Smedereva i u Zapadnoj Srbiji... Lokalni napadi na naše štabove i pojedine grupe svuda razbijeni...³²⁹

U nastavku proglasa on izveštava da se partizani nalaze u „obruč u vrlo jakih snaga“, neznano čijih:

Komunistička grupa od dve divizije, koja je uspela po cenu velikih žrtava da se probije do doline Lima preko Zlatibora i reona Ivanjice, i Ibra, uništava se u obroč u vrlo jakih snaga na prostoriji: Zlatibora i reona Ivanjice, Nova varoš, Golija, Dragačev...³³⁰

4.28 KO NAPADA NEMCE, TAJ POMAŽE PARTIZANE

7. maja 1944. general Mihailović objavljuje potčinjenima da sa Nemcima “nema nikakve veze niti sporazuma”, ali im u nastavku depeše naređuje da ne napadaju Nemce, osim verbalno:

Potrebno je da se prema Nemcima prekine svaka akcija s tim da se propaganda i dalje nastavi. Ovo je potrebno ovako, jer ko bi napadao Nemce direktno bi pomagao komuniste, a time bi otežavao situaciju naših snaga. Stoga ima da se prekine do moga daljeg naređenja, svaka oružana akcija prema okupatorskim snagama.³³¹

4.29 BRANIMO SRBIJU UZ POMOĆ NACISTA

8. maja 1944 Neško Nedić, komandant Valjevskog korpusa, izveštava generala Mihailovića da četnici sa Nemcima drže položaje na reci Gradac:

^{329, 330} Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 18.

³³¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 165.

Snage potčinjene meni prešle su trenutno u odbranu na liniji Bačevci – Kosjerić i to: valjevski korpus sa delom Nemaca drži levo obalu Graca u visini Lipa – Ravan. Juče su na ovom odseku odbijeni svi napadi komunista. Ajdačić sa delom Nemaca zatvara položaj Bukovi – Kažana... Moja težnja je da sa naslonom na Nemce, stvorim čvrstu odbranu linije Bačevci – Kosjerić, dok se snage ne prikupe i ne stvore preduslovi za uništavajući udar...³³²

Istod dana, i komandant Zlatiborskog korpusa izveštava Dražu Mihailovića o zajedničkoj osovinskoj borbi:

Celog dana 7-og maja, Nemci, Bugari, Dobrovoljci i moje zlatiborske i račanske snage vodile su jaku borbu sa kolonama crvenih na prostoru Solotuša, Bioska, Kadinjača, Zaglavak, Dub. Bugarska artiljerija dejstvuje vrlo uspešno. Odred nemačkih padobranaca na Kadinjači naneo mnogo gubitaka crvenima... Crveni otstupaju u neredu preko Tare u pravcu Zaovine i Mokre Gore... Okupator ih goni. Sa brigadama produžujem gonjenje.³³³

4.30 NIKO NEĆE OSTATI ČIST

11. maja 1944. Dragoslav Račić, komandant Cersko-majevičke grupe korpusa apeluje na Dražu Mihailovića da smanji saradnju:

Saznajem da su Užice pune Jankovićevih četnika i da Raković, Neško, Ajdačić, Janković i Mitić drže neke konferencije sa Nemcima. Ako boga znate sprečavajte ovo... Ako dalje budem vodio borbu protiv komunista zajedno sa Nemcima, ja ću duboko zaglaviti... Neko od nas mora ostati čist.³³⁴

³³² Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 19.

³³³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 165. fusnota 76.

³³⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 165. fusnota 94.

Međutim, četnici koji su hteli da „ostanu čisti“ od zajedničke borbe sa Nemcima nisu dobro prolazili. 12. maja Keserović je smenio majora Jocu Mihailovića zato što „nije u potpunosti izvršio naređenje za napad na komuniste.“

4.31 SA KIM SMO MI U RATU

21. maja 1944. general Mihailović je uputio svim svojim komandantima telegram, iz kog se očitava rasulo u četničkim redovima i protest protiv služenja okupatoru:

U našim starešinama i borcima pojavljuju se strahoviti znaci nediscipline i samovolje... Jedan komandant bez odobrenja VK napušta sa svim snagama prostoriju gde je bio grupisan... Drugi komandant, koji je takođe bio u strategijskoj rezervi sa izgledom da bude svakog momenta upotrebljen, odlazi sa delom snage na sasvim drugu stranu da izvrši neki svoj sporedni zadatak... Jedan komandant ide toliko daleko pa traži objašnjenje sa kim smo u ratu...³³⁵

Među četničkim borcima se pričalo da je Vrhovna komanda prevršila svaku meru u saradnji sa Nemcima, a Britanci su shvatili da Mihailović uporno podriva njihove vojne napore. Opštoj konfuziji doprinela je proosovinska naredba emigrantske vlade od **22. maja 1944.** da će biti najstrože kažnjeni svi koji se bore u partizanima i da moraju stupiti u četničke redove. Naredba je bacana iz aviona nad okupiranom Jugoslavijom:

Svim vojnim obveznicima kraljevine Jugoslavije naređuje se ovim putem da stupaju u oružane snage đenerala Draže Mihailovića, našeg vojnog ministra, radi organizovanja i vođenja oružanog otpora za oslo-

³³⁵ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 23.

bođenje Otadžbine. Svi vojni obveznici i građani kraljevine Jugoslavije koji se sada aktivno bore u redovima Josipa Broza Tita dužni su da iste odmah napuste i stave se pod komandu đenerala Mihailovića... Prestupnici će iskusiti kaznu po odgovarajućim pozitivnim zakonima kraljevine Jugoslavije.³³⁶

4.32 SMENA MINISTRA MIHAILOVIĆA

Odmah nakon ove Purićeve naredbe, početkom juna je formirana nova Šubašićeva vlada, a general Mihailović je smenjen sa položaja ministra vojnog. Draža Mihailović se ovoj odluci nije pokorio, a njegovi potčinjeni su prkosno nastavili da ga oslovljavaju sa „gospodine Ministre“ i smrću kažnjavaju one koji mu otkazu poslušnost.

4.33 PARTIZANI PUŠTAJU ČETNIKE, MIHAILOVIĆEV KOMANDANT IH STRELJA

Juna 1944. godine komandant Timočkog korpusa Ljuba Jovanović Patak izveštava Dražu Mihailovića da su se njegovi vojnici predali partizanima, koji su ih pustili kućama:

Partizani su prošli preko Resnika, zapalili arhivu i razoružali nekoliko vojnika Banjske brigade, koji nisu dali nikakav otpor i koje su partizani planski odmah pustili kućama... Napominjem, odmah po dolasku u Banjski srez, čuo sam da se čak u redovima starešina ovog korpusa, sa zadovoljstvom i izvesnim olakšanjem govori kako: »partizani ne ubijaju, već naše vojnike koji se predaju, razoružaju i puštaju«!³³⁷

³³⁶ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 83.

³³⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 187.

Ubrzo potom, Ljuba Patak saopštava da je streljao 75 vojnika koje su partizani pustili:

Streljao sam 75 vojnika radi toga što su se predali partizanima. Iste su partizani razoružali i pustili namerno da podrivaju naše redove i šire defetizam.³³⁸

4.34 ČETNIČKO-NEMAČKA SARADNJA U SENCI EVAKUACIJE AVIJATIČARA

Crvena armija se približavala, što je nagovestilo skori kraj rata, ali i borbu za posleratnim sferama uticaja. Suočeni sa izvesnošću kapitulacije, pripadnici Vermahta su se nadali da će završiti u rukama Amerikanaca, a ne Rusa, kojima su mnogo zla naneli. Draža Mihailović je takođe video svoju šansu u američkom prisustvu na Balkanu.

Avgusta 1944. Amerikanci su u saradnji sa četnicima preduzeli operaciju Vazdušni most, u cilju evakuacije oborenih avijatičara. Tokom operacije nije bilo ometanja od strane Nemaca. Štaviše, četnici su imali intenzivnu saradnju sa Vermahtom dok su američki avioni sletali i poletali.

4.35 SAMO BEZ NEMAČKE UNIFORME

11. avgusta 1944. u Topoli, Mihailovićeви izaslanici Nikola Kalabić, Dragoslav Račić i Neško Nedić su potpisali sporazum sa Nemcima o zajedničkoj borbi protiv partizana. Delegati četničkog vođe Mihailovića su preneli Nemcima dva najvažnija uslova za saradnju:

³³⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 3, dok. 189.

- da Draža Mihailović ostane lično u ilegali,
- da pokret Draže Mihailovića ne bude odenut u nemačke uniforme.

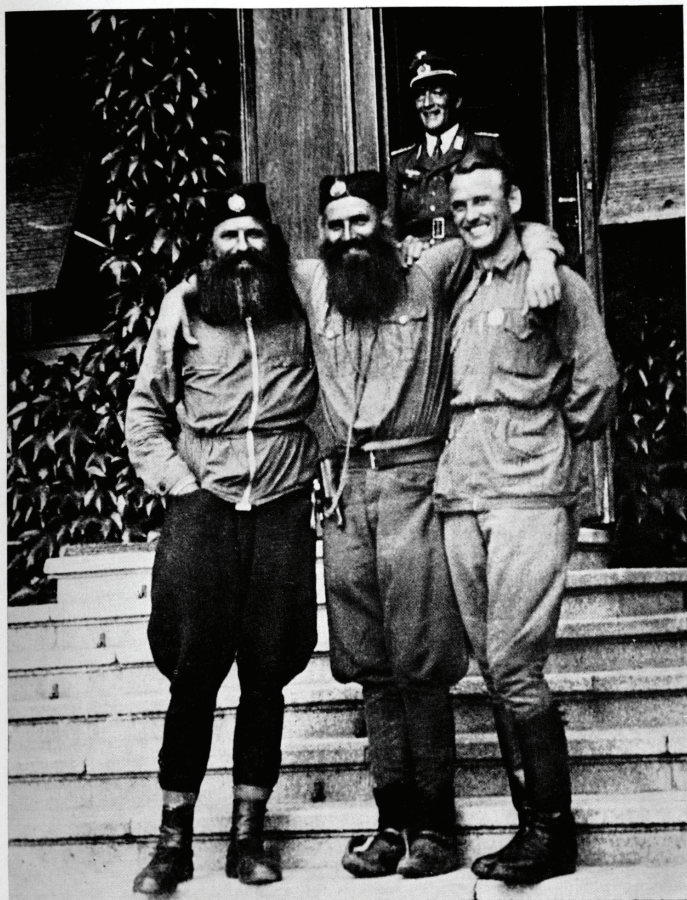
Račić je podsetio Nemce da se politička orijentacija četnika potpuno izmenila, da sada traže ujedinjenje sa Ljotićem i Nedićem i opštu mobilizaciju svih vojno sposobnih za borbu protiv „komunizma“ pod nemačkom komandom. Nemački zapisnik beleži:

Politička usmerenost Draže Mihailovića i njegovog pokreta potpuno se izmenila. Oni predlažu stvaranje jednog nacionalnog fronta koji bi obuhvatio Srpsku državnu stražu, Srpski dobrovoljački korpus, formacije Draže Mihailovića i sve nacionalne snage koje su protiv komunizma... Glavni zadatak je opšta mobilizacija i stvaranje jedne srpske nacionalne armije za uništenje komunizma u Srbiji. Kada komunizam u Srbiji bude pobeđen, pokret Draže Mihailovića je spreman da se, po naređenju nemačkog vođstva, angažuje na Balkanu i svuda drugde.³³⁹

Nemački zapisnik od **11. avgusta 1944.** sumira ponudu Vermahtu koju su preneli predstavnici Draže Mihailovića:

1. DM želi da razgovara sa opunomoćenikom firera za jugoistočni prostor.
2. On teži okupljanju svih nacionalnih srpskih snaga.
3. Mobilizacija i naoružavanje svih za oružje sposobnih Srba za borbu protiv komunizma. Naoružavanje i vođstvo pod nemačkim Vermahtom.
4. DM moli da sam ostane u ilegali.
5. Pripadnici DM-pokreta ne treba da budu u nemačkim uniformama.³⁴⁰

^{339, 340} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, str. 1069.

Fürst Wrede mit zwei Četnikführern und Nesko Nedić

Nemački kapetan Wrede i Mihailovićeви komandanti Nikola Kalabić, Dragoslav Račić i Neško Nedić, nakon sporazuma u Topoli, avgusta 1944. Ministar Mihailović je slikanje sa Nemcima uvek prepuštao svojim potčinjenima.

4.36 DRAŽA PREKO NEDIĆA TRAŽI ORUŽJE OD NEMACA

Dva dana nakon sastanka sa Nemcima, **13. avgusta 1944.** su se sastali Draža Mihailović i Milan Nedić u selu Ražani. General Mihailović je tražio generalu Nediću da od Nemaca izdejstvuje oružje za četnike. Mihailović je tvrdio da ima dovoljno ljudstva, samo mu nedostaju oružje i municija.

Nedić je bio prezren zbog otvorene kolaboracije, dok je Mihailović antinemačkom retorikom uspevao da održi uticaj u narodu. Nedić se nadao da će priklanjanjem Draži uspeti da se održi na vlasti posle odlaska Nemaca. Herman Nojbaher u svom izveštaju od **16. avgusta 1944.** to dobro zapaža:

Nedić sa svojim sledbenicima ne vidi, na osnovu slabljenja sopstvenog političkog položaja u zemlji, sada nikakav drugi put za spasavanje nacionalnog srpstva do pakta sa Dražom Mihailovićem.³⁴¹

Istog dana, 16. avgusta 1944. nemačka komanda je odobrila isporuku oružja i municije četnicima. Naoružani od okupatora, četnici su činili zulum po Srbiji. Sutradan, **17. avgusta 1944.** godine nemačka komanda je zabranila četnicima da ulaze u Prokuplje zbog zločina koji su počinili prilikom prikupljanja novca:

Da bi se sprečili slučajevi nediscipline i ugrožavanje stanovništva prilikom prikupljanja novca od pijanih DM ljudi u gradu Prokuplju, naređuje se, u saglasnosti sa bugarskim komandantom divizije generalom Kozarovom, da nijedan DM čovek, takođe ni za vreme dana, bez dozvole nemačke komande ne može ući u grad Prokuplje. Između ostalog, u noći 16/17 VIII-44 desila se nečuvena nedisciplinovanost, da je 50 godišnja starica zaklana od ljudi DM.³⁴²

³⁴¹ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 144.

³⁴² Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića, knjiga I (str. 698), Beograd 1945.

4.37 NEDIĆ GOVORI U IME DRAŽE MIHAILOVIĆA

17. avgusta 1944. održana je vanredna sednica Nedićeve vlade u nemačkoj okupacionoj komandi u Beogradu. General Nedić je nemačkom komandantu Jugoistoka fon Vajhsu sumirao Mihailovićeve predloge:

- a) Bezuslovno obećanje, da nijedan nemački vojnik neće biti napadnut od četnika. Davanje talaca.
- b) Zajednička borba isključivo protiv komunista u cilju uspostavljanja mira i reda.
- Nemci i četnici ne moraju biti neprijatelji.
- c) Neprijatelj br. 1 su komunisti i svi oni koji ih podržavaju ili ne sadejstvuju u borbi protiv komunista
- g) U slučaju invazije nema borbe protiv Nemaca. Borba protiv komunista će se produžiti.
- h) Draža Mihajlović nema veze s Englezima. On i ne želi više da je ima, odgovarajući engleskom držanju prema srpskom narodu.³⁴³

Milan Nedić je garantovao da će Dražini četnici osiguravati bezbednost saobraćaja, rudnika i drugih objekata za Nemce:

Ljudstvo Draže Mihailovića u buduće će osiguravati bezbednost cesta, železnice, transporta žita, rudnika i ostale pogone koji su od značaja za Nemce.³⁴⁴

Dnevnik Vrhovne komande Vermahta od **17. avgusta 1944.** beleži da je Nedić kod nemačke komande nastupao u ime Mihailovića:

Nemačka komanda javlja, da je Nedić ponudio, nakon upada komunista u Srbiju, u ime veoma ozbiljno ugoženog srpstva, vojnu saradnju svih srpskih snaga. Nedić je naglasio, da on takođe službeno govori i

³⁴³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 229.

³⁴⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, str. 1081.

u ime Mihailovića, koga je nedavno posetio. Od nemačkih vojnih vlasti zatražio je dozvolu, da odmah formira srpsku vojsku u snazi od 50 000 boraca, koja bi se regrutovala iz četničkih jedinica. Komanda Vermahta za Jugoistok, posle razgovora sa Herman Nojbaherom, rešila je da se izade u susret Nedićevoj molbi.³⁴⁵

4.38 PROSJAČENJE KOD OKUPATORA

Sutradan, **18. avgusta 1944.** godine Herman Nojbaher se založio za Dražu Mihailovića na sastanku obaveštajnog odeljenja komandanta Jugoistoka. On je Mihailovićevo „prosjačenje kod okupatora“ ocenio kao ozbiljnu ponudu:

Draža Mihailović je neosporno dokazao:

1. da želi da održava primirje s okupacionim silama; i
 2. da je on toliko antikomunista, da je usprkos engleskim ponudama dao prednost prosjačenju kod okupatora pred slogom s crvenom stranom.
- Obećanja Draže Mihajlovića u pogledu lojalnog držanja treba uzeti ozbiljno, pošto je Draža Mihajlović u pitanju antikomunizma uvek zauzimao dosledno držanje.³⁴⁶

Nakon toga, odlučeno je da Dražinu ponudu proslede nemačkom vođi Adolfu Hitleru. General Mihaiović je bio oduševljen austrijskim nacistom Nojbaherom, koji mu je pružio ruku saradnje. Herman Nojbaher se priseća u svojim memoarima da je Draža Mihailović za njega govorio:

Mi znamo koliko srpske krvi dugujemo Nojbaheru. Zato će on, na području u kome ja komandujem, putovati

³⁴⁵ Nikola Živković, „Srbi u Ratnom dnevniku Vermahta (33)“, Glas javnosti, 12. februar 2003.

³⁴⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 229.

ne kao ministar, nego kao princ. Ako Nojbaher želi, staviću mu na raspolaganje, kao telesnu gardu, konjicu, a biće obučeni u srpsku narodnu nošnju!³⁴⁷

4.39 NA NEMCE NEĆE BITI ISPALJEN NIJEDAN METAK

20. avgusta 1944. Nojbaher izveštava svog nadređenog Joahima fon Ribentropa, ministra inostranih poslova Trećeg rajha, da će Dražini četnici Nemcima garantovati bezbednost:

Prilikom razgovora sa čitavom srpskom vladom kod Vojnog zapovednika Jugoistoka, na dan 17. o. m., u mom prisustvu, Nedić je posle iscrpnog prikazivanja opasnosti situacije u srpskom, a time i u čitavom jugoistočnom prostoru davao izjave i u ime Draže Mihailovića. Nedić je zajemčio da će se pokret DM uzdržati od svake neprijateljske radnje protiv Nemaca i da ni u slučaju povlačenja Nemaca iz Srbije neće na Nemce biti ispaljen nijedan metak. Njegova vlada preuzima, dalje, punu odgovornost za to da će dražinovci po svaku cenu garantovati Nemcima bezbednost drumova, železnica, rudnika i ostalih objekata koji interesuju Nemce.³⁴⁸

Nojbaher je u izveštaju Ribentropu izneo uverenje da je general Mihailović odan Nemcima i će neutralisati pripadnike svoje organizacije koji su protiv njih:

Spreman sam, posle jednog ličnog razgovora sa D. M., da preuzmem odgovornost za to da nas taj čovek neće napasti s leđa i da će on sam učiniti bezopasnim one elemente svoga pokreta koji su nepouzđani u pogledu nas.³⁴⁹

³⁴⁷ Herman Nojbaher, Specijalni zadatak Balkan, Beograd 2004., str. 174.

^{348, 349} Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 145.

Nemački okupatori su ponovo **20. avgusta 1944.**, uoči polaska Nojbahera i fon Vajhsa u Hitlerov štab, vodili razgovore sa Dražinim izaslanikom Neškom Nedićem, o naoružavanju četnika koji se bore pod nemačkom komandom.

4.40 ČETNIČKA PREDSTAVA U PRANJANIMA

Naravno, Mihailović je za javnost i dalje izvodio svoju predstavu. Četnici u Pranjanima, naoružani nemačkim oružjem, simulirali su ilegalu, spavali po štalama, tobože se krili od nekoga. O Mihailovićevoj dvoličnoj igri piše američki oficir Thomas Matteson:

Nekima je možda teško razumeti kako četnici mogu da spašavaju američke avijatičare od Nemaca, kao što su učinili najmanje u jednom slučaju, a istovremeno, da sarađuju sa tim istim snagama. Odgovor leži u četničkoj percepciji ko je stvarno neprijatelj. Četnici smatraju partizanski komunistički pokret daleko većom pretnjom po Jugoslaviju nego nemačke okupacione snage. Obnovljena američka podrška bila je Mihailoviću jedino sredstvo suprotstavljanja partizanskoj prevlasti... Učiniti bilo šta osim spasavanja i zaštite američkih avijatičara značilo bi im gubitak poslednjeg izvora podrške i spasa.³⁵⁰

U selu Pranjani se pored četničkog aerodroma nalazio i štab Draže Mihailovića. U selo su dovođeni uhapšeni partizani i pripadnici pokreta otpora, odakle su predavani specijalnoj policiji iz Beograda. Specijalni nemački izaslanik Herman Nojbaher u svojim memoarima naglašava koliko je u to vreme bila bitna uloga Mihailovićevih četnika u pacifikaciji Srbije:

³⁵⁰ H Thomas T. Matteson, An analysis of the Circumstances Surrounding the Rescue and Evacuation of Allied Aircrewmembers from Yugoslavia 1941-1945, Maxwell Air Force Base, Alabama 1977., str. 40.

Ništa bolje ne može da opiše stanje u Srbiji od činjenice da je krajem avgusta 1944. bila stacionirana samo jedna nemačka borbena jedinica i to jedan policijski bataljon, koji i nije bio kompletan u odnosu na brojno stanje.³⁵¹

Draža Mihailović pozira sa grupom američkih avijatičara u Pranjanima, avgusta 1944. Početkom septembra, na istom mestu se sastao sa Nemcima, bez slikanja.

³⁵¹ Herman Nojbaher, Specijalni zadatak Balkan, Beograd 2004., str. 168.

4.41 DRAŽINA PONUDA HITLERU

22. avgusta 1944. održano je savetovanje u Vučjoj jami, Hitlerovom bunkeru u Berlinu, kojem su prisustvovali nemački vođa Adolf Hitler, glavnokomandujući Vermah-ta Vilhelm Kajtel, glavnokomandujući Jugoistoka Maksi-milijan fon Vajhs, specijalni izaslanik Herman Nojbaher i još par generala. Službeni zapisnik nam otkriva da je fon Vajhs preneo Hitleru ponudu Draže Mihailovića, po-jasnivši da je on vođa svih „antikomunističkih snaga“, koji želi da ostane u pozadini, zbog ugleda u narodu i posleratnog razvoja:

Draža Mihailović, koji je u stvarnosti vođa svih antikomunističkih i za borbu voljnih elemenata Sr-bije, no koji, iz obzira prema svom narodu, koji u njemu želi da vidi nepomirljivog nacionalnog heroja, i s obzirom na kasniji vojnički i politički razvoj u Srbiji, želi da svojoj ličnosti nametne svaku poli-tičku suzdržljivost.³⁵²

4.42 HITLEROV ODGOVOR

Uprkos zalaganju fon Vajhsa i Nojbahera, Hitler je od-bacio ponudu generala Mihailovića, ocenjujući da će ne-mačko oružje „jednom kasnijom prilikom biti upravljeno protiv Nemaca“. On je izjavio da nema pouzdanja u „na-rode Istoka“, da u Srbima postoji „bezobzirna otporna snaga“ i da „ono što dolazi iz Beograda znači opasnost“. Hitler je nacističku vrhušku upozorio da bi formiranje srpske armije išlo na štetu Trećeg Rajha:

Ako bi mi s naše strane pristali na srpsku ponudu, i ako bi im stavili na raspolaganje oružje i municiju, onda, doduše, verujem da će se Srbi s uspehom bori-

³⁵² Zbornik NOR, tom XII, knjiga 4, dok. 112.

ti protiv Tita. No isto tako sam ubeđen da će onda velikosrpska ideja odmah ponovno da zaplamtí na našu štetu. A to je nepodnosivo.³⁵³

Nakon podužeg izlaganja, Hitler je odobrio da četnici mogu biti terenski pomagači, ali ne smeju biti preformirani u pravu armiju. Firer je rekao:

- a) da nema ništa protiv „malih taktičkih manevara" s pokretom Draže Mihailovića,
- b) da traženo formiranje armije, koja bi bila jačine 50.000 ljudi, nikako ne dolazi u obzir.³⁵⁴

4.43 SMENA GENERALA MIHAILOVIĆA

Par dana nakon što je njegova ponuda prosleđena Hitleru, Mihailović je konačno igubio podršku kralja i emigrantske vlade. **29. avgusta 1944.** jugoslovenski kralj Petar II Karađorđević je smenio generala Mihailovića sa mesta Načelnika Štaba Jugoslovenske vojske u otadžbini.

Mihailović ovu odluku kralja nije prihvatio, postavši odmetnik. On je vojsci nastavio da izdaje naređenja u ime kralja.

Neki četnički komandanti (Lukačević, Bačović, Ostojić...) su pokušali da se distanciraju od smenjenog ministra Mihailovića, u cilju prestanka rata sa partizanima i otpočinjanja borbe protiv okupatora. Oni su krajem avgusta 1944 oformili Nezavisnu grupu nacionalnog otpora, ali ispostavilo se prekasno, i bez većeg uspeha.

^{353, 354} Zbornik NOR, tom XII, knjiga 4, dok. 112.

4.44 DOLAZAK AMERIČKOG ŠPIJUNA

26. avgusta američki obaveštajac Robert Mekdauel je sleteo u štab odmetnutog generala Mihailovića. Glavni zadatak Mekdauela bila je uspostava proameričke vlasti u Srbiji, nakon kapitulacije Nemačke na Balkanu. Mekdauel je bio profesor istorije bez vojnog čina, koji je privremeno proglašen „pukovnikom“ za potrebe misije. Ovaj „pukovnik“ je savetovao četničkog vođu da se ne bori protiv Nemaca, već protiv komunističkog uticaja u Jugoslaviji. Njegova misija je mirisala na hladni rat.

Odmetnuti general i fiktivni pukovnik su bezočno lagali jedan drugog. Mekdauel je bez ikakvih trupa pokušao da ostvari američki vojni uticaj na Balkanu, dok je Mihailović predstavljao narodu da kod sebe ima regularnu savezničku misiju. Mekdauel je govorio da će se Nemci povući do kraja meseca, da Rusi ne smeju ući u Jugoslaviju, da će se Anglo-Amerikanci doći, da će Mihailović preuzeti vlast. Mihailović je tvrdio da ima pod oružjem 100.000 ljudi, i još pola miliona mobilisanih, bez oružja. Iako je Mekdauel davao izjave bez ikakvog pokrića, „njemu se verovalo neograničeno“ (Đuro Đurović). Njegovo prisustvo je bilo „mana u pustinji“ za moral srpskih kolaboracionističkih snaga (Herman Nojbaher).

4.45 NEMAČKA ISPORUKA MUNICIJE

30. avgusta 1944. u Beogradu je održano savetovanje nemačkih vođa povodom Hitlerovog odgovora Mihailoviću. Sastanku su prisustvovali general-feldmaršal fon Vajhs fon Vajhs Maksimilijan, ministar Nojbaher Nojbaher Herman, general Felber i ostale nacističke glavešine. Uprkos Hitlerovom mišljenju, Nojbaher je i dalje tvrdio da Draža Mihailović verno služi nemačkim interesima. Zapisnik sa sastanka beleži sledeće:

Ministar Nojbaher konstatuje da premijer Nedić ver-
no služi nemačkim interesima. Slično je i s Dražom

Mihajlovićem, koji se do danas trudio da ne zauzme neprijateljsko držanje prema okupatoru. To isto važi i za ostale vodeće Srbe, koji su se, pod parolom 'Dajte nam oružje - onda pripadamo vama', lojalno držali.³⁵⁵

Uoči presudne bitke za Srbiju, Nemci su odobrili isporuku oružja, municije i opreme odmetnutom generalu Mihailoviću. Komandant Jugoistoka Maksimilijan fon Vajhs naredio je da se četnicima isporuči 5 miliona metaka. Pored toga, odobreno je 11.000 pušaka, zaplenjenih od jugoslovenske vojske, za naoružanje Mihailovićeve 4. grupe jurišnih korpusa. Ovo nije ni izdaleka zadovoljilo Mihailovićev zahtev za formiranjem i naoružavanjem armije od 50.000 ljudi. Nojbaher je ocenio da će Draža Mihailović, zbog neispunjenja njegovih zahteva za oružjem i municijom, sve teže držati ljude na okupu. Izaslanik Nojbaher je 1. septembra 1944. obavestio Ribentropa o vojno-političkoj situaciji u Srbiji sa posebnim osvrtom na Mihailovića:

Dražo Mihailović, zadržavajući simbolički svoje neprijateljstvo prema okupatoru, neće ni po koju cenu da se bori protiv nas. [...] D. M. je uveren da ćemo mi u dogledno vreme evakuisati zemlju, nada se da se to neće dogoditi tako brzo; priprema se isključivo za odbranu nacionalne monarhije protiv komunizma; bez prekida nastavlja tu borbu i želeo bi, kada mi jednom odemo, da bez borbe stupi na naše ključne položaje.³⁵⁶

4.46 DRAŽINA OPŠTA MOBILIZACIJA

Nakon dogovora sa Nemcima, odmetnuti general Mihailović je, u ime jugoslovenskog kralja koji ga se odrekao, naredio opštu mobilizaciju:

³⁵⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 231.

³⁵⁶ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 147.

U ime Nj. V. kralja Petra II, u saglasnosti sa našim moćnim saveznicima, a na osnovu datih mi ovlašćenja, proglašujem sa danom 1. septembra 1944. godine u nula časova opštu mobilizaciju celog naroda protivu svih neprijatelja...³⁵⁷

Iako je proglasio mobilizaciju „protiv svih neprijatelja“, bilo je očigledno protiv koga je njegova mobilizacija usmerena. Već sutradan, **2. septembra 1944.** general Mihailović je pozvao Nedićeve i Ljotičeve delegate u svoj štab.

Tih dana, u Mihailovićevom štabu u Pranjanima je „vrilo kao u košnici“. Svuda naokolo jurili su kuriri, komandanti, regruti. Istovremeno, počeli su stizati transporti oružja i municije iz Beograda. Sprovodio ih je četnički komandant Predrag Raković.

Odmetnuti general Mihailović vrši smotru golobradih mladića, regrutovanih za borbu na strani okupatora.

³⁵⁷ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 166-167.

4.47 NEMAČKA DELEGACIJA U PRANJANIMA

Već **4. septembra 1944.** u četničkom štabu u Pranjanim, gde se nalazio improvizovani aerodrom, održan je sastanak između odmetnutog četničkog vođe Mihailovića, nemačkog majora Šterkera i američkog obaveštajca Mekdauela. Nemci su bili veoma zainteresovani za dogovor sa SAD, jer im se Crvena armija opasno približavala. Tražili su separatan sporazum s Anglo-Amerikancima, kako bi se njihove snage sa Balkana povukle severno za borbu protiv Rusa. Mekdauel im je tražio da ostave naoružanje generalu Mihailoviću, koji će nastaviti „borbu protiv komunizma“.

4.48 NAPAD NA NEMCE JE DELO IZDAJE

Na dan sastanka, **4. septembra 1944.** Mihailović je svojim starešinama uputio sramni raspis br. 677, kojim im preti krivičnom odgovornošću za „delo izdaje“ ukoliko preduzmu akciju protiv Nemaca:

Šef američke vojne misije pukovnik Mek Dauel, koji je stigao u moj štab 26. avgusta, ima široka politička ovlašćenja. Sa njim sam izradio veliki saveznički vojnički i politički plan. Sada je potrebno da svaki starešina vrši samo ono što mu ja naredim. Svaka inicijativa van okvira mojih naređenja može sve da nam pokvari. Zato naređujem da se nikakva akcija bez moga naređenja osim protiv komunista ne sme preduzimati. Starešine koje rade protiv ovog naređenja i svojim postupcima onemogućavaju izvršenje vojnog plana koji sam utvrdio sa pukovnikom Mek Dauealom odgovaraće za delo izdaje...³⁵⁸

6. septembra 1944. u prisustvu delegata iz nedićevskih i ljotičevskih jedinica, Draža Mihailović je proglasio uje-

³⁵⁸ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 154.

dinjenje svih „nacionalnih snaga”. Draža je tvrdio da Crvena Armija ne sme preći Dunav i da će oni preuzeti vlast po odlasku Nemaca:

Sovjeti ne smeju preći Dunav, jer bi to bilo, prema izjavi šefa američke misije, pukovnika Mek Dauela, povod za prekid odnosa i otvoren sukob između Sovjeta i Anglo-Amerikanaca.³⁵⁹

Istog dana, **6. septembra 1944.** Nedićeve snage su stavljene pod komandu generala Mihailovića. U pobićničkom raspoloženju Mihailovićeva komanda je objavila propagandni letak da je „šef američke misije kod Vrhovne komande Kraljevske jugoslovenske vojske u Otadžbini pukovnik Mek Dauel” službeno saopštio da je „partizanima u Jugoslaviji ukinuta svaka saveznićka pomoć”, a „u Kraljevini Jugoslaviji će se uskoro iskrcati samo amerićke trupe.”

4.49 SRĆANI UDAR OD BLIZINE CRVENE ARMIIJE

8. septembra 1944. započelo je stalno zasedanje četnićkog Centralnog nacionalnog komiteta u selu Milićevcima. U toku sednice stigla je „potvrćena vest” da su pretihodnice Crvene armije prešle Dunav i ušle u Kladovo. Među prisutnima je zavlādala panika, a predsednik CNK Mihailo Kujundzić je ostao na mestu mrtav od srćane kapi. Ispostavilo se da je to bila samo izvidnica Crvene armije, a Kladovo je osloboćeno dve sedmice potom.

Mihailovićeve planove za preuzimanje vlasti nisu pomrsili Rusi, već neoćekivano brzo napredovanje partizana kroz Srbiju. Usled približavanja partizana Valjevu, ćlanovi Centralnog nacionalnog komiteta napustili su glavom bez obzira selo Milićevce.

³⁵⁹ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 189.

4.50 POVRATAK PARTIZANA

U međuvremenu, partizani su se probili u okupiranu Srbiju, razbivši nemačko-četničku odbranu. Čim je nemačka glavnina pošla ka istočnoj Srbiji u susret Crvenoj Armiji, partizani su bez problema potukli četnike u zapadnoj Srbiji. **9. septembra 1944.** godine Prvi proleter-ski korpus je razbio četničku glavninu u bici na Jelovoj gori, a **10. septembra 1944.** Mihailovićev štab je krenuo u povlačenje ka Bosni.

11. septembra 1944. Mihailovićeve kolona je naletela na partizane, a pucnjava iz automatskog oružja se začula u njegovoj neposrednoj blizini. Tada je Šesta lička divizija NOVJ, u nastupanju ka Valjevu, zarobila njegovu komoru u kojoj je bila arhiva Centralnog nacionalnog komiteta. Delovi Mihailovićeve Vrhovne komande sakupli su se obližnjem u selu Divci, dok su drumom ka Valjevu jurile nemačke motorizovane kolone. Tokom borbi za oslobođenje Valjeva, načelnik štaba 4. grupe jurišnih korpusa JVuO Neško Nedić naredio je svom komandan-tu korpusa da se bori rame uz rame s Nemcima:

Tvoj korpus za sada ostaje za akciju prema Valjevu – prema komunističkoj grupi dejstvuje u Kolubari. Pošto ovu akciju vode uglavnom Nemci to će tvoja uloga biti da naslonom naših i u sporazumu sa njima izvršiš tučenje crvenih sugerišući Nemcima najpogod-nija rešenja. Od Nemaca ćeš neposredno da se snabde-vaš municijom, a glavni zadatak ti je da prisustvom uz nemačke trupe goniš i hvataš komuniste koje oni razbijaju.³⁶⁰

³⁶⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 69.

4.51 KRALJ PROTIV DRAŽE

12. septembra 1944. godine kralj Petar II Karađorđević je pozvao četnike da pristupe Narodnooslobodilačkoj vojsci, a one koji to odbiju osudio kao izdajnike koji „zloupotrebljavaju ime kralja i autoritet krune“ radi pravdanja saradnje sa neprijateljem:

Svi oni, koji se oslanjaju na neprijatelja protiv interesa svog vlastitog naroda i njegove budućnosti, i koji se ne bi odazvali ovom pozivu, neće uspeti da se oslobode izdajničkog žiga, ni pred narodom ni pred istorijom. Ovom mojom porukom vama, odlučno osuđujem zloupotrebu imena kralja i autoriteta krune, kojom se pokušavalo opravdati saradnja sa neprijateljem i izazvati razdor među borbenim narodom u najtežim časovima njegove istorije, koristeći time samo neprijatelju.³⁶¹

Povratak komandanta Koče i njegovih proletera bio je ravan čudu. Otišao je kao progonjeni ustanik, a vratio se kao general regularne vojske. Proboj partizana, kraljev proglas i blizina Crvene armije imali su domino efekat. Neki četnički komandanti su samoinicijativno udarili na Nemce. Neki su, i pored ideoloških neslaganja, prišli partizanima da bi stupili u borbu.

Sve je više Srba uviđalo da Draža Mihailović ne diže ustanak protiv Nemaca, da ne sluša vladu, kralja ni saveznike, da njegovi potčinjeni šuruju sa okupatorom. U zapadnoj Srbiji je ponovo buknuo narodni ustanak, a odmetnuti general Mihailović je **13. septembra 1944.** pobjegao s Ravne gore na neosedlanom konju, prema svedočenjima preživelih boraca.

³⁶¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, str. 1041-1042

4.51 DRAŽA PROTIV KRALJA

Odmetnuti general Mihailović je **13. septembra 1944.** uputio raspis svojim komandantima kojim osporava kraljev proglas, tvrdeći da je kraljev govor falsifikat, zavera ustaša da razbiju srpstvo:

Nj. v. kralj Petar II sprečen je u vršenju svojih kraljevskih dužnosti i nije u mogućnosti da da slobodno svoju reč... Šubašić i hrvatska klika na strani, kao i njihovi jednomišljenici Pavelić i Josip Broz-Tito čine sve što im je moguće da razbiju srpstvo... Na dan 11. septembra preko radio Londona napravili su najobičniji falsifikat sa kraljevim imenom, prenoseći tobož kraljev govor... Ovaj kraljev govor potpuna je izmišljotina... Srbi i Slovenci, zbijte redove... Šubašić je ustaša... Šubašić misli isto što i Pavelić. Oni hoće granice na Drini. Oni hoće Srbe da rasparčaju... Živeo kralj Petar II...³⁶²

4.53 DRAŽA ZABRANJUJE USTANAK PROTIV NEMACA

13. septembra 1944. godine pukovnik Gojko Borota izveštava štab Zaharija Ostojića da je počeo četnički ustanak protiv okupatora u Bosni:

Otpočela je akcija protivu okupatora. Savo sa svima uzeo učešća. Napad je izvršen na Semizovac, Svrake, Ali-pašin Most, Sumbolovac, Buloge i Derventu. Uspeh dobar. Neprijatelj proteran. Zarobljeno: 14 pušaka, 2 teška mitraljeza, 1 puškomitraljez, 21 puška, nešto municije, hrane, stoke i ostalog materijala. Bora je isto preduzeo na svom reonu o čemu Vas je sigurno izvestio.³⁶³

³⁶² Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 195.

³⁶³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 137.

Kasnije istog dana, Borota saopštava Ostojiću da je nemačka komanda naredila da četnici odmah prekinu prepade na ustaše i Nemce u neposrednoj blizini Sarajeva:

Zapovednik nemačkih snaga Bosne i Hercegovine naredio mi je da vam saopštim sledeće: U trenutku dok nemačke divizije brane Srbiju od boljševičke najezde i progone partizanske odrede duž cele Južne i Zapadne Srbije kao i na teritoriji Bosne i Hercegovine, boreći se na taj način ne samo za nemačke interese nego u prvom redu štiteći srpsko stanovništvo od propasti, četnici na području velike župe Vrh Bosne zauzeli su prema nama neprijateljski stav protivno svim dosadašnjim pregovorima... Nemačko vojno zapovedništvo nije niukoliko voljno da trpi i dalje ovakve i slične ispade.³⁶⁴

Nemački general je zapretio da će ukoliko neprijateljstva ne prestanu preduzeti najdrastičnije mere, ne samo protiv četnika, nego i protiv stanovništva, da četnici moraju "smesta da se povuku iz okoline Sarajeva i blizine saobraćajnih arterija". U protivnom, nemačke jedinice koje se zajedno sa četnicima bore protiv partizana na Drini i u Hercegovini će biti "smesta povučene". Nemačkom generalu je ostalo još dovoljno drskosti da zapreti likvidacijom čitavog jednog naroda:

Ovom prilikom skreće se ponovo pažnja da bez obzira nato što je nemačka bez svake diskusije u vojničkom i političkom pogledu daleko od propasti i na Balkanu dovoljno snažna i biti uvek u stanju likvidirati srpski narod.³⁶⁵

Istog dana Momčilo Đujić prosleđuje Zahariju Ostojićevu "Čičinu" komandu da ne napadaju Nemce:

Čiča naredio da ne preduzimamo nikakve akcije sem protiv crvenih. Crveni navaljuju na nas svugde. Prilaze im ustaše i domobrani. Nema ovamo nikakvih znakova ni o invaziji saveznika niti pak o povlačenju Nemaca.³⁶⁶

³⁶⁴, ³⁶⁵, ³⁶⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 137.

4.54 OPOZIV MEKDAUELA

Britanski premijer Čerčil je saznao da Mekdauel, protivno savezničkom dogovoru, boravi kod četnika. Čerčil je oštro prigovorio američkom predsedniku Ruzveltu, koji je odmah naredio načelniku obaveštajne službe generalu Donovanu da opozove misiju.

18. septembra 1944. američki obaveštajac Robert Mekdauel je primio naređenje da se odmah evakuiše, da ne preduzima nikakve pregovore, niti bilo koje druge aktivnosti. Međutim, on je raznim izgovorima odlagao svoju evakuaciju, nastavljajući da agituje u korist Mihailovića.

Istog dana partizani su slomili nemačko-kvislinšku odbranu Valjeva. Već sutradan, **19. septembra 1944.** partizani su udarili na Arandjelovac, na oko 60-70 kilometara od Beograda.

4.55 POBUNA PROTIV DRAŽINE POLITIKE

19. septembra 1944. četnički pukovnici Zaharije Ostojić i Petar Bačović su uputili Mihailoviću oštar radiogram:

Sa Vašim odgovorom nisu zadovoljni ni borci ni starešine, jer ne vide nijedan zračak nade za izlaz iz naše očajne situacije u koju nas je dovela isključivo Vrhovna Komanda. Narod, borci i starešine posle kraljevog govora, a zbog stalnog uveravanja da su kralj i saveznici sa nama, ne veruju više ništa – ni vama ni nama. Zbog ovoga je već kod većine jedinica nastupilo pravo rasulo, a svakim danom ono će biti sve veće i veće. Zar ne vidite da će nas narod ostaviti udaljene i s motikama oterati od svojih kuća? Sa kakvom parolom mi možemo danas izaći pred narod? Zar sa lažima kao do sada? ... Molim vas za jasan precizan odgovor, koji ćemo saopštiti narodu, borcima i starešinama.³⁶⁷

³⁶⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 137.

Sutradan 20. septembra, Mihailović je primio „Memorandum“ još jednog svog komandanta, majora Dragoslava Račića:

Od 1941. godine mi smo sebi stavili u zadatak da organizujemo vojsku i sa naslonom na naše saveznike kao potpuno legalna vojska otpočnemo borbu za oslobođenje svoje zemlje... Za tri godine rada mi smo ispustili inicijativu iz ruku, i to zbog nejasnog zauzimanja stava... Naš nedovoljno uspešan stav prema saveznicima i nedovoljno energičan stav prema protivnicima doveo je do toga da su nam komunisti preoteli politički uticaj na saveznike i nas od pre nekoliko meseci stavili u ilegalnost kod saveznika... Sav dosadašnji rad zbog nejasnog stava imao je za posledicu naše očajno kolebanje u toku proteklih godina, što je često dovodilo do užasnog ponižavanja prema našim protivnicima. Čas smo paktirali, čas bili legalni, čas zauzimali stav oružanog sukoba...³⁶⁸

Ni sam major Račić nije imao jasan stav, tako da predlaže „gospodinu Ministru“ da hitno odluči: ili udariti na Nemce da bi povratili stav saveznika ili se potpuno osloniti na njih da bi uništili komuniste i postali „gospodari situacije u zemlji“.

I obični borci su uviđali šta se dešava. **21. septembra 1944.** godine komandant Valjevskog korpusa Neško Nedić naređuje “drakonske mere” protiv svih koji pronose vesti da je general Mihailović smenjen:

Prema svim onim starešinama i vojnicima koji budu širili uznemiravajuće vesti, preduzeti drakonske mere i ovo suzbiti u korenu.³⁶⁹

³⁶⁸ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 196.

³⁶⁹ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga I, Beograd 1999., str. 355.

4.56 IZDRŽITE SA NASLONOM NA NEMCE

Dok je Crvena armija stajala na granicama, partizani su razbijali četnike po Srbiji. **23. septembra 1944.** Vojislav Marković, komandant Valjevskog korpusa, hrabrio je četnike da izdrže uz pomoć Nemaca dok ne dođu američke trupe:

Američki pukovnik izjavio 21. IX pred Čičom, Nacionalnim komitetom, šefom i Neškom: ruske trupe po ugovoru ne smeju prelaziti granicu Jugoslavije i zato su već više od 20 dana kod naše granice, ali ne prelaze unutra. Američke trupe će doći u Jugoslaviju i okupirati je tek onda, kada Nemci napuste zemlju. Tada će pod američkom okupacijom biti izvršen plebiscit na takav način, da Čiča dobije i legalno isključiti Tita... Do tog momenta on traži da izdržimo u borbi, makar i sa naslonom na Nemce...³⁷⁰

4.57 DOLAZAK CRVENE ARMIJE

Noću **22/23. septembra 1944.** Crvena armija je započela forsiranje Dunava kod Kladova. Dok su se Nemci borili sa Rusima na istoku Srbije, partizani su u zapadnoj Srbiji potukli Mihailovićevu glavninu. Već sutradan, 24. septembra 1944. Draža Mihailović sa štabom beži u Bosnu. Nakon par dana, on lokalnim četnicima naredio napad na partizane u Tuzli.

Preostali četnici iz Srbije su, pod komandom Miroslava Trifunovića, krenuli sa nemačkom armijom generala Lera u proboj ka Bosni:

18000 srpskih boraca na maršu za Čajniče. Prvi ešalon danas ulazi u Prijepolje. Prvog novembra verovatno ćemo stići u Čajniče. Tamo treba da se sastanemo. Treba prikupiti sve što se može od hrane. Nemci idu istim putem, armija maršala Lera.³⁷¹

³⁷⁰ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 156.

³⁷¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 137.

Partizani su stigli nadomak Beograda, četnici su bili potpuno zbunjeni. Neki su shodno Dražinom naređenju ostali uz Nemce, dok su neki samoinicijativno počeli da se okreću protiv okupatora. Nemački izveštaj od **2. oktobra 1944.** beleži:

Četničko držanje i dalje različito. Četnici u Srbiji se bore zajedno sa Wehrmachtom protiv komunista... Suprotno tome, četnici u istočnoj Bosni, Hercegovini i južnoj Crnoj Gori su neprijateljski nastrojeni. Kreću se ka obali, kako bi u slučaju savezničkog iskrcavanja s njima uspostavili kontakt i dobili savezničku zaštitu od crvenih. Iz sigurnog izvora se doznaje da je Draža Mihailović izričito osudio njihovo protivnjemačko držanje.³⁷²

Mihailović je u blizini Brčkog, **4. oktobra 1944.** primio vest da su sovjetske trupe prešle jugoslovensku granicu i da nastupaju ka Beogradu. Sve je više četnika tražilo dugo odlagani ustanak protiv Nemaca. No, general Mihailović je okupatorima garantovao da će nastaviti „borbu protiv komunizma“. Nemci su rešili da njegove trupe iskoriste kao prethodnicu prilikom povlačenja iz Srbije, o čemu svedoči dokument sa sastanka nacističke vrhuške u Beogradu od **8. oktobra 1944.** godine:

Draža Mihailović će nastaviti borbu protiv komunizma... Sada je stvar u tome, kako upotrebiti četničke jedinice kao prethodnice i osiguranje za komunikacije prilikom predstojećeg izmještanja njemačkih trupa iz Srbije.³⁷³

4.58 MEKDAUELOVA PRAZNA OBEĆANJA

Mekdauel je nastavio da agituje za Mihailovića, pravdajući se nemogućnošću evakuacije. Komanda u Bariju mu je **9. oktobra 1944.** sugerisala da se pridruži najbližoj

³⁷² NAW, T-311, roll 194, 000105.

³⁷³ NAW, T-311, roll 194, frame 000045-6.

partizanskoj jedinici, ali je Mekdauel odbacio predlog kao „veoma opasan i nemoguć“. Umesto toga, sa Dražom je prešao u Bosnu, gde je pozivao muslimane da pristupe četnicima. Tokom oktobra držao je vatrene govore po seoskim zborovima u Bosni. Mnogi muslimani su verovali onome „što predstavnik Amerike kaže“. Prema rečima muslimana-četnika Mustafe Mulaića „on je pravio najveću zabunu i najveću smetnju Narodnooslobodilačkoj vojsci i prouzrokovao nepotrebne žrtve.“

Govorio je da američka omladina ne gine „da u Evropi zavlada komunizam“ i da Sjedinjene Države priznaju samo Mihailovića. On je čak obećavao zapadnu intervenciju protiv partizana, što nije bilo nerealno obzirom da su Britanci malo nakon toga napali grčke partizane, koji su kontrolisali veći deo zemlje nakon odlaska Nemaca. No, ispostavilo se da od Mekdauelovih pretnji nema ništa. **12. oktobra 1944.** izaslanik iz Italije Živko Topalović javlja poražavajuće vesti Draži Mihailoviću:

Britanska i američka služba ne predviđaju iskrcavanje njihovih snaga na našoj obali.³⁷⁴

18. oktobra 1944. Draža Mihailović se obratio Živku Topaloviću apelom za evakuaciju četnika u Italiju:

Ako nema drugog rešenja, osigurajte evakuaciju u Italiju. Mi još uvek možemo da se probijemo do mora, sa oko 50.000. Pitanje je – da li će to biti moguće i kasnije. Šaljite nam vaš savet hitno.³⁷⁵

4.59 DAN UOČI OSLOBOĐENJA BEOGRADA, ZA USTANAK JE PRERANO

Dok su na ulicama Beograda besnele završne borbe protiv Nemaca, Draža nije ni pomišljao da im otkáže saradnju. O tome svedoči sledeći nemački izveštaj od **19. oktobra 1944.** :

³⁷⁴ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 213.

³⁷⁵ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 214.

Prema obavještenjima iz sigurnog izvora, četničke trupe u jugozapadnoj Srbiji i Sandžaku se i dalje bore protiv komunista, prema izričitom naređenju D.M.-a.³⁷⁶

Drugi nemački dokument od istog dana (dan uoči oslobođenja Beograda) prenosi da je četnički komandant Račić ustao protiv okupatora, dok Kalabić kaže za ustanak prerano:

Račić je odlučio da povede borbu protiv „Okupatora“, uprkos obeshrabrivanju od strane Kalabića, koji smatra takav potez preuranjenim.³⁷⁷

4.60 PROBOJ ČETNIKA I NEMACA IZ SRBIJE

Sa slomom Vermahta u Srbiji došlo je i do sloma četnika, koji se sami nisu mogli održati. Proboj četnika i Nemaca ka Bosni počeo je krajem oktobra 1944. godine, jedinim raspoloživim putem koji je vodio kroz Sandžak. Četnički vođa Draža Mihailović se u Bosnu povukao prvi, još u septembru 1944. godine. Njegovu vojsku su dobrim delom činili prinudno mobilisani regruti iz Srbije.

Istovremeno, nestalo je i poslednje nade u američku pomoć. Fiktivni „pukovnik“ Mekdauel, koji je savetovao Mihailoviću da se ne bori protiv Nemaca već partizana, konačno je evakuisan iz Jugoslavije **1. novembra 1944.** Njegove izjave navodno nisu predstavljale službenu politiku SAD, ali nikada nije odgovarao zbog izgovorenog.

³⁷⁶ NAW, T-311, roll 194, frame 000562-4.

³⁷⁷ NAW, T-311, roll 194, frame 000559.

4.61 ČETNICI PRATE I POMAŽU NEMAČKE TRUPE

3. novembra 1944. odmetnuti general Mihailović je preko svog delegata dogovorio sadejstvo sa nemačkom armijom E:

Četnici će pratiti i potpomagati nemačke trupe u njihovom nastupanju do Sarajeva.³⁷⁸

Precizirano je da će u slučaju „predaje Jugoslavije boljševizmu“ četnici krenuti sa Nemcima na sever, a ako Saveznici proklamuju samostalnost Jugoslavije, ostaće u Bosni da nastave „borbu protiv Tita“.

11. novembra 1944. komanda Armijske grupe E izveštava da 18.000 četnika iz Srbije sa njima maršira u pravcu Foče, štiteći bokove nemačkim trupama. Tokom proboja, Nemci i četnici bili su izloženi učestalim napadima, kao i intenzivnim dejstvima savezničkog vazduhoplovstva. Ovim se putem iz Srbije u istočnu Bosnu probilo oko 85.000 Nemaca i oko 20.000 četnika. U Hercegovini, četnički vođa Vojislav Lukačević je rešio da kraj rata ne dočeka na strani Nemaca. On 17. novembra javlja Zahariju Ostojiću:

Ja borbu sa Nemcima ne napuštam vodiću je do kraja. [...] Povlačenje ispred Rusa sa Nemcima znači punu našu propast, bez obzira ko došao.³⁷⁹

³⁷⁸ Zbornik NOR, tom XII, knjiga 4, dok. 219.

³⁷⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 137.

4.62 NAŠI ODREDI SU VRŠILI NASILJA I UZIMALI VELIKE DAŽBINE

Početkom decembra 1944. odmetnuti general Mihailović je izradio „projekat akcija u Srbiji“, u kojem konstatuje da je povratak četničkih odreda u Srbiju trenutno nemoguć, zbog prisustva Crvene armije i zbog loše reputacije u narodu:

U ovakvoj situaciji povratak naših jačih odreda je nemoguć. Neminovno bi doveo do sukoba sa sovjetskim trupama, što bi naš politički položaj pogoršalo i moglo dovesti do potpunog našeg vojničkog uništenja. S druge strane, pak, povratak ovih odreda, na čelu sa njihovim starim komandantima, psihološki bi u većini slučajeva odjeknuo, s obzirom na njihovu raniju netaktičnost, vrlo nepovoljno kod naroda, stavljajući mu opet u izgled nasilja i velike dažbine.³⁸⁰

Mihailović zato odlučuje da u Srbiju započne ubacivanje „kraljevih komandosa“ (nemaju nikakve veze sa kraljem koji ga se odrekao) koji bi vršili atentate na nosioce vlasti i sabotaze, kako bi se onemogućilo sređivanje prilika u zemlji. Predratni poslanik i član Centralnog nacionalnog komiteta, Aleksandar Aksentijević, predlagao je Mihailoviću da obustavi rat:

Ja sam mu govorio da sam došao u šumu u cilju oslobođenja, mira i reda u zemlji. Oslobođenje je postigla ona druga strana na čelu sa Titom, a mi možemo da se žrtvujemo za mir i red. Bio je veoma nezadovoljan mojom izjavom i od tada više nisam bio Čika-Aca od poverenja.³⁸¹

Decembra 1944. godine Mihailovićeva nadanja je podgrejala Britanska oružana intervencija protiv partizana u Grčkoj. Smatrao je da će do takvog preokreta doći u Jugoslaviji, samo ukoliko četnici izdrže.

³⁸⁰ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 242.

³⁸¹ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999., str. 312.

4.63 NEMCI DAJU MUNICIJU DA UBIJAMO SRBE

Nakon što su njegove snage prikupile u istočnoj Bosni, odmetnuti general Mihailović je **8. decembra 1944.** započeo veliku ofanzivu protiv partizana. Municiju je primao od nadležne nemačke komande. Mihailovićev izaslanik za pregovore sa nemačkom komandom u Sarajevu bio je pukovnik Gojko Borota, komandant Romanijskog korpusa JVuO. **10. decembra 1944.** štab Armijske grupe E je obavestio potčinjene komandante o detaljima saradnje sa četnicima:

DM garantuje najlojalnije držanje prema nemačkim jedinicama i nudi saradnju. Znak raspoznavanja za saradnju između nemačkih jedinica i četnika je: Mitrovica. Četnike u što većoj meri koristiti za službu izviđanja. Materijalna pomoć može im se obezbediti u ograničenim razmerama ukoliko se stave na raspolaganje za borbu protiv bandi.³⁸²

14. decembra 1944. general Draža Mihailović naređuje svom čoveku pod pseudonim „Binder“:

Ako uspete da dobijete municiju, šaljite je za selo Košutice, ponavljam Košutice. Hitno nam je potrebna.³⁸³

17. decembra 1944. „Binder“ izveštava generala Mihailovića o uspešnom preuzimanju municije od Nemaca:

Municiju prvu partiju primili smo i to 40000 metaka. Nemci traže ime lica kome njihov vojnik treba da preda, kao i to da se uvek označava ime mesta, kao i najbolji put... Raspoloženi su da nam municiju stave uvek.³⁸⁴

³⁸² Zbornik NOR, tom XII, knjiga 4, dok. 219.

³⁸³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 192.

³⁸⁴ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 156.

Sutradan 18. decembra 1944. četnički „đeneral“ naređuje Gojku Boroti u Sarajevu da energično traži municiju od Nemaca:

vrlo mi je važno da što pre dobijemo municiju... Treba da je bude u što većem broju kako za puške tako i za bacače. Tražite ovo energično...³⁸⁵

Mihailovićeva ofanziva bila je značajna podrška probou nemačke armije E ka Sremskom frontu. Nemačka komanda je bila zadovoljna upotrebom četnika, o čemu svedoči uputstvo načelnika štaba 91. armijskog korpusa iz decembra 1944. godine:

upotreba četnika u različitim područjima je je dala dobre rezultate. Pogotovo je njihovo poznavanje terena i izviđačka aktivnost protiv Titovih bandi od koristi Wehrmachtu. Naslanjanje četnika na Wehrmacht je ipak samo posljedica njihove slabosti u odnosu na Titove snage. Oružana intervencija Anglo-amerikanaca bi sigurno izazvala njihov trenutačni prelazak u neprijateljski tabor.³⁸⁶

I pored nesrazmerne brojčane nadmoći, četnička ofanziva u istočnoj Bosni decembra 1944. je propala. Četnici su prvo razbijeni kod Zvornika, a potom i kod Tuzle. Neuspeh Mihailovićeve ofanzive doveo je do pada morala i osipanja.

4.64 NE SMEMO SLUŽITI OKUPATORU, ALI IPAK SLUŽIMO

23. decembra 1944. Draža Mihailović poručuje vojvodi Momčilu Đujiću, koji sa Nemcima odlazi u Istru:

U osnovi se ne slažem sa napuštanjem terena i odlaskom za Istru... Vojnici moraju da produže borbu

³⁸⁵ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 192.

³⁸⁶ NAW, T-314, roll 1630, frame 000770.

na celom prostranstvu Jugoslavije. Ni u kom slučaju naši vojnici ne smeju biti izbeglice niti služiti okupatoru.³⁸⁷

Izveštaj Komande Jugoistoka od istog dana, **23. decembra 1944.** svedoči da su Mihailovićeви četnici ipak služili okupatoru, osiguravajući nemačke komunikacije u Bosni, zajedno sa ustašama:

Jače banditske snage (partizanske snage - red.) potisle četnička osiguranja od Trnova ka Kasindolu (6 km južno od Sarajeva). 1. bataljon 734. lovačkog puka, prebačen iz Podromanije motorizovanim transportom, stupio u kontranapad u saradnji sa ustašama i četnicima.³⁸⁸

³⁸⁷ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 192.

³⁸⁸ NAW, T-311, roll 195, frame 000343.

1945

5.1 NEMCI ISPUNJAVAJU SVE ŽELJE

5. januara 1945. pukovnik Gojko Borota iz Sarajeva odgovara na očajničko traženje generala Mihailovića:

Nemci su poručili hitno sledeće: Sve želje u pogledu municije ispunjene i biće otposlati kuda treba. Da se sporazumem sa vama i da dođem kod njih sa jednim opunomoćenikom da se stvar postavi na svoje mesto. Predlažu da bace svoje trupe po terenima a u pozadini da mi uništavamo one što oni pokrenu. Za ovo daju municiju i ostalu potrebu. Traže da se sa njima uspostavi radio veza kao najnužnije i najhitnije...³⁸⁹

9. januara 1945. Draža Mihailović javlja svojim ljudima:

vakcine najpotrebniji materijal dostaviće se ovih dana u Sarajevo. Obećana je pomoć i u municiji i obući. Borota neka se stalno za ovo interesuje i svakoga dana neka to traži.³⁹⁰

5.2 GLAD, BESCILJE, RAZDOR

Januara 1945. Mihailović je pokušao da pregrupiše svoje gladne i demoralisane trupe na Ozrenu, ali one su bile u rasulu. **9. januara 1945.** pukovnik Dušan Smiljanić, komandant Šumadijske grupe korpusa povučениh u Bosnu, javlja Draži:

Nalazimo se u vrlo teškom položaju ugroženi neshvatanjem plemenski zaslepljenih bosanskih i crnogorskih starešina, usled opšte iznurenosti, usled gladi i epidemičnog obolenja više od polovine ljudstva. Pored toga naš svaki dalji zalogaj prisiljeni smo da plaćamo krvlju bez obzira od koga ga i kako uzimamo.³⁹¹

³⁸⁹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 156.

³⁹⁰ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 192.

³⁹¹ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 156.

5.3 VOJVODA ĐUJIĆ POZDRAVLJA FAŠISTIČKIM POZDRAVOM

U međuvremenu, vojvoda Momčilo Đujić se, protivno Mihailovićevim željama, povukao na područje Trećeg Rajha. **9. januara 1945.** Mihailoviću stiže izveštaj iz Trsta, da ga je napustio Đujić i priklonio se srpskom fašističkom vođi Ljotiću:

U Trstu su konferisali: jedan Hitlerov delegat, Rupnik, Ljotić i Đujić. Đujić je tvrdio da je Ljotić jedini predstavnik srpskog naroda... Jevđeviću kao predstavniku našega pokreta pretila opasnost da bude interniran, jer Đujić hoće preko Nemaca i Ljotića da potčini njegovo ljudstvo sebi...³⁹²

Sutradan, **10. januara 1945.** Vasilije Marović, delegat iz Slovenije, izveštava Dražu Mihailovića da vojvoda Đujić pozdravlja Nemce nacističkim pozdravom:

vredajući, klevetajući Čiču i v. k. Đujić traži opravdanje za svoje postupke. On javno pozdravlja nemačke oficire rimskim pozdravom i protiv svoga ubeđenja iz inata radi na štetu opštu.³⁹³

5.4 ODBRANA DRINE ZAVISI OD NEMACA

Nakon izvlačenja nemačkih ostataka iz Srbije, komanda Vermahta je uspostavila front na Drini, koji je bio južni krak Sremskog fronta i najdonji deo istočnog fronta za odbranu nacističke Nemačke. **10. januara 1945.** četnički komandant Dragoslav Račić izveštava Dražu Mihailovića da su Nemci ljubazni prema njima i da nameravaju držati Drinu cele zime:

^{392, 393} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 156.

Nemci žele što jaču vezu sa nama. Traže oficira za vezu iz vašeg štaba i radio- telegrafsku vezu. U tom slučaju obećavaju municiju, odelo, hranu, lekove i sve druge potrebe. Prema nama i našim ljudima su veoma raspoloženi i ljubazni i predusretljivi. Izgleda mi, da imaju naređenje od višeg vodstva da nas po svaku cenu pridobiju. Imam podataka da će Drinu utvrditi i držati preko cele zime, a možda i dalje...³⁹⁴

Samo dva dana kasnije, **12. januara 1945.** potpukovnik Pavle Đurišić, vođa crnogorske kolone, javlja Draži Mihailoviću da se Nemci evakušu iz Sandžaka i istočne Bosne, a četnici se tamo ne mogu održati bez njih:

Nemci napuštaju za dva dana Priboj i sve do Drine. Usled toga nemoguće mi se održati u Sandžaku i Čajniču...³⁹⁵

Sutradan **13. januara 1945.** i potpukovnik Zaharije Ostojić, komandant Istaknutog dela Vrhovne Komande JVuO, javlja Draži da četnici ne mogu „odbraniti Drinu” bez Nemaca, koji je upravo napuštaju:

Svi definitivno napuštaju desnu obalu Drine. Govore da će braniti levu obalu. Crveni vrše jak pritisak sa svih strana... Mobilizujemo sve što možemo, ali teško ide... Odbrana Drine zavisi od Nemaca.³⁹⁶

5.5 NEMCI ŠALJU SABOTERE

Početkom 1945. vaskrsela Jugoslovenska armija je vodila teške borbe protiv Nemaca na Sremskom frontu. Bilo je očigledno da je oslobođenje blizu. Mnogi četnici su iskoristili amnestiju i pridružili se regularnoj vojsci. General Mihailović nije odustajao. U oslobođenu Srbiju je slao

^{394, 395, 396} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 156.

diverzantske grupe, obučene od Gestapoa. **13. januara 1945.** pukovnik Gojko Borota iz Sarajeva ga izveštava:

Nemačka komanda stavlja nam na raspoloženje grupu od 64 sabotera, pod komandom „Gare“. Snabdeveni su sa jednom većom i tri manje radio stanice. Odlično naoružani i opremljeni... Svršili su specijalne kurseve. Svi su Srbi.³⁹⁷

5.6 NEMCI DAJU GUME ZA OPANKE

Par dana kasnije, **16. januara 1945.** pukovnik Borota javlja generalu Mihailoviću da će dobiti i gumu za opanke ukoliko pomognu nemačku ofanzivu:

Nemci nameravaju da prodru preko Vlasenice u Zvornik... Namerani su da očiste komunikaciju liniju Doboј – Tuzla – Zvornik i žele sudešovanje naše koje bi bilo levo i desno od te linije i zaposedanje očišćene prostorije... Mole oficira za vezu koji bi usredsredio sve poslove sa vama i bio u vezi sa vama. Za obuču dobićemo gumu za pravljenje opanaka... Puk. Borota.³⁹⁸

5.7 OZNA LOŽI DRAŽU

Nakon pogibije četničkog komandanta Predraga Rako-
vića, kontraobaveštajna služba OZNA je preuzela njego-
vu radio stanicu. Organi Ozne su, predstavljajući se kao
izvesni Čosić, **17. januara 1945.** počeli da lože odmetnu-
tog generala Dragoljuba Mihailovića da se vrati u Srbiju:

Narod je sve nezadovoljniji opštom mobilizacijom
koju sprovode crveni... Narod je u iščekivanju i
pita gde ste vi, da prekratite ove patnje.³⁹⁹

^{397, 398} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 156.

³⁹⁹ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 244.

5.8 POVLAČENJE ČETNIKA ZA NEMCIMA

21. januara 1945. načelnik komande za istočnu Bosnu Zaharije Ostojić javlja generalu Mihailoviću da se četnici bez Nemaca ne mogu održati na Drini, stoga kreću za njima na sever:

Nemci će napustiti Drinu kroz nekoliko dana. Crveni vrše pritisak sa juga, istoka i severa. Hrane i krova za ovako velike snage nema, te je opstanak ovde nemoguć. Zbog ovoga sam rešio u sporazumu sa Pavlom i Račićem u prisustvu Baletića da krenemo na sever jer je to jedino rešenje da održimo ovo što imamo.⁴⁰⁰

22. januara 1945. i Pavle Đurišić informiše Dražu Mihailovića da bez Nemaca nije mogao ostati na terenu, te je krenuo u povlačenje:

Nemci napustili su potpuno Crnu Goru, Sandžak i Istočnu Bosnu do Drine. Sam tamo nisam mogao ostati.⁴⁰¹

Jedan po jedan, četnički komandanti su napuštali svoje položaje zajedno sa nemačkim trupama i kretali se ka Mihailoviću.

5.9 BACAČI PLAMENA PROTIV PARTIZANA

24. januara 1945. godine general Miroslav Trifunović, iz Mihailovićevog štaba u Bosni, traži da im Nemci dostave bacače plamena protiv partizana:

vidite sa Nemcima da li bi mogli da nas snabdu sa bacačima plamena. Ovo bi nam bilo jako korisno u borbi protivu komunista. Za celu moju komandu uputio bih

^{400, 401} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 156.

kod Nemaca u Sarajevu jednog višeg oficira za vezu te da se odkloni da svaka jedinica radi za sebe.⁴⁰²

5.10 JA SAM PRVI NAPUSTIO TEREN, VI OSTANITE NA SVOJIM POLOŽAJIMA

26. januara 1945. Draža Mihailović, koji se prvi iz Srbije povukao u Bosnu, naređuje Zahariju Ostojiću da svi ostanu na svojim terenima:

Neslažem se sa vašim rešenjem da Baćević kreće na sever. Naredio sam Baćeviću da ostane na svome mestu i svojoj prostoriji i da tamo radi po mojim naređenjima... Ako Pavlove i Račićeve snage kreću na sever, to nije znak opšteg odstupanja i napuštanja terena što ne sme da bude.⁴⁰³

Istog dana, **26. januara 1945.** Draža Mihailović naređuje i Petru Baćoviću da ostane na svom mestu:

Neodobravam da vi sa vašim snagama idete na sever. Kada budu došle Račićeve ili Pavlove snage staviću ih neposredno pod moju komandu za akciju u Istočnoj Bosni... Vi ostanite na svome mestu.⁴⁰⁴

27. januara 1945. četnički vođa Draža Mihailović ubeđuje svoje potčinjene kako oni nisu begunci:

Suzbijajte sve glasove o nekom našem krah, suprotno tome širite da mi nismo begunci već se i dalje borimo dokle god možemo na svome terenu.⁴⁰⁵

30. januara 1945. Mihailović depešom ubeđuje Petra Baćovića da četničke trupe nisu napustile Srbiju, već svakog dana jačaju:

^{402, 403, 403, 404, 405} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 192.

Neslažem se da komandanti napuštaju svoje terene i to baš onda, kada izveštavaju da na njihovim terenima oživljuje četnička akcija. Nije istina da je Srbija napuštena od naših delova. Obratno da naši delovi svakoga dana u Srbiji ojačavaju.⁴⁰⁶

5.11 TRAŽIM NEMAČKU MUNICIJU I AMERIČKU INTERVENCIJU

Uporedo sa pokušajima podizanja morala potčinjenima, **31. januara 1945.** četnički vođa Draža Mihailović zahteva preko Gojka Borote od Nemaca hitnu isporuku municije i razmenu oficira za vezu:

Zašto Nemci neupućuju obećanu municiju u Rudanku. Vrlo je hitno... Da li ste izdejstvovali odobrenje za oficira za vezu. Hitno je.⁴⁰⁷

Istog dana Draža Mihailović preko radio stanice javlja Ozni (ubeden da javlja svojim) da je tražio američku intervenciju za preuzimanje vlasti u Srbiji:

Molio sam američkog ministra obrazloženom prestavkom za pomoć i intervenciju. Da li će naši izdržati? To bi bilo potrebno po svaku cenu. Promene su ipak moguće, ako ni zbog čega drugog, ono zbog sukoba dva ideološka tabora. Samo se valja strpeti.⁴⁰⁸

5.12 NISU NEMCI OKUPATORI, OKUPATOR JE TITO

1. februara 1945. Draža naređuje Stevanu Damjanoviću da pokuša mobilizaciju Nemaca u četničke redove nakon kapitulacije Trećeg Rajha:

Na slučaj da bi Nemačka kapitulirala, što još nije sigurno, vaš postupak da bude sledeći: Nemcima po-

^{406, 407, 408} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 192.

nudite da nam pristupe, a mi ćemo ih ostaviti u njihovim jedinicama. Na taj način mi ćemo dobiti pojačanje u boračkim jedinicama i dalje ćemo postupati prema situaciji i prilikama.⁴⁰⁹

2. februara 1945. Draža Mihailović naređuje četnicima da šire propagandu protiv nove Jugoslavije:

U svima našim emisijama za inostranstvo i unutrašnjost, režim partizanski nazivati Titova okupacija.⁴¹⁰

Depešom od **5. februara 1945.** „đeneral" Mihailović naređuje svojim potčinjenima da vode propagandni rat protiv Jugoslovenske armije:

Propagirajte da Tito mobiliše samo Srbe i šalje ih u Mađarsku da ginu, a muslimane i katolike čuva.⁴¹¹

Istovremeno, episkop Nikolaj Velimirović iz Trećeg Rajha hrabri Dražu Mihailovića da nastavi sveti rat:

Neka vam je nebeska Srbija na pomoći. Jači su mrtvi od živih. U Boga nema mrtvih. Gde je Bog, tu je većina, tu je i pobeda. Ovaj rat je najveći rat u istoriji ratovanja Hrista protiv antihrista. To svi za sada ne vide, ali će uskoro videti jer će se materijalistički rat na kraju javiti kao verski. Zato neka bude sveta vojska, sveti narod, sveti put.⁴¹²

5.13 AKO NEMCI NE DAJU MUNICIJU, GUBIMO RAT

6. februara 1945. „đeneral" Mihailović javlja pukovniku Gojku Boroti da bez municije četnici više ne mogu učestvovati u nemačkim operacijama:

^{409, 410, 411} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 192.

⁴¹² Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999.

Poručite sledeće Nemcima: Sva obećanja do sada nisu izvršena, u pogledu municije. Zbog toga, Srbijanske snage ne mogu učestvovati u akciji prema Tuzli, niti uopšte mogu učestvovati u akcijama...⁴¹³

5.14 PRIJATELJSKI SA USTAŠAMA, HRVATIMA I MUSLIMANIMA

Dok su borci ginuli na Sremskom frontu, iza kojeg je čekao još uvek neoslobođeni Jasenovac, Draža Mihailović je depešom od **7. februara 1945.** zapovedao svojim ljudima da sarađuju sa ustašama:

Sa ustašama u Gračanici održavati najprijateljskije veze.⁴¹⁴

Sutradan **8. februara 1945.** „đeneral" Mihailović pojašnjava svojim potčinjenima:

Ustaše dižu glavu u Bosni, ali znajte da ima dve vrste ustaša. Samo su idejne ustaše naši neprijatelji, a ostali predstavljaju miliciju, koja je sa nama u saradnji.⁴¹⁵

Istovremeno, Draža je potpuno promenio svoju politiku prema muslimanima. **11. februara 1945.** godine on nalaže četničkim komandatima versku toleranciju:

Državna politika koju vodimo ide na to da ujedinimo sve narodne mase, bez obzira na veru, u borbi protivu komunističke tiranije. Svi naši građani su ravnopravni i svi podjednako uživaju zaštitu JVuO. Najveću štetu opštim interesima nanose one jedinice koje o ovome ne vode računa i starešine koje dozvoljavaju pljačku bilo muslimanskih, bilo katoličkih, bilo pravoslavnih sela... Svima treba da je poznato,

^{413, 414, 415} Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999.

da objedinjene narodne snage, bez obzira na veru, su najsigurnija garancija naše pobjede, jer komunisti predstavljaju bednu manjinu, ukoliko ih mi ne bi ojačavali našim postupcima. Na ovo skrećem pažnju posljednji put i neka svi imaju na umu narodnu izreku: "Brat je mio, koje vere bio".⁴¹⁶

5.15 AKO NEMCI NE ISPORUČE MUNICIJU NAPONUŠTAMO POLOŽAJE

14. februara 1945. Draža Mihailović konstatuje raspad svoje organizacije u istočnoj Bosni:

Kosorić izveštava preko Borote, da su borci 1 Rogatičke, Čajničke i Višegradske brigade, počeli da se predaju pojedinačno i u grupama komunistima. Uzrok ovome je odlazak starešina sa ovoga terena.⁴¹⁷

Sutradan, **15. februara 1945.** Draža Mihailović naređuje Nešku Nediću da izvuče municiju od Nemaca ili će se svi povući:

Gledajte da izvučete municiju za sve. U protivnom kažite da ćemo se mi svi povući, jer bez municije ne možemo raditi, a oni kako hoće.⁴¹⁸

Tih dana, Đurišićeva kolona u povlačenju stigla je u Mihailovićev štab kod Doboja. Bili su u očajnom stanju, pratilo ih je mnoštvo izbeglica, svakodnevno su trpeli gubitke od Jugoslovenske armije. Pavle Đurišić je hteo da produže za Sloveniju, ali je Draža Mihailović insistirao da ostanu u Bosni. U razgovoru sa njim, Đurišić je otkrio da „Mihailović nema nikakav plan“.

^{416, 417, 418} Miloslav Samardžić, „Muslimani u četnicima“, Pogledi, 17. mart 2013.

5.16 I SA CRNIM ĐAVOLOM PROTIV KOMUNISTA

1. marta 1945. Draža Mihailović nalaže svom delegatu u Sloveniji Vasiliju Maroviću da sarađuje sa svima protiv komunista:

Ništa nama ne smeta ako se slovenački domobrani organizuju na čisto klerikalnoj bazi. Kada obrazuju svoju federalnu jedinicu mogu i za svoje sinove da prave crkve. Glavno je da budu jaki i da se bore protiv komunista.⁴¹⁹

2. marta 1945. Draža Mihailović nalaže svom opunomoćeniku u Zagrebu da uhvati što čvršće veze sa zagrebačkim nadbiskupom Alojzijem Stepincem, bliskim režimu NDH:

Nastanite da sa Stepincem, ponavljam sa Stepincem uhvatite što čvršću vezu i upoznate ga sa celim našim programom i radom... Ako možete učinite mu zvaničnu posetu, da bismo sa tim stvorili sporazum protiv komunista... Samo o tome Mačekovci nesmeju da znaju ništa, jer u isto vreme treba raditi sa mačekovcima.⁴²⁰

5.17 OMOGUĆITE MI DA SE BORIM PROTIV OKUPATORA

Proleća 1945. nemačka komanda je preko Draže Mihailovića počela ubacivanje diverzantskih grupa u oslobođenu Srbiju. Te grupe su bile sastavljene uglavnom od ljotičevaca, obučenih u Nemačkoj za dejstva iza linija fronta. Nakon dolaska kod Mihailovića, vođa jedne od tih grupa poslao je **5. marta 1945.** izveštaj nemačkom generalu fon Horstenau:

^{419, 420} Miloslav Samardžić, „Muslimani u četnicima“, Pogledi, 17. mart 2013.

U sklopu priprema za akciju na prostoru Srbije, vođa za vezu za ovaj cilj formirane grupe imao je priliku da razgovara sa DM. Ti razgovori vođeni su u upadljivo prijateljskoj atmosferi. DM je plan grupe našao korisnim i za svoj cilj - borbu protiv komunizma - i obećao svaku moguću pomoć.⁴²¹

U to vreme, **7. marta 1945.** u oslobođenom Beogradu je obrazovana nova jugoslovenska vlada, u kojoj su zajedno sedeli vodeći komunisti i kraljevi namesnici. Uporedo sa slanjem komandosa u Srbiju, Mihailović je apelovao na namesnike da se četničkim „narodnim vojnim snagama”, pruži mogućnost da se upute protiv okupatora, kao i da se četničkom političkom vođstvu dozvoli da „slobodno izađe na političku pozornicu i pred narod iznese svoj program”.

5.18 NACIONALNE SNAGE U SLUŽBI NACISTA

Srpski fašistički vođa Dimitrije Ljotić nalazio se u pograničnoj zoni Trećeg Rajha (okupirana Slovenija i Istra), gde je okupljao sve „nacionalne snage” za finalni obračun sa Jugoslovenskom armijom. Sa njim su bili četnici Momčila Đujića i Dobroslava Jevđevića, kao i preostale Nedićeve snage. Ljotić je krajem februara poslao delegaciju u Bosnu na čelu sa prvim srpskim kvislingom Milanom Aćimovićem. Delegati su stigli u Mihailovićev **15. marta 1945.** prenevši mu poruku:

Dimitrije Ljotić želi da se definitivno objedinjenje svih nacionalnih snaga bar sada izvrši i da vi preuzmete komandu svih nacionalnih jedinica.⁴²²

Ljotić je tražio da general Mihailović sa „celokupnom vojskom” dođe u Sloveniju i lično preuzme komandu.

⁴²¹ KAW, B/67: 101, s. 8-10

⁴²² Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 273.

Nameravali su da, po kapitulaciji Nemačke, Sloveniju proglase „slobodnom federativnom jedinicom Kraljevine Jugoslavije“, da spreče ulazak Jugoslovenske armije, i dočekaju dolazak Anglo-Amerikanaca. Ljotić je računao da u Sloveniji ima oko 35 hiljada „naoružanih Srba i Slovenaca“, čemu se može dodati još oko 30.000 ljudi opštom mobilizacijom. Ako bi Draža došao sa svojim ostacima (u to vreme oko 25.000), u Sloveniji bi se stvorila armija od blizu 100.000 ljudi.

Dražo Mihailović je primio Ljotićev plan, poslavši svog generala Miodraga Damjanovića (inače šefa Nedićevog kabineta) da preuzme komandu u Sloveniji. U odgovoru Ljotiću **16. marta 1945.** piše:

Sa radošću pozdravljam vaš rad na objedinjavanju svih nacionalnih snaga iako u poslednjem momentu. Vremena još ima ipak da se najnužnije organizuje i poveže. Kosta i Vaš delegat preneli su mi sve Vaše poruke i budite uvereni da ih ja primam od prve do poslednje...⁴²³

Mihailović im je najavio da će doći sa „svom svojom vojskom“ u Sloveniju „kada dođe momenat“.

5.19 ĐURIŠIĆEVA KOLONA NAPUŠTA DRAŽU

Po prijemu Ljotićevog poziva, Pavle Đurišić je rešio da krene ka Sloveniji, jer je ostanak u Bosni smatrao ravnim samoubistvu. On je govorio da će Draža „svu vojsku izgubiti“, jer je u teškoj zabludi da će ga Anglo-Amerikanci pomoći:

Ovde neću ostati. Tifus nas satire, a i u borbama sa partizanima imamo stalno gubitke. Ako ostanem, nas će nestati. Da sam slušao Parežanina, ja bih sa mojim ljudima već odavno bio u Sloveniji, može biti još pre Đujića.⁴²⁴

^{423, 424} Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 273.

Radi kretanja preko teritorije NDH, Pavle Đurišić je sa Sekulom Drljevićem, Pavelićevim saradnikom, 16. marta 1945. sklopio sporazum po kojem crnogorski četnici postaju Crnogorska narodna vojska, pod vrhovnom komandom Sekule Drljevića:

Crnogorska vojska koja se sada nalazi pod komandom oficira Crnogoraca na području Nezavisne Države Hrvatske u buduće će se zvati Crnogorska Narodna vojska... Crnogorska Narodna vojska priznaje vođu Crnogorske Narodne Organizacije, dr Sekulu Drljevića svojim vrhovnim komandantom i obavezuje se pokoravati se njegovim naredbama.⁴²⁵

Ne čekajući dopuštenje Draže Mihailovića, Đurišić je krenuo prema zapadu. Pridružile su mu se mnoge glavešine, među kojima politički savetnik Dragiša Vasić, načelnik komande za istočnu Bosnu Zaharije Ostojić, komandant hercegovačkih četnika Petar Baćović sa svojim trupama, jedan od vodećih štabnih oficira Mirko Lalatović i mnogi drugi. O svojom odlasku depešom su obavestili Mihailovića, koji je 16. marta 1945. odgovorio da je iznenađen, ali da on i dalje ostaje.

20. marta 1945. Draža Mihailović je u depeši Pavlu Đurišiću precizirao da će ostati u Bosni sve dok Nemci drže položaje:

Ja sa srbijanskim i bosanskim snagama ostajem ovde dokle god okupator drži Sarajevo, Bijeljину, Brčko i sve ostale veće gradove u Bosni, iskorišćujući vreme za organizaciju jake gerile u Bosni i Srbiji.⁴²⁶

⁴²⁵ Fikreta Jelić Butić, Četnici u Hrvatskoj 1941-1945 (glava III), elektronsko izdanje, Znaci.net, 2010.

⁴²⁶ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 192.

5.20 SUKOB ĐURIŠIĆA I MIHAILOVIĆA

Saznavši za sporazum Đurišića sa ustaškim vlastima, odmetnuti general Dragoljub Mihailović **23. marta 1945** godine obaveštava potčinjene o njegovoj „izdaji prema narodu, kralju i ovoj vrhovnoj komandi" i naređuje prekid svake veze sa njim:

Pavle Đurišić izvršio je formalnu izdaju prema narodu, kralju i ovoj komandi... Crnogorci će ući u sastav Pavelićevih snaga pod komandom Sekule Drljevića, a sve srbijanske i bosanske jedinice koje se nalaze tamo biće razoružane... Ni jedan komandant od danas ne sme i ne treba da i dalje održava vezu radio-putem sa Pavlom Đurišićem... Obratiti pažnju na položaje koje drže prema nama i biti spreman na sve.⁴²⁷

26. marta 1945. Draža Mihailović šalje još preciznije obaveštenje:

Izveštavam vas da je Pavle Đurišić služeći Nemcima otišao je sada dalje pa se sa ustašama udružio.⁴²⁸

30. marta 1945. potpukovnik Đurišić prilično oštro odgovara generalu Mihailoviću:

Lažeš i ti i svi koji kažu da sam imao vezu ma sa kim od ustaških vlasti. Ali tačno je da vi služite kao zaštitnica Nemaca...⁴²⁹

5.21 NEMAČKA NEĆE IZGUBITI

Početkom aprila 1945. borbe su stigle nadomak Berlina. Gotovo svima je već bilo jasno da je Nemačka poražena, ali ne i Draži Mihailoviću, koji je **1. aprila 1945.** hrabrio

⁴²⁷ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 294.

⁴²⁸ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 192.

⁴²⁹ Nikola Milovanović, Slom, Beograd, 1983., str. 295.

svoje potčinjene da će Nemci u Bosni izdržati i da će nastaviti gerilski otpor:

I ako je u Nemačkoj vrlo teška situacija, ipak nemačke trupe u Bosni vrše veliku ofanzivu protiv komunista. Po svem izgledu, da Nemci hoće da razviju gerilu ne samo u Nemačkoj već i na Balkanu.⁴³⁰

Odmetnutom generalu Mihailoviću su Nemci ostali poslednja nada. Kada su nemačke trupe počele napuštale Bijeljinu i okolinu, Mihailović je pokušao da ih zadrži da nastave borbu pod njegovom komandom kao „naši državljani“. On **3. aprila 1945.** naređuje Stevanu Damjanoviću:

Ispitajte tačno razlog zašto napuštaju Bijeljину i okolinu. Da li je to njihov manevar ili stvarno napuštaju. Pokušajte da na slučaj da se Nemci povlače da ih pridobijete da ostanu pod našom komandom kao naši državljani.⁴³¹

5.22 PROPAST PAVLA ĐURIŠIĆA

U međuvremenu, Pavle Đurišić je umesto ka Zagrebu, krenuo najkraćim putem u Sloveniju, preko Bosanske Krajine. Ocenivši to kao kršenje sporazuma, Sekula Drležević i vlasti NDH šalju motorizovane jedinice da ga zaustave. Istovremeno, **4. aprila 1945.** Draža Mihailović javlja četnicima u Sloveniji da ne primaju Pavlove trupe:

Od Pavlovih trupa nećete imati nikakve koristi. One su neborbene, pljačkaju i šire najveću demoralizaciju. Ne dozvolite da se nastane blizu vas, ako dođu, inače ćete biti od njih odmah poplavljeni sa strahovitom defetističkom propagandom.⁴³²

^{430, 431, 432} Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 192.

4. aprila 1945. snage NDH su presrele Đurišićeve četnike na Lijevča polju kod Banja Luke, i u trodnevnim borbama ih razbile. Od brojnih četnika koji su se predali, Sekula Drljević je u Staroj Gradišci formirao tri brigade „Crnogorske narodne vojske“, pod ustaškom komandom. Đurišić se sa oficirima pokušao probiti prema Bihaću, ali nije mogao zbog partizana.

Opkoljen sa svih strana, Đurišić traži od četničkih vođa zapadne Bosne, Slavoljuba Vranješevića i Lazara Tešanovića, da mu pomognu u proboju ka Sloveniji. **6. aprila 1945.** Mihailović poručuje Vranješeviću da snage Pavla Đurišića ne predstavljaju nikakvu borbenu vrednost, da su samovoljno otišli, da Zaharije Ostojić ne radi u saglasnosti sa Vrhovnom komandom, te „prekinite svaku vezu sa njime“.

Sredinom aprila 1945. Drljević poziva Đurišića da se vrati i preuzme i komandu nad Crnogorskom narodnom vojskom. Pavle Đurišić je sa svojom grupom oficira došao „mečki na rupu“ u Staru Gradišku, gde je razoružan i ubijen zajedno sa Zaharijem Ostojićem, Mirkom Lalatovićem, Lukom Baletićem, Petrom Bačovićem, Dragišom Vasićem i drugim četničkim vođama.

5.23 POSLEDNJA ODBRANA NACIZMA U SLOVENIJI

Nakon preko pet meseci iscrpljujućih borbi, **12. aprila 1945.** snage Jugoslovenske armije su probile Sremski front, jurišajući ka zapadnim krajevima svoje zemlje. U okupiranoj Sloveniji i Istri nalazili su se četnici Đujića i Jevđevića, dobrovoljci Dimitrija Ljotića, Nedićeva državna straža i slovenski domobrani okupljeni oko Leva Rupnika, Ivana Prezelja i biskupa Rožmana. Naoružani od Vermahta, vršili su poslednje pripreme da se suprotstave Jugoslovenskoj armiji. **15. aprila 1945.** Mihailovićev izaslanik general Miodrag Damjanović preuzeo je ove

„nacionalne snage" pod svoju komandu, pripremajući se za konačan obračun protiv „Titovih hordi":

Vaše trupe ovde obučene su i obuvane, odmorne i nahranjene, dobro naoružane i snabdevene svim potrebama za borbu... Očekuje nas još važan pun časti zadatak: da onemogućimo prodiranje Titovih hordi u ove lepe krajeve...⁴³³

Četnici u Sloveniji bili su u posve neobičnoj situaciji. Neki od njih su pozdravljali Nemce fašističkim pozdravom, istovremeno se nadajući dolasku Saveznika, nakon čega će omogućiti „svome Vrhovnom komandantu brzi povratak u prestoni Beograd". Sa njima su bili i patrijarh SPC Gavriilo Dožić i episkop Nikolaj Velimirović, koji su obilazili borce.

5.24 POGIBIJA MITE LJOTIĆA

23. aprila 1945. poginuo je vođa srpskih SS dobrovoljaca Dimitrije Ljotić, sletevši kolima sa mosta koji su srušili partizani. Ovo je bio težak udarac za profašističke snage. Govor pun zahvalnosti na njegovom pogrebu održao je vladika Nikolaj Velimirović:

Da je odsečena samo jedna grana, stablo ne bi mnogo osetilo, ali stablo je odsečeno do korena, i nama je nanesen veliki bol... Ljotić je bio ne samo naš, on je pripadao čovečanstvu, Evropi, svetu... On nije bio samo državnik, on je bio hrišćanin državnik... To je bio političar sa krstom. Mi blagodarimo njemu, Njegova Svetost i ja, zahvaljujemo mu što smo došli iz zatočenja do Beča, i od Beča ovamo... On je dao odgovor na sva pitanja. On je u svojoj ideologiji obuhvatio sve grane narodnog života.⁴³⁴

⁴³³ Zbornik NOR, tom XIV, knjiga 4, dok. 201.

⁴³⁴ Nikolaj Velimirović, Govor na odru Dimitrija Ljotića

Samo šest dana nakon Ljotičeve pobigije, **29. aprila 1945.** jedinice Četvrtе jugoslovenske armije su ušle u Sloveniju. Istog dana, general Damjanović je svim snagama izdao naređenje za povlačenje ka Italiji. Bežeći ka Italiji, četnici su početkom maja naišli na Novozelandčane blizu Trsta, kojima su objašnjavali da su „kraljevska vojska“, verna kralju Petru, tražeći tražeći oružje i municiju za borbu protiv komunista. Međutim, ovi neshvaćeni borci, koji su kapitulaciju dočekali u službi Vermahta, razoružani su i smešteni u zarobljeničke logore.

Maja 1945. godine Aleksandar Aksentijević, predratni poslanik i član Centralnog nacionalnog komiteta, je predlagao Mihailoviću da obustavi rat. On mu je rekao da je rat u Evropi za sve narode završen i da "mora biti i za nas". Mihailović je ljutito odgovorio: "Idite, idite svi! Ja ću ostati sam".⁴³⁵ Aksentijević je uhvatio poslednji voz i predao se Jugoslovenskoj armiji u Bosni.

5.25 KONAČNI PORAZ NA ZELENGORI

U međuvremenu, Jugoslovenska armija je oslobodila Sarajevo, a nemački ostaci su se povlačili u rasulu. Slo-mom Vermahta, četnici su ostali bez moćnih zaštitnika i snabdevanja municijom. Odmetnuti general Dragoljub Mihailović je, sa preostalom gladnom i demoralisanom vojskom, ostao odsečen u Bosni. Sredinom aprila, on pokušava proboj ka Srbiji.

Četnici su tumarali kroz divlja planinska područja, ostavljajući bolesne i ranjene. Ovo zlopaćenje, među preživelim upamćeno kao bosanska golgota, dovelo je do strašne demoralizacije i osipanja. Mnogi prinudno mobilisani regruti iz Srbije ostavili su tada kosti u Bosni. Avijacija je nadletala četničku kolonu, bacajući bombe i letke sa pozivom na predaju.

⁴³⁵ Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, knjiga III, Beograd 1999., str. 312.

Do konačnog obračuna došlo je na planini Zelengori, kod Sutjeske. Par dana nakon kapitulacije Vermahta, četničke snage su uništene u bici na Zelengori **13. maja 1945.** ubrzo nakon čega je drugi svetski rat u Jugoslaviji bio završen.

General Mihailović se skrivao još desetak meseci, nakon čega je uhvaćen i izveden pred sud.

1946

6.1 JA IM KAŽEM DA ČISTE, A ONI KOLJU

Slede izabrani transkripti sa suđenja Dragoljubu Mihailoviću, o ubistvima partizanskih porodica, simpatizera, zarobljenika. General Mihailović se legalistički branio da nije naređivao ubistva već samo čišćenje, istrebljenje, uništenje i zatiranje. I da nije bio obavešten.

ZAŠTO KAŽEŠ ČIŠĆENJE, A MISLIŠ NA POKOLJ

Predsednik: Kako treba razumeti vašu depešu br. 171 od **25 septembra 1943** upućenu Radoslavu Đuriću ona glasi: „Produžite sa čišćenjem vaših krajeva od komunisti. Propagandom orijentišite Topličane za našu stvar. Sa trojkama očistite simpatizere.”

Optuženi: Ja tu ne podrazumevam nikakva ubistva.

Predsednik: Pa dobro šta treba da znači - očistiti?

Optuženi: Razjuriti.

Predsednik: A gde?

Optuženi: Može da se prebace na teritorije koje su sigurne, pod kontrolom da se drže. Da ne rade organizovano. Nigde ja ne kažem - ubijati. Nigde.

ISTREBLJENJE NE PODRAZUMEVA UBIJANJE, NIKAKO

Predsednik: Kako treba razumeti vašu depešu od **11. novembra 1942.** godine: "Od Draže za Leonarda, via Feliks za Dragišu Ninkovića preko Batrića. U Vašem kraju komunisti uzimaju maha. Odmah preduzmite potrebno da

se istrebe na rejonu vašeg korpusa. Preduzmite energične mere. Nedeljковиć dolazi preko-sutra. On vam nosi instrukcije i novac. Izvestite me šta ste preduzeli." Dobro, ako ovo znači očistiti, šta onda znači ovo istrebiti?

Optuženi: To se odnosi na borbene jedinice. To ne znači da uhvaćene zarobljenike treba ubijati, nikako.

NE ZNAM ZAŠTO SAM NAREDIO DA LIKVIDIRAJU UHVAĆENE PARTIZANE

Predsednik: Jedan akt od **18. novembra 1942.** godine glasi: „Dragi gospodine Majore (ovo je verovatno Zaharije Ostojić prema naređenju Pavla Đurišića), šaljem 10 pari skija sa celokupnim priborom, odelom itd. Molim da javite dalje majoru Petru Baćoviću, da onu trojicu uhvaćenih partizana odmah likvidira, a njihovo saslušanje sa podacima (od koga su dolazili, koje grupe pojedinačno još ostaju na terenu, da li imaju ostavu, oružje i hranu) dostavite ovom štabu. Ogromna je udaljenost odatle do Baćovića a sem toga ne verujem da će oni dati ikakve podatke našim ljudima, pa s toga ne mislim da šaljem ikoga radi saslušanja. Molim da podnesete pismen izveštaj o likvidaciji Janković Voje, Mirković Branka i Jakić Momira."

Optuženi: Ne znam.

Predsednik: Ne znate.

Optuženi: Ne.

Predsednik: Postoji jedan vaš odgovor baš na ovo pismo, vaša depeša broj 1760 od **17. novembra 1942.** godine: „Ištvan (Petar Baćović). Pohvatani komunisti po vašem izveštaju br. 128 Branko Mirković, Momir Jakić i Voja Janković... Plen odličan. Čuvati ih dobro do dolaska Ru-

žicevog čoveka koji će se ispitati za druge koji se kriju. Posle toga suditi kod vas."

Optuženi: Meni to nije poznato.

Tužilac: Jeste li zaboravili?

Optuženi: Ćuti.

Predsednik: Vidite Janković je živ... Janković je streljan, pucao je u njega sa revolverom još dva puta probijena pluća, jedan metak u glavu prošao je kroz vilicu i on je ostao živ. On je danas još živ.

Optuženi: Po mom naređenju nikada to nije naređeno.

NE ZNAM NIŠTA NI O ČEMU, POGOTOVO O
SOPSTVENIM NAREĐENJIMA DA SE KOMUNISTI
NEMILOSRDNO UNIŠTAVAJU

Predsednik: Dobro, predočiću vam još jedan dokument, vaša depeša br. 159 od **13. januara 1943** godine, od Draže Leonardu Frikeu-Fricu, tj. Dragiši Ninkoviću, Zvonku Vučkoviću i Miroslavu Trifunoviću. „Dobijen je izveštaj da su komunisti iz Valjevskog kraja pobegli u rudnički kraj a jedna grupa na Kosmaj. Borba koju vodimo s njima odlučna je. Gonićemo ih, jer su krvnici i jer ponovo žele da zadobiju teren. Uništavajte ih nemilosrdno jer se veliki događaji približuju krupnim koracima. Kao izdajnici pokušali bi da nas ometu u oslobođenju otadžbine koju oni ne priznaju". Je li to vaša depeša?

Optuženi: Ja ne znam.

Predsednik: Pročitaću vam još jedan vaš raspis svima u Srbiji. To je depeša broj 193 od **16. januara 1943** godine. „I pored ovih svih nevolja naročito podvlačim da je komunistička opasnost jedna od najvećih. Te zlotvore i

krvnike našeg naroda uništavajte bez milosti. Oni nas ometaju da imamo slobodne ruke prema neprijatelju. Bez milosti ih uništavajte. Svi komandanti odgovorni su mi za svoje reone da budu čisti od ovih mangupa i probi-sveta koje vode stranci Tito i Moša Pijade".

Optuženi: Ja te dokumente nemam. Ja ne znam.

Predsednik: Zna li šta se radilo?

Optuženi: Ja ne znam šta se radilo. Ubijanje nikada, bor-be je bilo.

Predsednik: Vidite ovaj spisak lica koje treba likvidirati ili internirati od rejona prve i druge četničke brigade, koji iznosi preko 1.000 ljudi Srba u Srbiji, i u tesnoj vezi sa ovakvim vašim radom.

Optuženi: Ja nisam znao.

Predsednik: Imate i ovakvu stvar, jedna vaša depeša od **21. januara 1943** godine upućena je Ilijevu, to jest Siniši Ocokoljiću Pazarcu: „Komunistima ne dozvolite da dižu glavu. Uništavajte ih bez milosti kao naše najveće zlotvore. Očistite terene od njih i postupajte bez sentimentalnosti isto kao što su i oni radili. Razvijajte među seljacima što jaču propagandu protiv njih". Je li ovo vaš raspis?

Optuženi: Imao sam svojih pomoćnika koji su radili. To je borba. Ubijanje uhvaćenog neprijatelja nikada.

KESEROVIĆ ČISTI SIMPATIZERE ZA PRIMER: PO-BIĆEMO SVE ONO ŠTO NE VALJA, I TO ODMAH

Predsednik: Dobro, evo jedne vaše depeše Pavlu Đurišiću broj 2.033 od **9. maja 1943** godine: „Moje je mišljenje da se komunisti imaju uništiti gonjenjem na svima fronto-

vima. Baćović nadire od Ravnog ka Pivi, kroz Sutjesku i Šćepan Polje i zauzeo je Kalinovik. Celu oblast na desnoj obali Lima primio je major Dragutin Keserović i za nekoliko dana očistio je od svih simpatizera." To je vaša depeša.

Optuženi: U našim redovima Keserović je imao zadatak da se tu bavi da bi ponovo mobilisao Bjelopoljski kraj.

Predsednik: Ali depeša glasi ovako: „Celu oblast na desnoj obali Lima primio je Keserović i za nekoliko dana očistio je od svih simpatizera."

Optuženi: Keserović je imao da mobiliše one snage koje su već postojale.

Predsednik: Kako to „očistiti od svih simpatizera"?

Optuženi: Nikada ubijanje.

Predsednik: Ali vi naređujete i depešu završavate ovako; a kažete da niste naredili ubijanje, „pobićemo sve ono što ne valja i to odmah".

Optuženi: Ceo taj kraj imao je mnogo begunaca iz redova četnika i to se odnosi na begunce.

Predsednik: A vi ovde govorite o simpatizerima.

Optuženi: U redovima četnika bilo je simpatizera i begunaca.

Predsednik: Čini mi se da smo u početku prečistili da se reč „simpatizer" ne odnosi na lice koje nosi pušku nego nenaoružano.

Optuženi: U ovom slučaju je drugi slučaj.

UBIJAJTE SIMPATIZERE KOMUNISTA, ALI TAKO DA OSTANU ŽIVI

Predsednik: Vaša depeša broj 635 od **12. novembra 1943** godine: „Izvešten sam da poručnika Radulovića Radomir Cvetić goni već četiri dana po Goliji, zbog toga naređujem izmenu šifri za raspis i radioslužbu. Filipovića uputiti preko Rakovića. Produžiti rad na definitivnom čišćenju komunista. Oni ne smeju postojati u Srbiji. Krajnje je vreme da sa tim gadovima raščistimo. Uništavajte sve njihove simpatizere i jatake bez milosti. Kada ne budu imali simpatizere neće moći ni da postoje.”

Optuženi: Radulović je begunac iz naših redova. Nigde u mojim naređenjima ne stoji ubijanje.

Predsednik: Vi kažete: „Uništavajte sve njihove simpatizere i jatake bez milosti.”

Optuženi: U vojničkom naređenju ne mogu da kažem ovo ili ono. Nigde se ne kaže ubijati.

Optuženi: Trebalo je te simpatizere skloniti s tog terena na drugi teren.

Predsednik: Kako objašnjavate ovu vašu depešu: „Primljene su sve vaše depeše u pogledu izvođenja likvidacije protiv komunista. Slažem se sa smenjivanjem komandanta druge leteće brigade kao jedine smetnje za definitivnu likvidaciju komunista. Veoma sam zadovoljan vašim izbijanjem na Jastrebac i sa postignutim vezama sa Dragutinom Keserovićem. Potrebno je energično raditi na čišćenju kako komunista, tako i njihovih jataka.”

Optuženi: Opet to isto, ono što sam rekao: raščišćavanje borbom, razjurivanje i razbijanje organizacije.

Predsednik: Onda još jedna vaša depeša od 17 novembra

1943 godine. Ona glasi: „Kosmaj mora da se očisti po svaku cenu. Radite prema situaciji da se Kosmaj pa sve do Beograda što pre očisti.”

Optuženi: Isto to.

KOMUNISTE UNIŠTITE DO POSLEDNJEGA U SVIM POKRAJINAMA

Predsednik: Evo raspis vaš svima, depeša br. 907 od **21. novembra 1943** godine, koja glasi: „Komunisti su grupisali jače snage u Sandžaku, u oblasti Priboja i Višegrada. Partizani žele da prodru u Srbiju. Naređujem svima kako u ovoj, tako i u ostalim našim pokrajinama da koriste ovu situaciju i komuniste unište do poslednjega u svima tim pokrajinama. Komunisti su ispraznili druge terene na kojima su se oslabili, i ovo je zgodna prilika da u svim oblastima dođemo do potpunog izražaja, i da i Srbiju i sve ostale pokrajine stavimo potpuno pod svoju vlast. Preduzmite sve što je potrebno i izvestite me o svemu što je preduzeto i šta ste uspeli.

Optuženi: Isto to.

KO POBEGNE OD GESTAPOA, DOČEKAJU GA ČETNICI

Predsednik: Isto to. Ima i jedna ovakva vaša depaša. Raspis svima u Srbiji od **13. maja 1944.** godine: „U Beogradu je uhapšeno nekoliko nosača na železničkoj stanici zbog komunističkog delanja i pružanja pomoći partizanima. Nosači Miloje Baletić i Dušan Tica pobjegli su u unutrašnjost. U slučaju njihovog hvatanja, preduzmite prema njima sve što je potrebno.”

Optuženi: Meni ta depeša nije poznata. Preduzeti potrebno opet nije ubiti.

Tužilac: Je li to raspis svima?

Optuženi: Nije.

Predsednik: Jeste, raspis svima u Srbiji. Ovo je prosto naprosto poternica za ovom dvojicom.

Tužilac: Koji su pobegli od specijalne policije?

Predsednik: Dva nosača sa železničke stanice u Beogradu pobegli su zbog komunističkog delanja.

Optuženi: Na terenu.

PUT SMRTI: KUDA IDU OČIŠĆENI SIMPATIZERI?

Predsednik: Kaže se treba teren očistiti od komunista i simpatizera, tj. od boraca koji nose pušku, od odbornika narodnooslobodilačkih odbora, od žena i dece boraca i narodnih odbornika; treba očistiti teren od simpatizera; treba ga očistiti i u Zapadnoj Srbiji, i u Istočnoj Srbiji, i u Centralnoj Srbiji; treba ga očistiti i u Bosni, Dalmaciji, u Lici i u Sandžaku. Pa kuda da idu svi ti ljudi, žene i deca?

Optuženi: Bili smo u borbi. I partizani su čistili svoj teren.

Predsednik: Vi ste kazali da uništiti, očistiti, likvidirati komuniste i simpatizere Narodnooslobodilačke vojske ne znači pobiti (sem oružanih jedinica) a simpatizere prebaciti na drugi teren.

Optuženi: Tako je, ja ne znam na koji način.

Predsednik: Kako ih izbaciti iz čitave Srbije?

Optuženi: Imalo je puta i načina.

Predsednik: Molim iz vaših depeša jasno se vidi, kako vi kažete, da komunista i njihovih simpatizera ima u Istočnoj Srbiji, u Beogradu, ispod Beograda, oko Niša, oko Čačka, Kruševca, Sandžaka, Bosne, u Dalmaciji, svuda ih očistiti, pa dobro gde da ode taj narod?

Optuženi: Ja nisam nigde propisao put i način, ali nigde nije bilo propisano ubijanje.

Predsednik: Ja sam pročitao depeše u kojima se kaže: „Pobiti“.

Optuženi: To se odnosi na begunce, jer na desnoj obali Lima nije bilo uopšte partizanskih organizacija.

Predsednik: Šta podrazumevate pod beguncima? Da li ljude koji su bili u vašim jedinicama pa ih napustili ili ljude koji uopšte nisu bili?

Optuženi: One koji su bili pa pobjegli.

NAGRADA OD OKUPATORA ZA UBIJENE SUNARODNIKE

Predsednik: Dobro, kako nam objašnjavate ovu stvar: „Štab letećeg odreda, od **13. maja 1943.** godine, Danilo- vgrad.“ U čijim je rukama tada bilo Danilovgrad?

Optuženi: To je bilo 1943. godine maja, možda su bili Nemci ili Italijani.

Predsednik: Iz Danilovgrada poručuje komandant pukovnik Bajo Stanišić komandantu IV četničkog bataljona kapetanu Špiri Stojanoviću: „Za ubijenog odmetnutog komunistu Jagoša Kondića primljena je na kasi divizije Ferara ucena u iznosu od 30.000 lira.“ Je li divizija Ferara u sastavu četničkih jedinica?

Optuženi: Nije.

Predsednik: Čija?

Optuženi: Italijanska.

Predsednik: Nastavlja čitanje: „Kako je ubistvo imenovano na dan 14. 1. 1943. godine izvršilo ljudstvo IV četničkog bataljona sa pridodatim žandarmima i nekim seljacima, to mi hitno dostaviti spisak lica koja su učestvovala u njegovom hvatanju i ubistvu uzimajući u obzir i žandarme i ostale učesnike, kako bi im se primljena nagrada podelila. - Komandant pukovnik Bajo Stanišić.”

Optuženi: To je sramno!

KOMUNISTKINJA SILOVANA PA UBIJENA

Predsednik: Je li vam poznato da su vaši komandanti zarobljene borce Narodnooslobodilačke vojske, žene - drugarice silovali pa ubijali?

Optuženi: Nije mi bilo to poznato.

Predsednik: Evo jedne depeše zavedene u vašem štabu pod brojem 10.460 iz novembra meseca 1943 godine od Luja. Ko je bio taj Luj?

Optuženi: Ja ne mogu da se setim. Bio je veliki broj šifara, ali mislim po sadržini, nešto se govori o gardijskom oficiru da bi to trebalo da bude Dragoslav Pavlović.

Predsednik: Evo šta kaže: „Bio je dan i mojim očima treba verovati jer mi ponos čoveka i gardijskog oficira ne dozvoljava da tako nisko padnem u ovako teškim danima, Miloš...” Koji je taj Miloš?

Optuženi: Ne znam.

Predsednik: "Silovao je komuniskinju pa je ubio... Zato ga ja nisam tužio jer sam smatrao da o ovim stvarima nije vreme referisati i razlog kao štetnog ukloniti ga... opširan izveštaj sledi." Dakle, kao što vidite vaš komandant kaže, to što je on silovao komunistkinju pa je ubio, to nije bio razlog za tužbu! Eto vidite kakvi su vam bili komandanti, što se vidi iz depeša koje su upućene vama.

UNIŠTAVAMO PORODICE, SPALJUJEMO KUĆE, A PONEKAD I CELA SELA

Predsednik: Evo jedne depeše zavedene kod vas pod br. 130728 septembra 1943. godine od Georgija: „Zbog toga što srpski izrodi pomažu proleterski ološ u pojedinim selima, naredio sam uništenje celih porodica, paljenje domova i celoga sela tamo gde partizani nalaze svoja uporišta. Ovako sam naredio što gubimo cvet naših nacionalista od izroda našeg naroda" to piše pukovnik Milutin Radojević. Zna li za ovu depešu?

Optuženi: Ne znam.

Predsednik: Koji je bio njegov teren?

Optuženi: Njegov je teren bio u okolini Niša, i ja mislim da to ne stoji, jer tamo uopšte nije bilo ničega i nijedno selo nije spaljeno.

KAMA ZA SVAKU PRILIKU

Predsednik: Je li Jovan Škava pravio za vas kame?

Optuženi: Jeste.

Predsednik: Čemu služe kame?

Optuženi: Isto kao i nož.

Predsednik: Dobro, za sečenje hleba, i još?

Optuženi: I u borbi. Mi smo i prošloga rata upotrebljavali kame.

Predsednik: Da li su one služile trojkama?

Optuženi: Svakome ko god je mogao do njih da dođe.

SEČA VEĆEG STILA ILI ODLIV MOZGOVA NA ONAJ SVET

Predsednik: Pročitaću vam još jednu depešu koja utvrđuje da ste imali veze sa pokoljima. To je br. 425 na strani 49 u knj. 33 depeša od **4. januara 1944.** godine: „... u Jagodini pojavom Tita narod se počeo da svrstava u naše redove, ali isto tako mnogi su počeli da dižu glave... Mnoge sam otkrio i upoznao; u većini su intelektualci. Naredite da izvrši seča većega stila uoči nove godine." Šta ste odgovorili na tu depešu?

Optuženi: Ne znam.

Predsednik: A je li vam poznato da je 1 februara 1944 godine izvršen strašan pokolj intelektualaca u Jagodini i u Paraćinu i Čupriji?

Optuženi: Ne znam za to.

KO VAM JE KRIV ŠTO STE NEVINI?

Predsednik: Je li Vlastimir Vesić vaš komandant?

Optuženi: Jeste.

Predsednik: Nadimak mu je „Vi-Vi". U depeši koja je primljena kod vas u štabu izveštava vas: „Pošto su dugim radom komunisti u Toplici i Jablanici komunizirali 80%

smatram da bi trebalo pustiti ovu kaznenu ekspediciju da popali i poubija što više pa makar i nevini stradali, te da taj narod uvidi do čega su ih komunisti doveli. Razbijene grupe komunista mi ćemo na svim stranama dočekivati i uništavati, a posle ove akcije treba naši odredi da posednu ovu teritoriju i održe u svojoj vlasti".

Optuženi: Ja ne znam za tu depešu.

Predsednik: Vidite, ta je depeša upućena vama i, kako se sada iz činjenica na pretresu pokazalo, očigledno se odnosi na okupatorsku kaznenu ekspediciju, koja je pripremljena u maju a počela u junu.

Optuženi: Od koga je depeša?

Predsednik: Od „Vi-Vi" - Vesića.

Optuženi: Ja ne razumem u pogledu kakve kaznene ekspedicije.

Predsednik: Vi kažete: „smatram da bi trebalo pustiti ovu kaznenu ekspediciju." Jeste li vi priredili, jesu li četničke jedinice priredile kaznenu ekspediciju na Toplicu i Jablanicu?

Optuženi: Ne.

Predsednik: Jesu li priređivane kaznene ekspedicije?

Optuženi: Ja ih ne bih nikad tako ludo nazvao a jedan potčinjeni komandant može svašta.

ČETNICI HAPSE, TALIJANI STRELJAJU

Predsednik: Je li vam poznato da su vaši odredi u Crnoj Gori predavali Italijanima pristalice narodnooslobodilačkog pokreta da budu streljani.

Optuženi: Ne. Možda iz optužnog materijala...

Predsednik: Pa vi ste taman tamo bili pristigli. To je jun 1942 godine.

Optuženi: Čuti.

Predsednik (Čita akt italijanske vojne komande u Nikšiću od juna 1942 po predmetu atentata na italijanske oficire): „Kao represalija zbog atentata izvršenog juče nad italijanskim oficirima naređeno je streljanje dvadeset komunista, od kojih sedamnaest koji se nalaze u nacionalističkom zatvoru. Moli se da se sedamnaest zarobljenika, o kojima je gore reč, predaju u 11,30 časova komandi kraljevskih karabinjera. Po zapovesti načelnika štaba, major Mario Torsijelo." (Predsednik potom čita pismo četničke komande Crne Gore i Hercegovine, glavni štab - narodnom vojnom sudu, Nikšić): „Narodnom vojnom sudu Nikšić. - U vezi prednjeg naređenja, to jest italijanskog... predajte na raspoloženje komandi kraljevskih karabinjera u Nikšiću 15 najopasnijih komunista koji se nalaze u vašem zatvoru. Po zapovesti komandanta generalštabni kapetan prve klase." Potpis nečitak ali verovatno Đukić Vlado.

Optuženi: Ne znam ga ja.

JA IM KAŽEM DA ČISTE, A ONI KOLJU

Predsednik: Treba da nam objasnite, kad vi šaljete raspise za čišćenje terena od simpatizera, od komunista, vi dobijate konkretne odgovore koji se sastoje u klanju i ubijanju. Ja ne znam kako vaši komandanti razumeju ta vaša uputstva. Vi kažete „očistiti teren" a oni bukvalno - kolju. Evo decembra 1943 godine, Ras-Kalabić, to je depeša koja je u štabu zavedena i za koju ste vi sigurno znali a u kojoj se kaže: "U Kopljarima uhvaćeno na spavanju i poklano 24 aktivna komunista, od kojih su 20

cigani, koji su priznali da su bili takozvani jarugari danju rade poslove u kući, a noću su u akciji. Sve smo poklali.”

Optuženi: Ne znam da li sam primio depešu, ali sam u svakom slučaju javljao i dostavljao da se tako ne radi.

Predsednik: Evo, vam opet depeše iz Srbije. „17 januara 1943 godine na teritoriji posavskog sreza završeno potpuno čišćenje komunista... Zadnjih meseci po danu uhvaćeno 37 ilegalnih komunista, od kojih je 22 streljano... Streljano je 50 komunista jataka, kod kojih je nađena veća količina oružja i od naših ljudi opljačkane spreme. U čišćenju je učestvovalo oko 500 ljudi, koji su dolazili do Čukarice...” To je dokumenat 391, a Čukarica je ovde, kod Beograda...

POKOLJ LJUDI I ŽENA DOK LIŽE PLAMEN POPALJENOG SELA

Predsednik: I evo, da vas ne zamaram, da vam pročitam samo još jedan dokumenat, da vam samo napomenem: „Komandantu ozrenskog vojnog četničkog korpusa - štabu kladanjske brigade - u samom mestu zločina...” - tamo gde su ubili vašeg komandanta Momčila Mičića, je li vam u sećanju taj vaš komandant u Istočnoj Bosni?

Optuženi: Ne, ne znam.

Predsednik: Ovde ga predstavljaju za junačinu: „... u samom mestu zločina ubijeno oko 10 osoba, a selo popaljeno. U osveti naročito je prednjačila vlasenička brigada, i to Rajko Čelonja sa svojim bataljonom. Po njegovim rečima i po pričanju njegovog ljudstva “ubijeno je oko 150 što ljudi, što žena, dok je sa svih strana lizao plamen popaljenog sela...” Ovaj vaš komandant je malo pesnički raspoložen, a ubija ljude i žene i pali sela. Kaže se „da je ovo prvi put od dana kapitulacije Italije da su se četničke jedinice pojavile u ovom kraju sa oružjem, dok je za sve

pojam četnika bio nepoznat..." Zatim se kaže „ovo je bila prava manifestacija nacionalnoobojenih narodnih vođa sa svojim ljudstvom, koje, spontano, sa osećajima srca i duše, brani čast kućevnog ognjišta, volju pradedovsku, obraz Srbina, svoga kralja i otadžbinu..." Iz ovoga bi izašlo da su ovi ljudi u Istočnoj Bosni, u selu Brajićima, prvi put upoznali četnike time što je ubijeno 150 ljudi, selo popaljeno i tako dalje...

KLANJE, PALJENJE, PLJAČKANJE, UBIJANJE, SILOVANJE: SVE ZA OTADŽBINU

Predsednik: Dakle, optuženi Mihailoviću, vama su predočene izvesne stvari, vaše naredbe i raspisi, za koje vidite da su se konkretizovali na taj način što su vaši komandanti širom čitave zemlje - gdegod ih je bilo, u Srbiji, Bosni, Crnoj Gori, Hercegovini, Dalmaciji, Lici - klali, palili, pljačkali, ubijali, silovali. Jeste li vi izdavali ovakva naređenja? Ako jeste - recite, a ako niste - recite Sudu šta ste preduzeli da sprečite ovaj pokolj nad nevinnim stanovništvom, a bili ste, - očigledno se to vidi iz depeša, - upoznati sa time.

BIO SAM NEOBAVEŠTEN

Optuženi: Moje naređenje nije postojalo. Stil depeše je takav da se ne mogu davati instrukcije... U depešama se štede reči. Drugo je depeša, a drugo jedan akt. Prema tome iz stila depeša i iz onoga što je kazano ne vidi se da sam ja kazao ubijati zarobljenike, paliti sela, ubijati žene i decu. To ne postoji kod mene, to ne bi moglo nikada ni da postoji. To ne bi moglo da postoji. Ja sam sve činio da bih sprečio, sve sam činio još od početka. Tražio sam čim sam doznao za Musulića, kad se bio sakrio u Albaniju i kad je došao u Podgoricu, tada sam mu kazao: pokušajmo raditi što više. On posle kreće kroz Hercegovinu, šaljem ga kod Zaharija Ostojića. Ali verujem da je

Ostojić u tom slučaju mrzio muslimane. Nikada u svom životu nisam to radio pa ni sada ukoliko sam doznao, sprečavao sam, šiljao instrukcije, šiljao naređenja da se prestane ukoliko sam doznao. Ukratko: bio sam neobavešten o ovim zverstvima prema muslimanima, kao što sam objasnio.

Predsednik: Molim vas, optuženi, nemojte se udaljavati. Konkretno se radi ovde o zločinima nad civilnim stanovništvom od strane komandanata četničkih jedinica bez saradnje i u saradnji sa okupatorom. Jeste li bili obavešteni o tome, a ako jeste šta ste preduzeli da ovo sprečite?

Optuženi: Ukoliko sam bio obavešten naređivao sam uvek da tako ne sme da bude. Docnije sam saznao da su oni od mene krili.

SITNE GENOCIDNE NEDOUMICE

Predsednik: Kako objašnjavate vaše raspise, koje smo pročitali.

Optuženi: Časna i poštena borba, kako ona vođena prema meni, tako i ona vođena s moje strane. Borba, raščišćavanje, osvajanje teritorije, zauzimanje teritorije, razbijanje organizacija, to nije borba za ubijanje nezaštićenih.

Predsednik: A ovaj izraz istrebljenje?

Optuženi: Ja sam rekao, ne znam tačno na što se odnosi.

Predsednik: Istrebljenje partizana i simpatizera, kazali ste: pobićemo odmah.

Optuženi: To je borba protiv borbenih jedinica.

KRVOLOKE I MASOVNE UBICE KORISTIO SAM PRIVREMENO, TOKOM CELOG RATA

Tužilac: Ovo je knjiga vaših depeša, vaš rukopis, ja sam vam juče pokazao. Evo jedne depeše u kojoj se kaže: „U Ariljskom srezu ima komunista, morate ih iščistiti jednom za svagda. Stupite u vezu sa Božom Javorcem i pozovite ga da vam pomogne u čišćenju. Isto tako i Manića. Neka vam i on u tome pomogne." ...A je li Božo Javorac pobio ogroman broj ljudi u okolini Ivanjice?

Optuženi: Ja to ne znam.

Tužilac: Kako ste mogli takvog zločinca i krvoloka primiti pod svoju komandu?

Optuženi: To je moglo biti samo privremeno.

PODELA RADA: FAŠISTI NAS HRANE I ODEVAJU, A MI UBIJAMO KOMUNISTE

Tužilac: Ko je bio Milo Rakočević?

Optuženi: Ja mislim da je Rakočević bio na Vučjem Dolu.

Tužilac: On vam šalje jedan izveštaj; molim vas da mi to objasnite? „Gde se pojavi najmanji nered ili pobuna odmah sa ljudstvom ugušiti... Ljudstvo je dobro opremljeno i naoružano... Hranu dobijam od Italijana... Komandant operativne jedinice dao mi je ovlašćenje da po svaku cenu uništim sve one koji su protiv naše organizacije... Svim svojim silama sa ljudstvom koje je pod mojom komandom nastojim da se ološ po svaku cenu uništi... Vojna je disciplina dosta dobra... Pomoću trojki likvidiram komuniste iz dana u dan i na javnom mestu... Ostaci komunističke partije svakog dana su sve manji... Italijani mi izlaze dosta u susret u pogledu odela a isto tako obećavaju pomoć i u hrani i obući..." To je vaš ko-

mandant, potpis je njegov, sve je originalno, nema podmetanja, vama je lično upućeno, moralo vam je doći u ruke. I kao što vidite, kaže se: Italijani hrane, Italijani odevaju, a oni, kako kažu, uništavaju ostatke komunističke partije, kojih je kako kažu, sve manje. „Jeste li o tome bili obavješteni?“

RAD KAMOM OSLOBAĐA

Optuženi (gleda dokument): To je moj potpis.

Tužilac: Vaš potpis. Vi pišete Baji Stanišiću: „Dragi Bajo, 20 juna 1943 godine izvešten sam da na teritoriji stare Crne Gore vlada krenština. Potrebno je uništavanje komunista i zelenaša naročito na teritoriji Nikšićkog sreza.“ Šta je to krenština?

Optuženi: Slab rad.

Tužilac: Samo molim vas da jedno imate u vidu, stalno se govori: treba čistiti, čistiti i samo čistiti.

Optuženi: Ja ne kažem: ubijati.

Tužilac: Pa dobro, neka bude i čistiti. Vidite kako vi Baja gonite na zločine.

Optuženi: Ja njega ne gonim na zločin, nego na rad.

UNIŠTAVAM SIMPATIZERE KOMUNISTA ZATO ŠTO MI TREBA SRBIJA

Tužilac: Vi u ovom dokumentu naređujete komandantu Gorske Garde Nj.V. Kralja za Kosmajski korpus. Kažete ovako: „U Šumadiji komunisti su uspeli jedino da u oblasti Smedereva zadobiju svoje simpatizere i da pomoću njih održavaju komunističke grupe pod oružjem. Ove

grupe se kreću i postižu po nekoliko stotina boraca, kao što je bio slučaj za vreme bombardovanja Beograda. U poslednje vreme ove grupe postaju aktivnije, vrše napade i tako dalje." E, sad, stoji ovako: „Naređujem na osnovu svega toga." Pre toga kažete: „Neophodno je potrebno da se ove grupe unište što pre, kao i njihovi simpatizeri." Uništiti simpatizere, znači li to preseliti ih iz sreza u srez?

Optuženi: Ne, ne, ali ne znači uništiti ih.

Tužilac (čita tekst dokumenta): „Ovo je već krajnje vreme da se učini, a to će se postići samo ako se naše jedinice, koje treba ovo da izvrše, čvrsto povežu među sobom i da povedu međusobno povezane akcije po jednom planu. U ovom cilju izdato je već naređenje od strane Vrhovne komande da major Svetislav Trifković, komandant Avalskog korpusa, objedinjava ove akcije sa snagama Avalskog korpusa, Smederevskog i Rudničkog korpusa i korpusa Gorske Garde Nj. V. Kralja. Radi veće preciznosti i upravljanja svim delovima, kojima će izdavati naređenja major Trifković to naređujem:

1) da se obrazuje privremena komanda šumadiskih korpusa sa zadatkom čišćenja i definitivnog uništenja komunističkih grupa i simpatizera na teritoriji niže navedenih korpusa. U sastav privremene komande šumadiskih korpusa ulaze: Avalski, Smederevski, Rudnički, Oplenački i Kosmajski gardiski korpus.

2) Nadležnost ove privremene komande šumadiskih korpusa biće isključivo akcija protiv komunista na označenoj teritoriji." Dakle, optuženi Mihailoviću, isključivo akcija protiv komunista na teritoriji gde su Avalski, Smederevski, Rudnički, Oplenački i Kosmajski korpusi.

Optuženi: To je privremena organizacija...

Tužilac: Zašto ti korpusi nemaju isključivi zadatak na-

pada na Nemce? Ovo je 25 juni 1944 godine pred slom Nemačke i zašto ne prelazite u akciju?

Optuženi: Zato što mi treba Srbija.

JEZIČKE FINESE: REKAO SAM UNIŠTENJE, NE UBIJANJE

Tužilac: Pazite dalje šta vi kažete (čita): „ovlašćujem majora Trifkovića da može obrazovati preki vojni sud u privremenom šumadiskom korpusu. Za svaki slučaj neizvršenja zadatka bilo kojeg starešine iz navedenog korpusa." Znači da Trifković sudi tim komandantima?

Optuženi: Jeste.

Tužilac: Na kraju se kaže: „Skreće se pažnja svima komandantima: „krupnim slovima", na koje se odnosi ovo naređenje da ga sprovedu i strogo izvrše. Komandanti u svojoj nadležnosti moraju da obrazuju preki sud." Priznajte li vi da ste izdavali naređenje za definitivno uništenje komunista, a juče smo raščistili da se tu ne podrazumevaju samo komunisti nego i ostali. Je li kod vas bilo uobičajeno da za partizane upotrebljavaju vaši komandanti reč komunisti, jer su oni nazivali svaki odred „komunistička brigada" i tako dalje?

Optuženi: Jeste.

Tužilac: Priznajte li da ste 23 juna 1944 godine izdali naređenje Petom vašem korpusu da na teritoriji Šumadije pristupi uništenje partizanskih simpatizera, nenaoružanih pristalica partizana?

Optuženi: Uništenje, naredba je bila takva, nisam kazao ubijanje. A svi su vojnici treba da razumeju kakav je postupak prema svome stanovništvu, prema zarobljenicima, oni moraju da znaju.

ON NAREDIO DA ČISTE, A ONI ZAKLAŠE ŽENU

Svedok Danica Marinković: Imam da ispričam kako sam noću isterana iz kuće gola i bosa i oterana za selo Vrčin i kako sam tamo mučena, vezana i tučena od Dražinih vojnika. Tražili su da im kažem gde mi je sin ili mi ode glava. Kazala sam da ne znam gde mi je sin. Klana sam kao stoka i, eto, ostavili su me danas da ne mogu ni živeti ni umreti, na tuđu dušu dišem (pokazuje na gušu koja joj je presečena).

Tužilac: Da li ste vi optuženi Mihailoviću kad ste slali Lazareviću, Trifunoviću depeše, koje sam ja čitao i ispitivao vas, mislili, kad je trebalo raščistiti teren od komunista i njihovih simpatizera, mislili na takve simpatizere?

Optuženi Mihailović: Nikakve.

Tužilac: A šta kažu depeše?

Optuženi Mihailović: Nigde nema o ubistvu.

Tužilac: A šta znači raščistiti? Je li vam jasno šta znači raščistiti?

Optuženi Mihailović: Ne.

Tužilac: Eto vam živoga primera. Kakve su bile vaše direktive?

Optuženi Mihailović: Moje direktive nisu bile nikakve.

Predsednik: Kako je došlo do ovakvih stvari? Zar ne vidite?

Optuženi Mihailović: Vidim.

6.2 SVI SMO SARADIVALI SA NEMCIMA, OSIM MENE

Slede izabrani transkripti sa suđenja Dragoljubu Mihailoviću, o saradnji njegovih potčinjenih sa okupatorom. General Mihailović se branio da verovatno postoji neki komandant koji nije sarađivao, ali "trenutno ne može imena da se seti", da je takvo stanje zatekao, da su svi radili na svoju ruku, da su slušali njegova naređenja samo kad im se dopadne. I da nije bio obavešten.

DEPEŠA JE MOJA, ALI NIJE MI POZNATO ŠTA U NJOJ PIŠE

Predsednik: Ovde je vaš originalan rukopis.

Optuženi: Ne sećam se celog predmeta.

Predsednik: Možete da pogledate. Da li je to vaš rukopis?

Optuženi: Jeste moj je.

Predsednik: Ima tu i jedna vaša depeša od 21 avgusta 1942 godine koja je upućena kao raspis svima, a u kojoj se kaže: „Saopštite svima legalizovanim odredima sledeće...”

Optuženi: Morao sam tako da kažem. Ja sam gledao da ih izvučem i neke sam vratio u šumu ponovo.

Predsednik: Da li ste imali u drugim pokrajinama takve legalizovane odrede?

Optuženi: U Crnoj Gori našao sam drugo stanje.

Predsednik: Je li vama poznato da su legalizovani odredi zajedno sa okupatorskim i ostalim kvislinškim formacijama učestvovali u vršenju zločina, ubijanju stanovništva,

paljenju sela i borbi protiv Narodnooslobodilačke vojske?

Optuženi: Nije.

PIŠE MIHAILOVIĆ, ALI TO NISAM JA

Predsednik: Da li Vam je bilo poznato da su tada Blažo Đukanović, Lašić i Pavle Đurišić sarađivali sa okupatorom?

Optuženi: Dok nisam došao u Crnu Goru nije mi to bilo poznato.

Predsednik: Dobro, jeste li u proleće, januara, februara, marta i aprila 1942 godine izdavali naređenja četničkim komandantima u Crnoj Gori, kojima ste odobravali rad i davali uputstva za borbu protiv partizana i za taktiziranje prema Italijanima?

Optuženi: Ne, ja to nisam mogao da izdajem - ne sećam se.

Predsednik: Potsetiću Vas na vašu depešu broj 21 za Pavla Đurišića (čita tekst depeše).

Optuženi: Pročitao sam tu depešu, to može da bude samo Zaharije Ostojić.

Predsednik: Znam, ali dole piše: pozdrav, general Mihailović.

Optuženi: Na depeši može on da piše šta hoće.

JESAM KOMANDANT, ALI NISAM OBAVEŠTEN

Predsednik: Da li vam je poznato da su vaši komandanti sarađivali tada sa okupatorom?

Optuženi: Ne, nije mi poznato.

Predsednik: Je li vam referisao štogod Pavle Đurišić o svome sastanku sa Birolijem? Je li vam pričao da je bilo razgovora kako da se prećutno ta saradnja vrši?

Optuženi: Ja mislim da su Italijani imali računa da me uhvate, jer su me se plašili.

Javni tužilac: Pitam optuženoga da li je Đurišić bio njegov komandant?

Optuženi: Đurišić i Stanišić su priznali moju komandu. Ono što je za mene, kao vojnika, bilo najteže, to je što sam počeo sa 26 ljudi, a pojedinci su ubrzo postajali starije i, prema tome, ja sam zadovoljan kad me oni priznaju.

ILEGALAC U SPLITU, MOJ ČOVEK NA TERENU

Laković: Gde je Trifunović bio pre sastanka?

Optuženi: Trifunović je došao iz Splita.

Laković: Iz Splita. Sa sastanka kuda je otišao Trifunović?

Optuženi: U Split.

Laković: U čijim je rukama bio Split?

Optuženi: U italijanskim rukama.

Laković: Dakle njegova komanda bila je u Splitu?

Optuženi: Ja sam ih smatrao kao ilegalne. On nije mogao da razvije veliku komandu, nego ilegalno da radi tu.

Laković: Znači ilegalno je radio u Splitu?

Optuženi: Jeste.

Laković: Je li vas izvestio o sastancima sa generalom Mariom Roatom, Spigom Umbertom i drugim?

Optuženi: Jeste. O tom imaju njegova pisma.

Laković: Je li taj rad prema tome bio legalan ili ne?

Optuženi: Takvo stanje sam zatekao.

Sudija Laković: Prema tome, komanda četnička bila je legalna.

PUSTIO SAM IH NEKA RADE NA SVOJU RUKU I MOJU KAMU

Sudija Laković: Činjenice, međutim, pokazuju saradnju Crnogorske komande sa Italijanima, je li tako?

Optuženi: Jeste, to.

Sudija Laković: Jeste li vi, kao njihov komandant, nešto učinili da ta saradnja prestane, ili ste pustili da ide kako ide?

Optuženi: Ja ne mogu da se setim šta sam radio. Kada sam došao u Crnu Goru video sam da oni vode neku politiku, da imaju zelenaše s kojima, tvrde, imaju teške sukobe. Ja nisam bio u staroj Crnoj Gori. Pustio sam ih neka rade.

Sudija Laković: Jeste vi stalno tu bili sa Pavlom Đurišićem i Bajom Stanišićem u gradovima.

Optuženi: Stanišić je živio na Ostrogu, a Đurišić u Kolašinu.

Sudija Laković: Je li išao na Cetinje i kod koga?

Optuženi: Išao je, išao je kod guvernera.

Sudija Laković: Je li general Đukanović bio pod vašom komandom?

Optuženi: Jeste, iz naročitih razloga.

Sudija Laković: Gde je on živio?

Optuženi: Na Cetinju. Ja sam imao za to razloga.

Sudija Laković: A na Cetinju je živio i guverner Biroli. Protiv koga su se vaši odredi borili?

Optuženi: Protiv partizana, protiv ustaša...

Sudija Laković: Imamo dokaze da su sarađivali sa Italijanima protiv partizana.

Optuženi: To su odredi koji su radili na svoju ruku. I ti svi sporazumi bili su rađeni na svoju ruku.

RADE RADIĆ RADI SA USTAŠAMA I NEMCIMA

Sudija Laković: Da li ste znali da je Rade Radić, vaš komandant za zapadnu Bosnu, koji je imao pod svojom komandom osam četničkih odreda, vodio borbe u zajednici sa Nalcima i ustašama protiv Narodnooslobodilačke vojske?

Optuženi: Nisam znao za to.

Sudija Laković: Da li je dolazio kod vas Rade Radić?

Optuženi: Dolazio je.

Sudija Laković: Da li vam je referisao o svojoj saradnji sa Nemcima i ustašama?

Optuženi: Ne znam.

Sudija Laković: Da li su oni bili dužni poštovati vaša naređenja?

Optuženi: Njih je više privlačilo to da dobiju neku pohvalu preko radio Londona ili kakvo odlikovanje. To je bila za mene jedina mogućnost da ih privolim na izvesnu poslušnost. Udaljen nisam mogao kontrolisati njihov rad.

UBACIO SAM LJUDE U NEMAČKE REDOVE, ALI BEZ IKAKVIH ZADATAKA

Tužilac Minić: Vi ste Sudu izjavili i odgovarali ste da vi niste izdavali naređenja svojim odredima da se legalizuju kod okupatora, to jest da stupe u otvorenu službu kod okupatora. Ja bih želeo da vam pokažem jedno kratko vaše ovlašćenje da nam odgovorite da li je to rukopis vaš i da li je vaš potpis?

Optuženi (dugo gleda dokumenat i kaže): Moj je rukopis i moje je ovlašćenje.

Tužilac (čita ovlašćenje Đuri Ivetiću da može da radi u Glavnom štabu za okupatora, samo da ostane na nacionalnoj liniji. Datum 12 oktobar 1942 godine, izdato u „Slobodnim srpskim planinama): Prema tome da li ste vi naređivali vašim komandantima da se legalizuju ili ne?

Optuženi: Ne. Ovo može da bude samo specijalni zadatak. Ja sam ubacivao ljude u njihove redove. Isto što su i partizani ubacivali svoje ljude u Gestapo.

Tužilac: A jesu li Glišić i Ignjatović imali specijalne zadatke?

Optuženi: Ja mislim ne.

Tužilac: Jeste li vi Glišića i Ignjatovića postavili za komandante korpusa?

Optuženi: Ja sam docnije saznao da su oni komandanti korpusa.

Tužilac: Ja raspolazem dokumentima i vi ćete se naći posle u nezgodnoj situaciji.

Optuženi: Ja ne znam.

BRANIO SAM ŽANDARME JER RADE ZA MALU PLATU

Tužilac: Jesu li partizani razoružavali žandarmske stanice? Jeste li vi uzimali u zaštitu stanice?

Optuženi: Jesam. Primamljivao sam žandarme da dođu meni.

Tužilac: Jesu li žandarmi služili otvoreno Nemcima 1941 godine ili ne?

Optuženi: Ja mislim da za ono malo plate što su imali nisu radili ništa.

SA BUGARIMA PROTIV PARTIZANA SAMO SLUČAJNO

Tužilac: Kakve ste veze uspostavili sa štabom bugarske okupacione vojske u Nišu?

Optuženi: To je bio samo pokušaj. Ja sam već imao pred sobom kapitulaciju Italije. Hteo sam da prigrabim uticaj na bugarske trupe u našoj zemlji.

Tužilac: A da li su vaše trupe zajedno sa bugarskim okupacionim trupama učestvovalе u borbama protiv Narodnooslobodilačke vojske?

Optuženi: Samo slučajno.

BLAŽO ĐUKANOVIĆ SA OKUPATOROM NA CETINJU

Tužilac: Da li se možete setiti kad ste vi došli u Crnu Goru gde se nalazio general Blažo Đukanović?

Optuženi: Na Cetinju.

Tužilac: Na Cetinju.

Tužilac: Jeste li vi postavili njega za komandanta Crne Gore?

Optuženi: Iz naročitih razloga jesam. To sam dao u iskazu.

Tužilac: Je li on živeo na Cetinju slobodno, nesmetano?

Optuženi: Potpuno.

NIJE LAKO BITI UŽIČANIN

Tužilac: Zar zaista niste imali silu, moć i autoritet da naredite jednom Pavlu Đurišiću, Baji Stanišiću, ili jednom Petru Baćoviću i da im kažete: ne može biti više saradnje sa Italijanima.

Optuženi: Drugi momenat je njih odlučio na to. Ja sam ukazivao na tu stvar. Ja sam hteo da ih prevedem na borbu prema Nezavisnoj državi Hrvatskoj.

Tužilac: Kad ste videli sa kakvim ljudima imate posla, zašto niste raskinuli sa njima?

Optuženi: Zato što sam Užičanin. Zato što sam hteo da ih drugim veštīm sretstvima prevedem da se ne izgube.

TRAŽIO ENGLEZIMA HRANU DA BI PRESTAO SA KOLABORACIJOM

Predsednik: Jeste li preduzimali što da to stanje prominite?

Optuženi: Jesam. Tražio sam i preko Hadsona i svojom depešom da mi se omogući pet hiljada obroka hrane da dobijem, jer je vladala glad u Crnoj Gori i Hercegovini isto tako.

NAPADALI SMO ITALIJANE, ALI TAKO DA ONI TO NE PRIMETE

Tužilac: Sad mi odgovorite na ovo pitanje: Da li ste vi ma kom od vaših komandanata izdali naređenje da se potuče sa Italijanima, da povede otvorenu oružanu borbu protiv Italijana?

Optuženi Mihailović (odrečno vrti glavom): Bilo je slučajeva gde je bio maskiran napad. Posle napada dolazili su četnici da oslobode Italijane i oduzimali im oružje.

Tužilac: Da li je bilo otvorene borbe onako kako su se vaši otvoreno borili protiv Narodnooslobodilačke vojske?

Optuženi: Ja ne mogu unapred da odgovorim na to. To je teže. Ne raspolazem nikakvim materijalom.

Tužilac: Je li ta saradnja sa Italijanima po vašem shvaćanju izdaja? Jesu li vaši komandanti time izdali narod?

Šta mislite?

Optuženi: Tako je. Ja to nisam mogao da promenim.

PREDRAG RAKOVIĆ DOBIJAO MUNICIJU OD NEMACA

Tužilac: Već malo pre Sud vam je postavio pitanje da li vam je poznato da je Raković sarađivao sa okupatorom u Srbiji?

Optuženi: Da.

Tužilac: Postavljam vam konkretno pitanje: da li vam je poznato da je Raković imao sastanak sa nemačkim komandantom Gornjeg Milanovca, da je dobio 5.000 metaka i s time naoružao jedinice?

Optuženi: Ne sećam se toga.

NIJE SARADNJA, NEGO PREVARA

Tužilac: Pa dobro, tu se sastaju vaši komandanti u Srbiji s Nemcima i sarađuju s njima. Ima li koji komandant koji nije sarađivao s neprijateljem?

Optuženi: Ja mislim da stvarne saradnje nikada nije bilo. U odnosu na Nemce komandanti u Srbiji imali su na umu jednu jedinu stvar - prevaru.

ILJA TRIFUNOVIĆ BIRČANIN ODLIKOVAN ZA
SARADNJU SA ITALIJANIMA

Tužilac: Jeste li Birčanina predložili za odlikovanje?

Optuženi: Predložio sam ga posle smrti.

Tužilac: Posle smrti? Birčanin je otvoreno sarađivao sa Italijanima.

Optuženi: Nemam ubeđenje da je radio otvoreno.

Tužilac: Je li vam poznato da su Birčaninu držali stražu karabinijeri?

Optuženi: Da je tu bilo i malo pameti takvo što ne bi dozvolio.

NIKO ME NIJE SLUŠAO, MEK SAM KAO DUŠA

Tužilac: Kakvu ste to vojsku imali koja neće vaše naredbe da sluša? To liči na izvrđavanje, prosto rečeno, ipak ste vi bili general, armiski, načelnik štaba Vrhovne komande, ministar vojske i mornarice, morao vas je neko da sluša.

Optuženi: Niko. (smeh u dvorani)

JEZIČKE NEDOUMICE: DA LI JE ZAJEDNIČKA BORBA SARADNJA?

Predsednik: Objasnite, kad se istovremeno i vi i Nemci tučete protiv partizana, je li to saradnja?

Optuženi: Kako god hoćete tumačite. Ja objektivno kažem ovo: zašto ste me napadali, zašto su partizani napadali?

Predsednik: Odgovorite Sudu na pitanje: kad se vi zajedno sa Nemcima tučete protiv Narodnooslobodilačke vojske, je li to saradnja ili nije?

Optuženi: Ja sam se branio. Morao sam da se branim.

Predsednik: Odgovorite na pitanje: kad se vi zajedno sa Nemcima tučete protiv Narodnooslobodilačke vojske je li to saradnja ili nije?

Optuženi: Za mene nije.

Tužilac: A što se niste branili od Nemaca?

Optuženi: Oni nisu bili na terenu.

Predsednik: Je li to pomaganje okupatoru?

Optuženi: Ja nisam mislio da je to pomaganje okupatoru.

Predsednik: A je li bilo stvarno?

Optuženi: Može da bude, ali ja nisam mislio. Moja je težnja da ne pomažem okupatora.

Predsednik: Je li to pomaganje okupatora ili nije?

Optuženi: Nije.

Predsednik: A kad se okupator zajedno sa vama bori protiv Narodnooslobodilačke vojske je li onda okupator pomagao vas?

Optuženi: Okupator je dobro iskoristio našu uzajamnu borbu.

IZDRŽI JOŠ MALO, NEMAČKA AVIJACIJA STIŽE

Predsednik: Ko je to Ljubiša Đorđević?

Optuženi: Ljubiša Đorđević? Ne znam.

Predsednik: Komandant SDS, Nedićev major. A ko je Marko Muzikravić?

Optuženi: Marko Muzikravić je komandant moje brigade u Gruži.

Predsednik: Šestog oktobra Ljubiša Đorđević piše Muzikraviću: „Dragi Marko, izdrži još malo. Nemačka avijacija bombarduje prostor od Vrbane, ima dosta bombi i mitraljeza. Obrazovao sam zajednički štab sa Nemcima. Načelnik štaba dolazi da vodi Nemce". Šta je to?

Optuženi: To je izdaja.

Predsednik: Je li to saradnja sa okupatorom?

Optuženi: Jeste.

SVE PO SPISKU

Predsednik: Kad se sve ovako rezimira, kako se tu pred Sudom odvijalo, da u Bosni, u Lici, u Hercegovini itd. četnički komandanti sarađuju sa okupatorima, sa Nemcima, sa Talijanima, možete li vi Sudu da navedete ijednog vašeg komandanta koji nikada nije sarađivao sa okupatorima?

Optuženi: Imalo je.

Predsednik: Navedite imena. Nije dovoljno reći imalo je, već nam navedite ime i prezime, jedinicu, korpus taj i taj i teritoriju na kojoj je komandovao.

Optuženi: Ne mogu da se setim imena korpusa.

Predsednik: U redu, kad ne možete da se setite imena korpusa, setite se imena komandanata.

Optuženi: Imalo je. Ja se trenutno imena ne mogu da setim.

Predsednik: Kad je imalo, gde je imalo, ko je to bio? Da li je bilo u Crnoj Gori?

Optuženi: Nije bilo.

Predsednik: U Hercegovini?

Optuženi: Bilo je komandanata koji nisu sarađivali.

Predsednik: Koji su to?

Optuženi: Ne znam imena.

Predsednik: Jevđević, Danilo Salatić, Baćović?

Optuženi: Ne znam imena, ne mogu da imenujem.

Predsednik: Idemo dalje; Dalmacija?

Optuženi: Mislim da je bilo.

Predsednik: Navedite imena. Ilija Trifunović-Birčanin, Radovan Ivanišević?

Optuženi: Ne znam.

Predsednik: U Lici?

Optuženi: Imalo je.

Predsednik: Navedite imena.

Optuženi: Ja imena ne pamtim.

Tužilac: Navedite ime, a ja ću sutra naći depešu da je sarađivao.

Predsednik: Jeste li u stanju sada pred Sudom da date imena?

Optuženi: Nisam u stanju sada da to dam.

Predsednik: Ja ću vam kazati one koje ste u istrazi naveli kao glavne da ste imali. Evo u Srbiji navedite koji nisu sarađivali. Velimir Piletić?

Optuženi: Nije Piletić, a mislim da nije ni Siniša Ocokoljić.

Predsednik: Ljuba Jovanović-Patak?

Optuženi: Ja mislim da Ljuba Jovanović nije. Nisam imao podatke.

Predsednik: Ima li i jedan koji je čist, koji nije sarađivao?

Optuženi: Ljuba Jovanović nije.

Predsednik: Dragoslav Pavlović?

Optuženi: Nije.

Predsednik: Major Milanović?

Optuženi: Nisam imao nikakve podatke za njega.

Predsednik: Dimitrije Radojević?

Optuženi: Nije ni on. On nije bio komandant. On je bio delegat.

Predsednik: Mančić?

Optuženi: Nije.

Predsednik: Milan Stojanović.

Optuženi: Nije.

Predsednik: Dragutin Keserović?

Optuženi: Nije ni on. (smeh u dvorani)

Predsednik: Pop Radojica Perišić?

Optuženi: Ja nisam imao podataka o njemu.

Predsednik: Petar Baćović?

Optuženi: Ja iz ovih podataka vidim da je imao.

Predsednik: Slavko Bjelajac?

Optuženi: On je imao.

Predsednik: Miloš Glišić?

Optuženi: On nije ni radio.

Predsednik: Voja Lukačević?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Pavle Đurišić?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Blaža Đukanović?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Bajo Stanišić?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Neško Nedić?

Optuženi: Neško Nedić, on je pripadao četvrtoj jurišnoj grupi, imao je.

Predsednik: Predrag Raković?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Gogić Todor?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: General Miroslav Trifunović?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Major Radomir Cvetić?

Optuženi: Nije imao veze sa okupatorom.

Predsednik: Miloš Marković?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Predrag Raković?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Smiljanić Dušan?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Nikola Kalabić?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Nikola Bojović?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Sveta Trifković?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Živan Lazović?

Optuženi: Živan Lazović pre no što je došao kod mene pripadao je organizaciji, mislim Nedićevoj. Imao je.

Predsednik: Aleksandar-Saša Mihailović?

Optuženi: Ja nisam imao podataka do ove optužnice. Nisam za njega znao da radi te stvari.

Predsednik: Ne možete da kažete odlučno?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: General Svetomir Đukić?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Vladimir Komarčević?

Optuženi: Za njega nisam imao podataka.

Predsednik: A šta mislite?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Neško Nedić?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Dragomir Topalović?

Optuženi: Nikad.

Predsednik: Zvonimir Vučković?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Miloš Radosavljević?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Dragoslav Račić?

Optuženi: Imao je.

Tužilac: Molim vas, šta znači: imao je?

Predsednik: „Imao je” - imao je veze sa okupatorom, a „nije” - nije imao veze sa okupatorom. Dimitrije Lazarević?

Optuženi: Ne znam ko je to.

Predsednik: Dušan Radović-Kondor?

Optuženi: Nije.

Predsednik: Bora Mitranović?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Stevan Damjanović?

Optuženi: Nisam imao podataka za njega. Nije imao.

Predsednik: Pop Sava Božić?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Cvijetin Todić?

Optuženi: Ako se računa ono što je sa ustašama bilo onda je imao, inače sa Nemcima nikada.

Predsednik: Slavoljub Vranješević?

Optuženi: Nisam imao podataka da je imao.

Predsednik: Znači, znak pitanja. Gojko Borota?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Sad smo čitali depešu?

Optuženi: To nisam znao.

Predsednik: Da li je imao veze ili nije?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Sergije Mihailović?

Optuženi: Ja ne znam. On je poginuo.

Predsednik: Jezdimir Dangić?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Boško Todorović?

Optuženi: Nisam znao da je imao.

Predsednik: A da li je imao?

Optuženi: Nisam siguran.

Predsednik: Uroš Drenović?

Optuženi: Ne znam. Nisam sa njim imao kontakt.

Predsednik: Radivoje Kerović?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Stevan-Leka Damjanović?

Optuženi: Malopre ste pitali. Ja mislim da nije.

Predsednik: Rade Radić?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Manojlo Perić?

Optuženi: Nije imao. On nije bio komandant.

Predsednik: Petar Baćović?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Pop Stevan?

Optuženi: Mislio sam da nije imao.

Predsednik: A sad?

Optuženi: I sad mislim da nema ništa.

Predsednik: Dobrosav Jevđević?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Ilija Trifunović-Birčanin?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Momčilo Đujić?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Mladen Žujović?

Optuženi: Za njega ne znam. Ja sam njega poslao u Dalmaciju da izdvaja te delove.

Predsednik: A gde je sedeo?

Optuženi: Ne znam.

Predsednik: Slavko Bjelajac?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Miodrag Kapetanović?

Optuženi: Ne znam.

Predsednik: Aleksandar Mišić?

Optuženi: Uopšte nije radio.

Predsednik: Karlo Novak?

Optuženi: Nisam imao podataka i smatram da nije imao. On je bio uhapšen.

Predsednik: Ivan Prezelj?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Janjić?

Optuženi: Onaj što je bio u Slavoniji? Imao je.

Predsednik: Žarko Todorović?

Optuženi: Nikad nije imao.

Predsednik: Aleksandar Nikolić?

Optuženi: Imao je.

Predsednik: Dragiša Vasić?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Brativoje Urošević?

Optuženi: Nije imao

Predsednik: Voja Lukačević?

Optuženi: Imao je. Mi smo njega prešli.

Predsednik: Jovan Jelovac?

Optuženi: Nije imao.

Predsednik: Bajo Stanišić, Pavle Đurišić, Đorđe Lašić?

Optuženi: Imali su.

Predsednik: Rajo Bančić?

Optuženi: On je bio šef propagandnog oteka na Majevidici. Nije imao.

Branilac Miloša Glišića: Šta je sa Glišićem?

Predsednik: Ja sam odmah u početku pitao. Da li vam je poznato da je Glišić imao veze sa okupatorom. Branilac to traži.

Optuženi: Jeste.

IPAK SMO SARAĐIVALI SA OKUPATOROM

Tužilac: Optuženi Mihailoviću, vi ste juče, nabrajajući vaše komandante koji su sarađivali sa okupatorom a koji nisu, izneli izvestan broj vaših komandanata za koje ste tvrdili da nisu sarađivali sa okupatorom. Ja moram da vas upozorim na nekoliko depeša iz istražnog materijala i da tražim od vas izjašnjenje, pošto su to vaše depeše, upravo vama poslate depeše, da li je to vama bilo poznato kada ste juče davali iskaz. Evo, vi ste rekli za vašeg komandanta Dušana Radovića da nije sarađivao sa okupatorom. Kako je bilo njegovo ime - pseudonim?

Optuženi: Kondor.

Tužilac: Dobro, Kondor. 22 novembra 1943 on vam javlja: „U Užicu se već dve noći hapse komunisti po spisku koji je sastavio... Izvešten sam da je noću između 21 i 22 izvršeno streljanje nekoliko takvih..." Jeste li pročitali u svoje vreme ovu depešu?

Optuženi: Ne.

Tužilac: Vidite li sada da je i Kondor sarađivao sa okupatorom.

Optuženi: Vidim.

Tužilac: Da li je vaš komandant Predrag Raković sarađivao sa okupatorom?

Optuženi: Ja mislim da sam rekao da jeste.

Tužilac: U redu, onda neću čitati njegove depeše.

JEŠA DRŠKA IPAK SARADIVAO

Tužilac: Molim vas da li je Ješa Simić, zvani Drška, vaš pukovnik sarađivao sa okupatorom?

Optuženi: Ja za njegov rad ne znam.

Tužilac: Dakle za Simića niste znali da je sarađivao sa okupatorom?

Optuženi: Ja ne znam, to sam rekao.

Tužilac: Da vidimo za one za koje ste rekli da nisu sarađivali, treba da prečistimo to. Ovo je foto kopija jednog vašeg dokumenta, prilog 294.

Optuženi: Da.

Tužilac: Da li je ovo vaša primedba?

Optuženi: Da.

Tužilac: Očigledno da. (čita pismo Ješe Simića od 18 aprila 1944 godine u kome saopštava stanje na celom prostoru) Vi ste stavili primedbu 18 aprila 1944 godine, dan kad ste čitali. Ko su to Krceli?

Optuženi: Ne znam, ali mislim pre da su možda bugarske trupe, ako su iz te oblasti.

ITALIJANI GAĐAJU SVE ŠTO JE POTREBNO

Tužilac: Da vidimo dalje za vaše komandante koji nisu sarađivali. Evo na primer Milorad Momčilović, za njega ste rekli da nije sarađivao. Evo on vam šalje izveštaj 5 aprila 1943 godine. Iz izveštaja se vidi da je pomenuto- me bila poverena odbrana nekoliko otseka na Drini. Na jednom otseku bila je jedna italijanska desetina sa puš-

komitraljezima. Jedna četa sa dva bacača. Komandant baterije je izjavio da može da gađa sve što je potrebno. Da li ste vi 5 aprila bili tamo? Da li ste početkom aprila bili tamo sa Zaharijem Ostojićem?

Optuženi: Po danima ja tačno ne znam. Ne znam gde sam bio.

Tužilac: Da li vam je ranije bilo poznato da je Momčilović sarađivao sa okupatorom?

Optuženi: Nije mi bilo poznato.

SARAĐIVAO JE ISUVIŠE SA OKUPATOROM, SVE MORA DA BUDE S MEROM

Tužilac: Da li je Radmilo Grđić sarađivao sa okupatorom?

Optuženi: Isuviše. (smeh u dvorani)

Tužilac: Onda neću ni čitati o njemu. Za Voju Lukačevića pročistili smo da je bio sa Nemcima, Italijanima i sa svima.

Optuženi: On je imao ugovor.

Tužilac: Imao je ugovor. A Dragutin Keserović? i Nikola Kalabić?

Optuženi: Ne.

Tužilac: Da li vas je XX izvestio u jednoj depeši da je došao do Augusta Majsnera dokumenat iz koga se vidi tačan sporazum između nemačke komande, Lukačevića i Keserovića?

Optuženi: Keserovića ne. Mislim da XX to nije izvestio. Ja

sam to sa druge strane imao.

Tužilac: Molim ispričajte po sećanju.

Optuženi: Voja Lukačević poslao je u Beograd kapetana Milorada Mitića i on je bio u hotelu „Mažestik“.

Tužilac: Jeste li šta preduzeli protiv Voje Lukačevića?

Optuženi: Ništa mu nisam mogao.

PARTIZANI UBIJU ČETNIKE, NEMCI STRELJAJU PARTIZANE

Tužilac: Dobro, ništa mu niste mogli. Sava Vukadinović je vaš delegat? Je li tako? Delegat Vrhovne komande u Crnoj Gori.

Optuženi: Da.

Tužilac: Vidite šta on vas izveštava povodom ubistva Baja Stanišića i Blaža Đukanovića u Ostrogu. Je li vam to poznato? On veli: „Za ubistvo Baje i Blaža tražio sam od naših ljudi u Podgorici da intervenišu preko Nemaca da se strelja preko 300 komunista“.

Optuženi: To mi nije poznato.

Tužilac: Ta je depeša stigla u vašu komandu.

Optuženi: Nije mi poznato. Moja komanda je imala pretežno oficire iz Crne Gore baš na vodećim položajima.

Tužilac: Vidite, Sava Vukadinović traži od Nemaca da izvrše odmazdu zbog ubistva Blaže i Baja. Jesu li Blažo i Bajo sarađivali s okupatorom?

Optuženi: Jesu.

Tužilac: Vi ste juče pominjali da vam nije poznato da su oni sarađivali sa okupatorom, a i za Dragišu Vasiljevića ste rekli da isto tako nije sarađivao sa okupatorom.

Optuženi: Verovatno, ja nisam kazao.

Tužilac: Ja imam ovde jedan dokumenat. Ako hoćete da ga pročitam.

Optuženi: Kako hoćete.

Tužilac (čita dokumenat u kome Mihailovičev komandant izveštava da će „crveni“ ovih dana napasti četnike. U depeši se kaže da treba izvestiti Nemce i da oni iziđu na teren): Je li to vaš komandant?

Optuženi: Da.

Tužilac: Kako ste mogli imati takve komandante?

Optuženi: Meni nije pisao.

Tužilac: Ali znali ste šta se radi. Imali ste dobru obaveštajnu službu.

NEMCI I ČETNICI GONE PARTIZANE

Tužilac: Čiji je to pseudonim „Stipe“?

Optuženi: Ja ne znam tačno.

Tužilac: To je Ješa Simić. Da li vas je on izveštavao da su „crveni“ potisnuti prema Ivanjici, da je Cvetić ranjen i prenet u bolnicu u Ivanjici, da od Ibra gone partizane Nemci i Javorski korpus.

Optuženi: Molim vas, da se razumemo. U pogledu depeša

ne može se tražiti opširno izlaganje gde se ko nalazi. Iz toga izlaganja ništa se ne vidi jasno.

ŠEF BRITANSKE MISIJE JAVLJA DA SARAĐUJU ČETNICI, NEMCI I BUGARI

Tužilac: Za Cvetića ste juče rekli da nije sarađivao sa okupatorom.

Optuženi: Ja ne znam da sam rekao.

Tužilac (čita depešu koja je upućena Draži Mihailoviću da je 18 kamiona sa ljotičevcima otišlo za Ivanjicu. U depeši se dalje kaže „da se sa više strana potvrđuje da je Tito u Srezu moravičkom"): Vi ste dobili o Cvetiću obaveštenja od Armstronga. Ko je on bio?

Optuženi: Brigadir britanski.

Tužilac: U kakvoj funkciji?

Optuženi: Šef misije.

Tužilac: Evo šta vam on javlja. To vam prenosi Hans. To je šifra. Za koga?

Optuženi: Za „Dronju", generala Miroslava Trifunovića.

Tužilac (čita Armstrongovu depešu): „Sledio sam Cvetića do Negbine. Ali Cvetić je bio više na zapadu. Nisam video da su komunisti napali četnike. Nisam video ništa strašno. Nema zapaljenih sela. Jasno je da su partizani napali Osovinu u Ivanjici i posle su partizani bili gonjeni." U nastavku, broj 958 od februara 1944 godine, stoji: „Jasno je da četnici, Nemci i Bugari napadaju partizane blizu Zlatibora. Niži Cvetićeви oficiri zaboravljaju Nemce. Umesto Nemaca, oni misle da su partizani neprijatelji."

ČETNICI BRANE BUGARE I NEMCE U UŽICU

Tužilac: Kapetan Radović vam šalje izveštaj: „U noći 17 i 18 oko 12,30 časova" - to je novembra 1943 godine, to je bilo kada su partizanske snage zagrozile Užicu, kada su se približile Užicu na Zlatiboru. Sećate li se toga događaja?

Optuženi: U pogledu vremena ne.

Tužilac: „Noću 17 — 18 o. m. oko 12,30 časova komunisti su sa jačim snagama napali Bugare i Nemce u Kremnima i posle osmočasovne borbe komunisti su razbili 1800 Bugara i 200 Nemaca. Bugari u najvećem neredu i bez oružja povlače se za Užice, beže glavom bez obzira. Bugari su imali 5 tenkova, od kojih su tri oštećena, tako da su ona dva, koja su ostala u ispravnom stanju, odveli za Užice. Bugarska artilerija je pala u ruke partizanima. U momentu pisanja ovog izveštaja izvestan deo Bugara, koji se povlači u red, vodi borbu sa komunistima u Bioski." Zna li gde je Bioska?

Optuženi: Znam

Tužilac (čita): „Naši odredi stupili su u borbu kod Bioske." Šta je to sada?

Optuženi: Dušan Radović-Kondor i njegove snage nisu bile na frontu.

Tužilac: Onda znači da je sve ovo lažno?

Optuženi: Ne kažem da je lažno, ali kažem za njega da je on bio pozadi fronta dvadeset kilometara.

Tužilac: Uostalom, Sud je tu i on će to sve ceniti.

TO JE SAMO INTRIGA

Tužilac: Evo za Novaka. Vas je Novak nešto pitao, pa mu vi odgovarate, i to ovako: „Što se tiče nekih razgovora sa italijanskim komandantima to nije poželjno, ali ukoliko možete da ih izradite na pogodan način, učinite to, ne kompromitujući ni pokret ni sebe. U teškoj borbi koju vodimo treba iskoristiti jednog neprijatelja protiv drugog. Organizacija jugoslovenske vojske na vama leži. Učinite da ona ojača bez obzira na sve prepreke." Zar ovo nije davanje određenih ruku Karlu Novaku da radi sa Italijanima?

Optuženi: To je samo intriga.

Tužilac: Ja ne razumem tu vašu intrigu. Zar nije ovo onako uvijeno rečeno: koristite potajno, pazite da se ne kompromitujete.

Optuženi: Po mome mišljenju ne sme da se kompromituje, a da intrigira može.

UROŠ DRENOVIĆ IPAK SARAĐIVAO

Tužilac: Vi rekoste da Uroš Drenović nije sarađivao sa okupatorom.

Optuženi: Ja sam s njim najmanje veze imao. Mislim da uopšte nije sarađivao.

Tužilac: Dobro. Ja ću pročitati vaše depeše pisane vašim rukopisom iz kojih će se to videti. Da li je sarađivao sa Nemcima, ustašama i Italijanima, sa svima vrstama okupatora?

Optuženi: Docnije sam to mogao saznati.

GOJKU BOROTI NEMCI ISPUNJAVAJU ŽELJE

Tužilac: Evo jednog drugog dokumenta, broj 324, u kome se kaže da Nemci poručuju hitno sledeće: „Sve želje u pogledu municije ispunjene i biće otposlate kuda treba." Evo Borote, za koga vi rekoste juče da nije sarađivao.

Optuženi: Meni nije bilo poznato.

Tužilac: Da se zadržimo na tome pitanju. Da li vam je to bilo poznato ili ne? Evo ovde su originalne knjige depeša Borote sa overom i pečatima. Sud može, ako hoće, da se osvedoči. Ja ću ih predati Sudu. Ovo je jedna depeša Borotina, koja glasi: „Nemci poručuju hitno sledeće. Sve želje u pogledu municije ispunjene i biće otposlato kuda treba. Treba da se sporazume sa vama i da dođe jedan od vaših opunomoćenika da se stvari postave na svoja mesta. Predlažu da bacimo trupe po terenu i da uništavamo, a oni da daju municiju i ostale potrebe. Traže da se uspostavi radioveza. Žele i nama da daju jednu radiostanicu. Traže kod njih jednog radiotelegrafistu. Molim hitno instrukcije. Pukovnik Borota." Eto, to vam je depeša.

Optuženi: Ja to ne znam i ne verujem.

Tužilac: Sad ću naći šta ste vi njemu odgovorili i šta je on vama pisao. Pazite, sada ste kazali jednu netačnost i čitava ova publika će videti da je to netačnost.

Tužilac: Sada imamo depešu broj 32, poverljivo 98 - 3861 - 9/324: „Nemci poručuju mi hitno sledeće: Sve želje u pogledu municije ispunjene su kako treba". Zatim pod brojem 259 sa potpisom Borotinim. Na to vi kažete u depeši broj 232: „važno je samo naglasiti da je potrebno da se hitno ispuni naše traženje" Šta kažete na to?

Optuženi: Ja ne znam.

Tužilac: Vi ne znate? Znači da Borota laže?

Optuženi: Ne znam.

Tužilac: Je li vi ne priznajete da je ovo vaša depeša?

Optuženi: Ja ne znam.

Tužilac: Da, da, vi ste samo kupovali (municiju). Evo vam vaše depeše 242 i 243 od 13 januara, koju vi šaljete Boroti „Broj, poverljivo, fer 98...“ Šta znači ovo „fer“? To je, svakako, ključ Vrhovne komande?

Optuženi: Jeste.

Tužilac: U toj depeši kažete: „Nemačka Komanda stavlja na raspoloženje grupu od 64 sabotera pod komandom Gare. Snabdeveni su sa jednom većom i tri manje radio-stanice, odlično instruisani i opremljeni... u Sarajevo je već pristiglo njih 29 koji su svršili specijalne kurseve... svi su Srbi... Gara mi je poručio da se potpuno stavljaju na raspoloženje našoj organizaciji i primaju sve naše direktive.“

Predsednik: Ta je depeša već pročitana juče.

Optuženi: Ja ne znam za tu depešu. Centar veze odvojen je od mene. Ja se nalazim na Trebavi a centar veze je u Sarajevu i prima depeše iz cele zemlje i u najvažnijem obliku dostavlja se što je meni potrebno.

Tužilac: Vaši oficiri će vas sutra demantovati. Vi ste toliko pažnje svemu posvećivali i sve držali u svojim šakama.

DRUŽE TUŽIOČE, DOKLE ĆETE NABRAJATI SVE TE KOMANDANTE

Predsednik: Druže tužioče, dokle imate da nabrajate te sve komandante?

Tužilac: Ja sam hteo za svakoga.

Predsednik: Vi onda imate da nabrajate čitav dan. To je već raščišćeno. Optuženi nije u stanju da navede nijednog komandanta koji nije sarađivao s Nemcima.

Tužilac: Ja želim da optuženi pokaže da od njegovih komandanata nema ni jednoga koji nije sarađivao sa neprijateljem.

Predsednik: Vidite, optuženi Mihailoviću, juče ste kazali, ne znam, a posle, kad sam vas pitao postoji li i jedan vaš komandant koji nije sarađivao sa Nemcima i kad su počela da se čitaju imena komandanata i originalne depeše utvrđeno je da su svi sarađivali. Sada, vidite, gubimo vreme oko toga, da vam se ponovo postavlja pitanje, postoji li ijedan vaš komandant koji se nije uprljao u saradnji sa Nemcima?

Optuženi: Ne mogu da kažem, a verujem da ih ima.

Predsednik: Sud će iz toga izvući zaključak.

NEMCI TRAŽE, ČETNICI DAJU

Tužilac: Evo vam sada jedan drugi dokumenat. Komandant brigade sreza azbukovačkog, - a vi se sećate njega, - iz pocerske grupe (optuženi: Sećam ga se), uputio vam je pismo u kome vas izveštava da nemačka komanda iz Šapca moli da joj se dozvoli opravka puta za Krupanj. (čita dokumenat u kome se kaže da nemačka komanda iz Šapca moli da se dozvoli opravka puta i da joj se stavi

na raspoloženje potrebna radna snaga. U pismu se saopštava da Nemci pripremaju akciju protiv komunista u Bosni. Zbog toga traže da četničke komande rađevskog i azbukovačkog sreza dozvole popravku puta i stave potrebnu radnu snagu na raspolaganje. Dalje se kaže da je četnički štab izdao potrebnu dozvolu Nemcima i traženu radnu snagu. Pismo se završava rečima: „S verom u Boga, za kralja i otadžbinu“.) A sada da razjasnimo pitanje držanja teritorije. Da li je to značilo ono što vi nazivate držanjem teritorije, da li je to ono zašta vi kažete da su vaše trupe držale teritorije u Srbiji?

Optuženi: Da.

Tužilac: Da li je to izdaja?

Optuženi: Jeste. Ali, to isto tako dokazuje i drugu stvar: da Nemci ne smeju da izađu a da nas ne pitaju.

Tužilac: A koja je treća stvar, koju to dokazuje?

Optuženi (upitno gleda u Tužioca).

Tužilac: Da li to dokazuje isto tako da se četnici i Nemci ne tuku? Da li je to tačno?

Optuženi: Jeste.

Tužilac: Znači, odavde se vidi da se četnici nisu tukli sa Nemcima.

Optuženi: Jasno je. Ali, stvar je u tome da su oni morali da mole.

Tužilac: Jasno je da su sarađivali.

UDVORIČKI GOVOR PAVLA ĐURIŠIĆA

Tužilac: Pročitaću vam sada jedno pismo Pavla Đurišića i posle toga postaviti jedno pitanje da odgovorite na njega. On vam dostavlja svoj govor koji je održao u Kolašinu kada je dočekaio Pircija Birolija. Ja moram da vam taj govor pročitam, jer je u vezi sa pitanjem koje ću vam posle postaviti. To je Pavlov govor, evo vidite iz primedbe sa strane. On govori guverneru Crne Gore Pirciju Biroliju. Iskopčan je iz vaše arhive. Govor počinje ovako: „Poštovana Ekselencijo, poštovani gosti, draga braćo i sestre... (Tužilac čita Đurišićev govor, prenosimo delove) Komunisti, koji su se u Crnoj Gori bili sakupili iz svih delova Jugoslavije, iskoristili su ovaj revolt srpskog naroda, povelili su ga na klanicu - u borbu protivu okupatora... U tom vremenu kada je narod u Crnoj Gori bio doveden u jedan težak položaj, sreća nam se nasmejala i baš tada došao je među nas veliki prijatelj srpskog naroda, solunac, nosilac Belog orla sa mačevima, njegova ekselencija armijski đeneral gospodin Aleksandar Pircio Birol. Došao je za guvernera Crne Gore... On je sa svojim komandantima Nj. E. generalom Luidi Mentastijem, generalom Silvijem Boninijem, generalom Ćitorijem i drugim potčinjenim komandantima dao mogućnosti da se vidno ispolji izraz nacionalnog ponosa i svesti kod srpskog naroda u Crnoj Gori, da uz pripomoć italijanske vojske i italijanskog oružja očisti Crnu Goru od tih izroda i jevrejskih plaćenika i da zavede red i mir u Crnoj Gori... Ekselencijo, za uspostavljeni red i mir vi ste nagrađeni od Rima i Berlina, ali isto tako ste nagrađeni i od srpskog naroda, koja se nagrada vidno manifestuje u ljubavi i poštovanju prema vama... Ja vas, ekselencijo, sa svima četnicima pozdravljam sa: Dobro nam došli i živeli."

Tužilac: Jeste li vi odobravali ovakav rad Đurišića?

Optuženi: Zatečeno stanje.

Tužilac: I mirili ste se s tim?

Optuženi: Nisam mogao ništa. Bio sam sa 50 ljudi.

SVI SU MOJI KOMANDANTI SARAĐIVALI OSIM MENE

Tužilac: Optuženi Mihailoviću, do sada smo konstatovali da vi ne možete sigurno kazati ni za jednog svoga komandanta da nije sarađivao sa okupatorom.

Optuženi: Ja ne znam.

Tužilac: Šta ne znate?

Optuženi: Ima masa starešina.

Tužilac: Vi ne znate nikoga da navedete.

Optuženi: Ja sam znao samo najstarije, pa i njih se ne sećam. To je samo jedan deo starešina.

Tužilac: Je li Ostojić sarađivao?

Optuženi: Jeste.

Tužilac: A Mirko Lalatović?

Optuženi: Jeste.

Tužilac: Šta je bio Zaharije Ostojić u vašoj vrhovnoj komandi?

Optuženi: Načelnik operativnog odeljenja, obaveštajnog odeljenja i organizacionog odeljenja.

Tužilac: Za to vreme šta je bio Lalatović?

Optuženi: Šef veze.

Tužilac: A posle Ostojića?

Optuženi: Postao je istaknuti centar Vrhovne komande.

Tužilac: Počev od vaše vrhovne komande, od dva vaša najbliža saradnika pa naniže, svi su sarađivali sa okupatorom?

Optuženi: Oni su me izneverili svi.

Predsednik: U pogledu komandanata, to je raščišćeno.

OD ITALIJANA 20.000 PUŠAKA UMEŠTO VILA I AŠOVA

Tužilac: Molim još samo jedno mesto iz ovoga pisma. Kažete ovako: „Nema oružja” - Žujović vam piše - „tražio sam od Italijana, kao što sam vam javio depešom i prekosutra idem u njihovu armiju da tražim barem 20.000 pušaka da naoružam ljudstvo koje držim u Kninu naoružano vilama i ašovima.” Je li Mladen Žujović prema tome, sarađivao sa okupatorom?

Optuženi: Jeste, ali sam u svom pismu potvrđuje kakvu je ulogu imao.

Tužilac: Ali je činjenica i to da je sa okupatorom uspostavio saradnju. Je li tako?

Optuženi: Jeste.

KOMANDANTI SU RADILI NA SVOJU RUKU, ALI NIŠTA BEZ MOG NAREĐENJA

Tužilac: Vi kažete da su vaši komandanti izvršavali vaša naređenja samo utoliko ukoliko su hteli. To je vaša formulacija. Da li je to tačno?

Optuženi: Ja mislim da jeste.

Tužilac: A vi ste na strani 70-toj vašeg zapisnika o saslušanju kazali malo drugačije. Vidite, vi ste, objavljujući napad na Fazlagića Kulu, dali jednu opštu formulaciju. Ja ću je pročitati, da biste se izjasnili da li je tačna. Vi ste rekli: „Tačno je da se ni jedna akcija ni u jednom delu naše teritorije nije mogla preduzeti bez mog naređenja". I vi ste to potpisali. Hoćete li da pročitate?

Optuženi: Ja to znam.

Tužilac: Pa, to je onda u kontradikciji sa vašom ranijom izjavom na pretresu da su vaši komandanti radili na svoju ruku. Vidite li da tu ima kontradikcije?

Optuženi: Ja nisam pravnik. A za mene, pravo da vam kažem, i samo stanje zdravlja u kome se nalazim...

Tužilac: Ja mislim da ste vi zdraviji od mene.

Optuženi: Verovatno.

Tužilac: Ja mislim. Možda vam samo nije prijatno što ste na optuženičkoj klupi i to je razumljivo, jer nikom nije prijatno da bude na optuženičkoj klupi.

SVAKO RADI ŠTA HOĆE, A SVI HOĆE DA SARA- ĐUJU SA OKUPATOROM

Tužilac: Znači da ostajete i dalje pri tome da vaši komandanti nisu izvršavali vaša naređenja?

Optuženi: Kazao sam, kad im se dopadne.

Tužilac: Koliko ste imali komandanata?

Optuženi: Bilo ih je dosta.

Tužilac: Sto, dvesta. Znači, svakome kad mu se dopadne izvršiće?

Optuženi: Tako je.

Tužilac: A od kuda jedinstvena linija u saradnji sa okupatorom?

Optuženi: To nije moja linija.

Tužilac: Osećate li izvesnu krivicu do sebe?

Optuženi: Nisam bio u stanju da popravim.

SVI SU SARAĐIVALI, MIMO MOJE VOLJE

Tužilac: Znači vi niste hteli saradnju sa okupatorom. Da li je tako?

Optuženi: Tako je. Nisam hteo.

Tužilac: Vi niste izdavali naređenja za saradnju sa okupatorom?

Optuženi: Nisam.

Tužilac: Vaši su komandanti sarađivali mimo vaše volje?

Optuženi: Mimo moje volje i ono stanje koje sam zatekao u Crnoj Gori nisam očekivao.

TAKTIZIRAJTE TAJNO

Tužilac: Evo šta vi kažete Borivoju Bori Mitranoviću, vaša depeša od 13 decembra 1943 godine (pokazuje depeše prema optuženome). Tu se kaže: „Naša borba mora biti bez kompromitovanja. Učinite sve što možete da do kompromitovanja ne dođe. Ako taktizirate onda taktizirajte, ali to mora biti tajno. Ne mogu vam dati tačne upute, jer ne poznajem prilike. Ponavljam, taktizirajte tajno, ali bez kompromitacija." Je li to vaša depeša?

Optuženi: Ne znam.

OPTUŽIVAO PARTIZANE DA SARAĐUJU

Tužilac: Vi ste neprekidno javljali u inostranstvo da partizani sarađuju sa neprijateljem. Je li to bila propaganda?

Optuženi: Ja ne mogu bez materijala da odgovaram na pitanja ovako u skokovima.

Tužilac: Niste vi čovek bez memorije. Kad je nešto povoljno za vas onda se svega sećate, a kad dođe ovako, onda sve okruglo pa na čoš.

SA NEPRIJATELJIMA SE MOŽE RAZGOVARATI

Tužilac: Da li ste se sastali sa Šterkerom?

Optuženi: Jesam.

Tužilac: Koliko puta?

Optuženi: Četiri puta ukupno.

Tužilac: Da li ste se sastali sa Nemcima 1941 godine?

Optuženi: Jesam.

Tužilac: Da li ste se sastali sa Milanom Nedićem?

Optuženi: Jesam. Sa neprijateljima se može razgovarati. I to nije ništa za osudu. Nemce posle Divaca nikada ne bih primio da nije bilo pukovnika Mak Dauela.

Tužilac: Da li ste davali direktive Gojku Boroti da traži municiju od Nemaca?

Optuženi: Ja mislim da ne.

Tužilac: Ako vam predočim depeše?

Optuženi: (Ćuti)

ZAPOVEDAO LJOTIĆEVCIMA BEZ LOŠE NAMERE

Tužilac: Jesu li se nedićevci stavili pod vašu komandu?
Jesu li se ljotićevci stavili pod vašu komandu?

Optuženi: Jeste, ali sam imao druge namere.

ZATEČENO STANJE SE NIJE MOGLO MENJATI NI POPRAVITI

Tužilac: Je li uopšte bilo borbe protiv Italijana? Navedite jednu jedinu borbu protiv Italijana?

Optuženi: Ja sam zatekao stanje koje mi se nije dopalo.

Tužilac: Mi konstatujemo istoriske činjenice. Je li bila makar i jedna borba protiv Italijana?

Optuženi: To je bilo zatečeno stanje, koje se nije moglo menjati ni popraviti.

NAZOVIMO STVARI SVOJIM IMENOM

Predsednik: Da li je ovo što je radio Trifunović, Keserović, Račić u proleće 1944 godine, Neško Nedić, Zvonimir Vučković, Mirko Lalatović, Ostojić, da li je takav način rada izdaja naroda?

Optuženi: Rđav rad.

Predsednik: Da li je izdaja?

Optuženi: Teško mi je to da kažem.

Predsednik: A je li tačno?

Optuženi: Jeste.

Draža Mihailović na optuženičkoj klupi 1946. godine.

EPILOG:

General Mihailović je osuđen za saradnju sa okupatorom i ratne zločine, i pogubljen u Beogradu jula 1946. godine.

IZVORI I LITERATURA

Objavljeni dokumenti:

- Zbornik dokumenata NOR, tom XII (nemački dokumenti), knjiga 1, Beograd, 1973.
- Zbornik dokumenata NOR, tom XII (nemački dokumenti), knjiga 2, Beograd, 1976.
- Zbornik dokumenata NOR, tom XII (nemački dokumenti), knjiga 3, Beograd, 1978.
- Zbornik dokumenata NOR, tom XII (nemački dokumenti), knjiga 4, Beograd, 1979.
- Zbornik dokumenata NOR, tom XIII (italijanski dokumenti), knjiga 1, Beograd, 1969.
- Zbornik dokumenata NOR, tom XIII (italijanski dokumenti), knjiga 2, Beograd, 1972.
- Zbornik dokumenata NOR, tom XIII (italijanski dokumenti), knjiga 3, Beograd, 1976.
- Zbornik dokumenata NOR, tom XIV (četnički dokumenti), knjiga 1, Beograd, 1981.
- Zbornik dokumenata NOR, tom XIV (četnički dokumenti), knjiga 2, Beograd, 1983.
- Zbornik dokumenata NOR, tom XIV (četnički dokumenti), knjiga 3, Beograd, 1983.
- Zbornik dokumenata NOR, tom XIV (četnički dokumenti), knjiga 4, Beograd, 1985.
- Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama (1941-1945): Dokumenti, (priredio Branko Latas), Beograd 1999.
- Dokumenta sa suđenja Draži Mihailoviću, (priredio Miodrag Zečević), Beograd 2001.
- Jugoslovenska vojska u otadžbini na teritoriji okruga Moravskog 1943-1944. Dokumenti, (priredili Dobrivoje Jovanović i Dejan Tanić), Jagodina 2006.

Neobjavljeni dokumenti:

NAW (Nacionalni Arhiv Vašington), Zbirka nemačkih dokumenata:

- T-78, Dokumenti Vrhovne komande Vermahta – izveštaji komande Jugoistoka
- T-311, Dokumenti komande Jugoistoka
- T-311, Dokumenti armijske grupe E
- T-311, Dokumenti armijske grupe F
- T-313, Dokumenti druge oklopne armije
- T-314, Dokumenti 15. brdskog armijskog korpusa
- T-315, Dokumenti 369. divizije
- T-315, Dokumenti 718. divizije
- T-501, Dokumenti okupacionih komandanata na Balkanu 1944.

Literatura:

- F.V.D. Dikin, Bojovna planina, Beograd, 1973.
- Thomas T. Matteson, An analysis of the Circumstances Surrounding the Rescue and Evacuation of Allied Aircrewmen from Yugoslavia 1941-1945, Maxwell Air Force Base, Alabama 1977.
- Rodoljub Čolaković, Zapisi iz oslobodilačkog rata, Sarajevo, 1977.
- Jozo Tomasevich, Četnici u Drugom svjetskom ratu, Zagreb, 1979.
- Ficroj Maklin, Rat na Balkanu, Beograd 1980.
- Nikola Milovanović, Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića (tom I Izdaja, tom II Poraz, tom III Rasulo, tom IV Slom), Beograd, 1983.
- Kosta Nikolić, Istorija ravnogorskog pokreta, Beograd 1999.
- Nikola Živković, Srbi u Ratnom dnevniku Vermahta, Beograd 2003.
- Herman Nojbaheer, Specijalni zadatak Balkan, Beograd 2004.
- Miloslav Samardžić, "Četnici i kapitulacija Italije", Pogledi.rs, 2013.

REGISTAR IMENA

Aćimović Milan,
Aleksander Harold (Alexander Harold),
Armstrong Čarls Daglas (Armstrong Charles Douglas),

Baćović Petar,
Baletić Luka,
Bejli Vilijam,
"Binder",
Bojović Nikola,
Borota Gojko,
Broz Josip Tito,

Cvetić Radoslav,
Čerčil Winston (Churchill Winston),

Damjanović Stevan Leko,
Damjanović Miodrag,
Dapčević Peko
de Gol Šarl (de Gaulle Charles),
Dikin Vilijam (Deakin William),
Donovan Vilijam Džozef (Donovan William Joseph),
Dožić Gavriilo,
Drljević Sekula,

Đujić Momčilo,
Đukanović Blažo,
Đurić Radoslav,
Đurišić Pavle,

fon Horstenau Edmund Glajz (von Horstenau Edmund Glaise),
fon Ribentrop Joahim (von Ribbentrop Joachim),
fon Vajhs Maksimilijan (von Weichs Maximilian),

Vilson Henri Mejtlend "Džambo" (Wilson Henry Maitland "Jumbo"),
Glišić Miloš,
Grinvud Erik (Erik Greenwood),

Grujić Pavle,

Hadson Dvejn "Bil" (Hudson Duane "Bill"),
Hargrivz Edgar (Hargreaves Edgar),
Hitler Adolf,

Idn Entoni (Eden Anthony),
Ignjatović Vučko,

Janković Milutin,
Jevđević Dobroslov,

Jovanović Dragan,
Jovanović Dragomir Dragi,
Jovanović Ljubomir Patak,
Jovanović Slobodan,
Jovanović Tihomir Karađorđe,

Kajtel Vilhelm (Keitel Wilhelm),
Kalabić Nikola,
Karađorđević Petar II,
Keserović Dragutin,
Komarčević Vladimir,
Kujundžić Mihailo,
Kuklić Mirko,

Lašić Đorđe,
Lalatović Mirko,
Lazarević Ljubomir,
Lazović Živan,
Ler Aleksandar (Löhr Alexander),
Ljotić Dimitrije,
Lukačević Vojislav,

Marković Miloš,
Marković Vojislav,
Marović Vasilije,
Martinović Ratko,

Matl Josef,
Mekdauel Robert (McDowell Robert),
Meklin Ficroj (MacLean Fitzroy),
Mensfild Valter (Walter Mansfield),
Mihailović Ljubomir,
Mihailović Aleksandar Saša,
Milošević Zdravko,
Misita Veselin,
Mišić Aleksandar,
Mitić Milorad,
Momčilović Milorad,
Mulaić Mustafa,

Nedić Božidar,
Nedić Milan,
Nedić Neško,
Nojbaher Herman (Neubacher Hermann),
Novak Karl,
Novaković Ljubo,

Ocokoljić Siniša Pazarac,
Ostojić Zaharije,

Palošević Miodrag,
Pavlović Dragoslav,
Pećanac Kosta,
Perhinek Rudolf,
Perić Ratomir,
Piletić Velimir,
Popović Koča,
Prezelj Ivan,
Pupavac Jovan,

Račić Dragoslav,
Radojević Milutin,
Radojlović Miloš,
Radović Dušan Kondor,

Radulović Borivoje,
Raković Predrag,
Ristović Milorad,
Roata Mario (Roatta Mario),
Robertson Čarls (Robertson Charles),
Roboti Mario (Robotti Mario),
Ronkalja Erkole (Roncaglia Ercole),
Rožman Gregor,
Rupnik Leon,

Sajc Albert (Seitz Albert),
Selbi Nil (Selby Neil),
Simić Jevrem,
Smiljanić Dušan,
Stanišić Bajo,
Stepinac Alojzije,

Tešanović Lazar,
Todorović Bora,
Topalović Živko,
Trifković Svetislav Sveta,
Trifunović Miroslav,
Trifunović-Birčanin Ilija,
Turner Harold (Turner Harald),

Velimirović Nikolaj,
Vesković Andrija,
Vignjević Miloš,
Vranješević Slavoljub,
Vučković Zvonimir Zvonko,

Štetner Valter (Stettner Walter),
Štreker Artur (Arthur Strecker),

Zečević Vladimir Vlado,

Živković Petar,
Žujović Mladen,

